

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi Tanszék

A Jókai-kódex szóalkotása

Témavezető:

Dr. Rác Anita
egyetemi adjunktus

Készítette:

Gulyás Marianna
V. évf. magyar

Debrecen, 2008.

Tartalomjegyzék

A kódexek.....	5
A Jókai-kódex története.....	6
A kódex sajátosságai.....	8
A szóalkotás.....	12
I. A külső szóalkotás.....	13
1. Az idegen szavak átvétele.....	13
2. A nyelvjárási szavak közkeletűvé válása	13
3. A régi szavak felújítása.....	13
II. A belső szóalkotás.....	14
1. A jelentéstani belső szóalkotás.....	14
1.1. A névadás.....	14
1.2. A névátvitel.....	14
1.3. A jelentésátvitel.....	14
2. Az alaktani belső szóalkotás.....	15
2.1. A szóösszetétel.....	15
2.2. Az ikerítés.....	15
2.3. A szóképzés.....	15
A. A szóösszetétel.....	17
I. A szerves összetételek.....	17
1. Az alárendelő összetételek.....	17
2. A mellérendelő összetételek (forradásos ikerítés, osztódásos ikerítés).....	17
II. A szervetlen összetételek.....	17

I. A szerves összetételek.....	18
1. A kettőztetés.....	18
2. Az ikerítés.....	18
3. Két önálló szó összekapcsolása (laza szerkezetű összetételek, ál- ikerszók, valódi mellérendelő összetételek).....	18
II. A szervetlen összetételek.....	19
III. A valódi ikerszók.....	19
Az összetett szavak grammatikai csoportosítása.....	20
I. A szerves összetételek.....	20
1. A szintaktikai típusú összetételek.....	20
1.1. Az alárendelő összetételek (alanyos, tárgyas, határozós, jel- zős összetételek, jelentéssűrítő szavak).....	20
1.2. A mellérendelő összetételek (ismétléses mellérendelés, va- lódi mellérendelés, álikerszók).....	25
2. A morfológiai típusú összetételek.....	27
II. A szervetlen összetételek.....	30
1. Az összetett kötőszók.....	30
2. Az összetett módosítószók.....	33
3. Az összetett számnevek.....	33
4. Az összetett névmások.....	33
5. Az összetett határozószók.....	36
Valódi ikerszók (indukciós ikerítés, párhuzamos ikerítés).....	40
Az összetett szavak morfológiai felépítettsége (nyitott és zárt szerkezetű- ek, többszörösen összetett szavak).....	40
I. Az endocentrikus összetételek.....	43
II. Az exocentrikus összetételek.....	43

III. A mellérendelő összetételek.....	43
IV. Az ikerítés.....	44
V. A tulajdonképpeni mellérendelő összetételek.....	44
I. Az endocentrikus összetételek.....	44
II. Az exocentrikus összetételek.....	45
III. A mellérendelő összetételek.....	46
IV. Az ikerítés.....	46
B. A szóképzés.....	47
I. Az igeképzés.....	56
1. Deverbális verbumképzők.....	56
1.1. A gyakorító igék és képzői.....	56
1.2. A mozzanatos igék és képzői.....	57
1.3. A műveltető igék és képzői.....	57
1.4. A szenvedő igék és képzői.....	58
1.5. A visszaható igék és képzői.....	62
1.6. A ható igék és képzői.....	63
2. Denominális verbumképzők.....	64
2.1. A gyakorító igék és képzői.....	64
2.2. A mozzanatos igék és képzői.....	66
2.3. A bennható igék és képzői.....	67
2.4. A műveltető igék és képzői.....	69
II. A névszóképzés.....	72
1. Deverbális nomenképzők.....	72
1.1. A cselekvésnevek képzése.....	72
1.2. A cselekvés eredményének a kifejezése.....	80
1.3. A cselekvés tárgyának a kifejezése.....	82

1.4. A cselekvő, illetve jellemző tulajdonságának a kifejezése..	83
1.5. A cselekvés eszközének a kifejezése.....	86
1.6. A cselekvés helyének a kifejezése.....	87
1.7. A cselekvés elmaradásának a kifejezése.....	87
2. A denominális nomenképzők.....	88
2.1. A főnévképzés.....	88
2.2 A melléknévképzés.....	98
2.3. A névmásképzés.....	106
2.4. A képzőszerű utótagok.....	106
2.5. Az igenévképzés.....	109
2.5.1. A főnévi igenév képzése.....	109
2.5.2. A melléknévi igenév képzése.....	115
2.5.3. A határozói igenév képzése.....	123
Összegzés.....	129
Szakirodalom.....	136

Szakdolgozatom célja a belső szóalkotás három fő alaktani jellegű kategóriájának, a szóösszetételnek, az ikerítésnek és a szóképzésnek a vizsgálata a Jókai-kódexben. Mivel a munkámban a Jókai-kódex anyagát dolgozom föl, célszerűnek tartom, hogy a bevezetőben röviden szóljak a kódexekről és magáról a Jókai-kódexről.

A kódexek

A *Magyar Értelmező Kéziszótár* így határozza meg a kódex fogalmát: „A könyvnyomtatás elterjedése előtti időből származó, kézzel írott könyv”. Tehát a régi írásbeliségnek a nagyobb méretű, kézzel írott, általában vallásos tartalmú műveit szokás kódexnek nevezni. Ezek a középkori könyvek a IV. században jelentek meg.

Nagy részük latin nyelven készült, de a XV. században megjelentek, és egyre inkább elterjedtek a magyar nyelven írott vallásos könyvek is. Magyar nyelvtörténeti szempontból a magyar nyelvű szövegeket értik a kódex elnevezésen, amelyek a XV. század második felére és a XVI. század első harmadára annyira elterjedtté váltak, hogy ezt az időszakot a „kódexek kora”-ként is emlegetik.

Kódexeink bibliai részleteket, himnuszokat, imádságokat, legendákat, példázatokat, elmélkedéseket tartalmaznak. Többnyire latinból való fordítások, s nagy részük mára már csak másolatokban maradt fenn.

Legtöbbjüket a kolostorok lakói, szerzetesek készítették. Ők, akár éveken keresztül írták, másolták a latin nyelvű eredeti könyveket. A gyakori másolások miatt számos kódexben találunk többé-kevésbé azonos szövegrészleteket. A szerzetesrendek közül a ferencesek és a domonkosok voltak

a legszorgalmasabb kódexírók, kisebb számban pálos, premontrei és karthauzi szerzetesek is másoltak. A kódexek olvasói is a szerzetesek.

Nyelvtörténeti irodalmunk közel 500 kódexet tart számon. A kéziratos kódexek komoly értékkel bírnak, szép kivitelűek, gazdagon díszítettek, rajzokkal ékesítettek, s a magyar nyelvtörténeti kutatásoknak is fontos alapjai (BÁRCZI–BENKŐ–BERRÁR 1995: 45–46).

A Jókai-kódex története

A Jókai-kódex a legrégebbi teljesen magyar nyelvű könyv. A kódex szövege nem eredeti magyar fogalmazás, hanem másolat. Eredetije 1372–1400 között keletkezhetett és ezt 1448 táján másolhatta le a budavári kolostor egyik szerzetese. Az elveszett eredeti kódex kilenc kis negyedrést alakú hármas, azaz tizenkét leveles terniókból, azaz 108 papír levélből állt, 27 levél azonban elveszett belőle. A másolat csonkán, 81 levéllel maradt ránk. A kódex Assisi Szent Ferenc életéről és legendáiról szól, mely a *Speculum perfectionis* és az *Actus Beati Francisci et sociorum eius* latin nyelvű ferencesgyűjtemény egyes részeinek a fordítása. A kódex magyar nyelvű szövege nyelvünk XIV. század végi állapotát tükrözi (SZABÓ 1959: 34).

A Jókai-kódex felfedezője a lévai származású EHRENFELD ADOLF, aki 1851-ben a nyitrai gimnázium hatodik osztályát végezte, amikor egy júliusi délután a régi könyvekkel dobálózó osztálytársai őt is eltalálták egy igen régi könyvvel. Modern könyvekért cserébe megszerezte ezt a régiséget. Szeptembertől Bécsben tanult, ahol megmutatta a könyvet egyik tanárának, HOMOKY IGNÁCNAK. Ő Ehrenfeld beleegyezésével elküldte a kóde-

xet TOLDY FERENCnek, aki másolatot készített róla és bemutatta az Akadémiának. A nyelvemléket 1862-ben és 1868-ban kiadott irodalomtörténetében ismertette, először *Ehrenreich*-, majd *Ehrenfeld-kódex* néven nevezve.

1872-ben a Magyar Nyelvőr első évfolyamában SZARVAS GÁBOR foglalkozott a kódex nyelvtörténeti vonatkozásaival. Ő akkor *Ferenc-legendának* nevezte, mivel nem tudta biztosan, hogy Toldy elnevezései közül melyik a helyes.

Alapos vizsgálatok után VOLF GYÖRGY 1881-ben adta ki a Nyelvemléktár hetedik kötetében *Ehrenfeld-kódex* néven. Toldy, Szarvas és Volf bebizonyították, hogy a kódex szövege nem eredeti magyar fogalmazás, hanem egy latinból való jóval korábbi magyar fordításnak a másolata.

A mindvégig Ehrenfeld birtokában lévő kódexet halála után örökösei magas áron akarták eladni a Magyar Nemzeti Múzeumnak. Mivel a múzeum nem tudta megvenni, árverésre bocsátották Londonban. Ekkor a magyar kormány attól tartva, hogy elveszítheti ezt a kincset, megvásárolta azt. Így került az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárába. Mivel Jókai Mór születésének százéves évfordulójára rendezett centenáriumi ünnepségsorozat idején került haza Magyarországra, az ő emlékére nevezték el e nyelvemlékünket Jókai-kódexnek (MOLNÁR–SIMON 1977: 69).

A Jókai-kódex megjelent 1942-ben PAIS DEZSŐ, valamint 1981-ben P. BALÁZS JÁNOS kiadásában.

A kódex sajátosságai

A kódex írása kapcsolt kurzív barátságos betűkből áll.

ZOLNAI GYULA 1894-es munkájában nyelvtörténeti szempontból a kódex következő sajátosságait tartja kiemelendőnek:

Hangtani szempontból lényeges a zártabb magánhangzók gyakori előfordulása (*husszú – hosszú, lábaihuz – lábaihoz*). Számos alakban megőrizte a szóvégi magánhangzót (*ehsege – éhség, fferenczenek – Ferencznek*). A múlt idő jele előtt a tárgyatlan alakú 3. személyben, illetőleg a befejezett cselekvés igenevében teljesebb tőt találunk (*vonott – vont, felelett – felelt*).

Eredeti nyíltabb magánhangzó jelenik meg az *onszol – unszol* igében, és a T/1. személy ragjában *vagyonk – vagyunk, mondonk – mondunk*.

Igeragozásban a mélyhangrendű ikes igék elbeszélő alak, feltételes mód E/3. személyben nem *-ék*, hanem *-ák* raggal végződnek (*lakozák – lakozék, laknák – laknék*).

A névragozás esetében kiemelendő a *-ból* rag *-belől* és *-balól* változata a kódexben. Gyakran előfordul az *-ént* rag is (*istenént, világént*), valamint a *-vel* rag teljesebb alakja a *-vala* (*alamyznauala – alamizsnával*).

Gyakran használja a kódex a *-t* módhatározó ragot az *-s* végű melléknéveken (*alázatost – alázatosan*).

A kódex szóincse is igen fontos. Számos kihalt szót találunk benne (*hogyhana 'mintha' csittenet, csittehenet 'hallgatás'*).

Helyesírási szempontból az *i* hangot *y-nal* írja, az *ö* és az *ü* között nem tesz különbséget, amennyiben mindkettőt *ew*-vel jelöli, gyakran az *f* betűt

minden jelentőség nélkül megkettőzi (*Fferencz – Ferencz, ffarkas – farkas*) (ZOLNAI 1894: 92–94).

KNIEZSA ISTVÁN a kódexet a hangjelölési módja szerint a mellékjel nélküli rendszerbe sorolja, mely a kancelláriai helyesírással mutat rokonságot s amelynek lényege az, hogy „azokat a hangokat, amelyekre a latin betűsorban megfelelő jel nincs, vagy a rokon hang egyszerű jelével, vagy pedig két vagy több betű kapcsolatával jelölték.” (1952: 102). A diakritikus jelek ebben a rendszerben ismeretlenek, a magánhangzó kvantitását ha jelölték, azt a magánhangzó jelének kettőzésével fejezték ki. A mellékjel nélküli rendszeren belül is felállít csoportokat, melynek alapja a *c ~ ċ* hangok jelölismódja. Ez alapján a Jókai-kódex abba a csoportba sorolható, amelyben azok a nyelvemlékek kaptak helyet, amelyek a *c ~ ċ* hangot egyaránt *cz ~ cz* betűkapcsolattal jelölték.

A kódexben a *v* és az *u* jelölésére a *v*, *u*, *w* használatos, az *ü*, *ű* hangokat *y*-nal és *ew*-vel jelölik. Az *ö*, *ő* hang *ew*-vel, a *j ~ i* hangok *i*-vel és *y*-nal, a *h* *th*-val, illetve *ch*-val van jelölve. Az *s* jelölésére a *z*-t használják, bár az első két lapon a *szent* szóban néhányszor *sc* és *s*, az *országol* adatban pedig *zs* (*országol*) szerepel. A *ž* többnyire *z*-vel van jelölve, de ritkán előfordul az *s* is. Az *š* jelölésére az *s*, a *k* jelölésére, főleg a szó végén a *c* szolgál (KNIEZSA 1952: 109–110).

Feldolgozásom forrása

A továbbiakban tehát a Jókai-kódex anyagát dolgozom fel JAKAB LÁSZLÓ *A Jókai-kódex mint nyelvi emlék* című munkájának segítségével, mely egy számítógépes nyelvtörténeti adattár. JAKAB LÁSZLÓ KISS ANTALLal együtt 1973-ban kezdte meg a Jókai-kódex adatainak kódolását és számítógépes rögzítését. A számítógépes feldolgozás BÖLCSKEI ANDRÁS vezetésével történt, s így jelent meg 1978-ban a Jókai-kódex ábécérendes adattára. Később szükségessé vált a kódex adattárának átdolgozása, főleg miután megjelent P. BALÁZS JÁNOS munkájaként 1981-ben a kódex betűhű olvasata és latin megfelelője. Így született meg az az adattár, melynek anyagát és főleg ennek elektronikus változatát én is felhasználtam a munkám során.

Az adattárban a címszavak ábécérendben szerepelnek, a hozzájuk tartozó szövegszavak betűhíven vannak megjelenítve. A címszavak előtt találhatóak az adatok lelőhelyei (lapszám, sorszám), mellettük pedig számokkal vannak rögzítve a rájuk vonatkozó helyesírástörténeti, szótörténeti, hangtani, szófajtani, jelentéstani és alaktani tudnivalók. A kötet második felében a kódexben található adatok szókinszre és alaktanra, hangjelölésre, helyesírásra és a hangtanra vonatkozó szótárszerű feldolgozása található.

Az adattárban az összes adat szerepel, mivel csak így, az összes adat ismeretében lehet következtetéseket levonni a nyelvtörténeti problémákra, a forrás nyelvjárására, a XIV. századi magyar nyelvre vonatkozóan. Ez a munka nagymértékben segíti a kutató munkáját, mint ahogy számomra is nagy segítséget jelentett.

A kötet anyaga az Interneten is elérhető a <http://mnytud.arts.unideb.hu/sorozat/jokk/> címen.

Munkámban elméleti alapozásként különböző nyelvtanok szóalkotásra vonatkozó fejezetét tekintem át megjelenésük szerint időrendben haladva, illetve össze is vetem ezeket egymással, majd a Jókai-kódex szóösszetételekre vonatkozó anyagát dolgozom föl a *Magyar Grammatika* (a továbbiakban MGr.) elvei alapján, a szóképzésre vonatkozó adatokat pedig *A magyar nyelv történeti nyelvtana* (a továbbiakban TNyt.) rendszere szerint.

Az adatokat a fent említett elméleti munkák alapján sorolom be a megfelelő kategóriákba. A címszavak dőlt formában szerepelnek, utánuk pedig zárójelben közlöm a kódex betűhív alakjait pontos lelőhelyükkel együtt (lapszám, sorszám). Azért a címszavak szerepelnek dőlt alakban, mivel úgy gondoltam, hogy így sokkal áttekinthetőbb lesz a munkám az adatok sokasága miatt.

Dolgozatom célja, hogy képet kapjunk a kódexre jellemző szóalkotási módokról, azok gyakoriságáról és a korra jellemző képzőkről.

A szóalkotás

Szókészletünk állandóan változik, a szókincs a nyelv legkevésbé állandó része. Ezt a társadalom folytonos változása okozza: új eszmék, fogalmak születnek, és ezek kifejezésére a már meglévő szókincs nem elegendő. A szóalkotás segítségével bővíthetjük nyelvünket, ezáltal még színesebb, gazdagabb lesz anyanyelvünk és még több tartalom kifejezésére lesz alkalmas. PAPP ISTVÁN szerint a szókincs gyarapításának egyik legjellegzetesebb formája a nyelvújítás, amelynek megnyilatkozása a szóalkotás (1963: 3–29). A következőkben PAPP ISTVÁN rendszere alapján ismertetem a szóalkotás formáit. A szóalkotás a beszélőnek azzal a képességével foglalkozik, hogy a beszélő a meglévő szókincs szabályai alapján hogyan tudja bővíteni szókincsét.

Az új szó létrehozásának két fő motívuma van:

- a.) a kifejezendő élmény újszerűségének a tudata (olyan dolgokkal találkozik a beszélő, olyan dolgokat érez, melyeknek nincs neve),
- b.) a meglévő hagyományos kifejezésrendszer elégtelen volta.

A szóalkotásnak különböző forrásai vannak: külső források (idegen nyelvek) és belső források (az adott szókincs átértékelése, új morfológiai kapcsolatok létesítése). A belső források lehetnek jelentéstani és alaktani természetűek.

A külső szóalkotás a nyelvhasználó egyének vagy csoportok kétnyelvűségén alapul. Az idegen szó átvétele gyökerezhet a fordító hanyagságában, valamint az idegen kifejezés átvétele lehet tudatos is, ha nyelvünkben nincs rá megfelelő kifejezés. Az idegen szót átveszi a környezet és megszilárdul az egynyelvű beszélők nyelvhasználatában. Ezáltal nyelvkevere-

dés jön létre, mely kétféle lehet: külső és belső. Külső nyelvkeveredés esetében idegen nyelvközösségek kerülnek egymással kapcsolatba. Belső nyelvkeveredésnél egy nyelven belüli nyelvjárási kifejezések és a köznyelv keveredik egymással.

I. A külső szóalkotásnak három fő fajtája különíthető el:

1. idegen szavak átvétele, meghonosítása

Oka a kétnyelvűség. Ha az idegen szó használata elterjed az egész nyelvközösségben, akkor az elveszíti idegen csengését, már nem tűnik többé idegen szónak. A történeti szemlélet jövevényszavaknak, a szinkrón szemlélet pedig magyar szavaknak tekinti őket. Az idegen elemek átvétele a nyelv egész élete folyamán megfigyelhető. A magyar nyelvbe bekerült jövevényszavakkal BÁRCZI GÉZA foglalkozik alaposabban (1958: 44–122).

2. nyelvjárási szavak közkeletűvé válása

A tájszó köznyelvi, illetve irodalmi használatát a sajátos stílusérték indokolja.

3. régi szavak felújítása

A belső nyelvkeveredésben, az új nemzedékek a régi nemzedékekkel való érintkezésében gyökerezik. A régi szavak felújításának tudatosabb módja, mikor az író a múltba fordul vissza és letűnt korok szavait idézve próbálja visszaadni az ősi világ hangulatát.

II. A belső szóalkotásnak két típusa különíthető el:

1. A jelentéstani belső szóalkotás az anyanyelvi szókészleten belül, a már meglévő szavak funkcionális szerkezetének meghatározott változtatása, jelentésbeli átértékelése útján hoz létre új szót, mely új képzet kifejezésére lesz alkalmas. A jelentésváltozásoknak három csoportja van:

1.1. a névadás a név és a képzet szoros kapcsolatát foglalja magába. Ez a kapcsolat asszociációs és funkcionális. A névadásnak két módja van, a hasonlósági (egy adott hangsor és valamely tudattartalom között hangzásbeli hasonlóság van) és az érintkezési névadás (valamely hangsort azért rendeljük egy meghatározott képzethez, mert úgy tapasztaljuk, hogy az illető jelenség és a megfelelő hangsor egyszerre vannak adva mások beszédaktusa alkalmával).

1.2. a névátvitel jelentéssel bíró névhez rendel egy képzetet. A névátvitelnek is két módja van, a hasonlósági (egy név egyszerre idéz tudatba két távoli képet, s azokat azonosítja egymással) és az érintkezési (egy jelenség nevét átvisszük egy másik olyan jelenségre, amely az előbbivel egyszerre vagy közvetlenül utána szokott fellépni a tapasztalatunkban. Különálló képeket szervez egész képekké).

1.3. jelentésátvitel esetében a nevek között jön létre kapcsolat, melynek eredménye, ha az egyiket kimondom, akkor a másik felidéződik bennem. A hasonlósági jelentésátvitel esetében a nevek hasonló hangzása alapján történik a névátvitel, míg az érintkezési jelentésátvitel a nevek mondatbeli érintkezésére utal, mely által jelentéstapadás jön létre.

2. Az alaktani belső szóalkotás új morfológiai egységeket hoz létre. Típusai a szóösszetétel, az ikerítés és a szóképzés.

2.1. A szóösszetétel (compositio) két név egybefonódásával új jelentéstartalmat hoz létre, melynek jelentése más, mint az őt alkotó szavak jelentése külön-külön. Az összetett szó morfológiailag két tagra, előtagra és utótagra bontható. Fonetikailag úgy működik, mint egy szó. Az elemek a nyelvhasználatban önállóan élnek. A többszörös összetételek is két tagra bonthatók, bináris szerkezetűek, de ezek tovább tagolhatók.

2.2. Az ikerítés útján keletkezett szavakat PAPP ISTVÁN külön csoportként tartja számon (1963: 13). Az előtag és az utótag között csak bizonyos hangelemekben figyelhető meg eltérés. A különbség vonatkozhat a tagok magánhangzó elemeire (magas-mély, labiális-illabiális) és a szókezdeti ellentétezésre. Érzéstelítettség szempontjából az ikerszó annyival ad újat alapszavához képest, hogy ennek objektív képtartalmát játékos, humoros hangulattal telíti.

Ugyanezt a véleményt hangoztatja SZIKSZAINÉ NAGY IRMA is az ikerítéssel kapcsolatos munkájában (1993: 12–14): az ikerszók nem sorolhatók be a mellérendelő összetételek kategóriájába és ezt genetikai, lexikai, morfológiai, szemantikai, hangtani, szintaktikai és stilisztikai szempontból is bizonyítja. Ugyanezen szempontok alapján különíti el az ikerszavakat az álikerszóktól, a szóismétlésektől és a figura etimolo-gicától.

2.3. A szóképzés (derivatio) során egy szót egy önmagában jelentéstelen járulékelemmel toldunk meg. A képzett szó morfológiailag kéttagú: első tagja utal az alapszóra, míg a második tag olyan önállóan képződés, amely számtalan képzett szóban is ugyanazt vagy hasonló jelentést hordoz. Hangalakilag mindkét tag meghatározott hangtani függést mutat. A

tő hangalakja az alapszóval és a képzővel is függési viszonyban van. A képző is kétirányú hangtani függést mutat: a hangalakja függ a tő hangalakjától és hasonló funkciójú más képzett szavak végződésétől.

A következőkben e három fő kategória részletes vizsgálatára töreksem a Jókai-kódexben.

A. A szóösszetétel

A magyar nyelv története az összetételek esetében beszél szerves és szervetlen összetételekről (1987: 335–336).

I. Szerves összetételek körébe azok a szavak tartoznak, melyek tagjai között alá- vagy mellérendelő viszony állapítható meg.

1. Az alárendelő kategórián belül beszél alanyos, tárgyias, határozós és jelzős összetételekről, valamint ide sorolja az igekötős igéket is.

2. A mellérendelő összetételek tagjai a mondatban egyenrangú mondatrészként állnak egymás mellett. Ezen összetételek lehetnek rokon, illetve ellentétes értelműek, szóköztöztetések és ikerszók. Az ikerszavakat a munka két csoportra osztja:

a.) *a forradásos ikerítés*: mindkét tagja eredetileg önálló szó, rokon- vagy ellentétes értelműek, hangalakjuk pedig részlegesen hasonló (*ken-fen*).

b.) *az osztódásos ikerítés* a szóköztöztetésből indul ki, de az egyik tagot az ikerszó hangtani törvény alapján megváltoztatja (*mende-monda*).

II. A szervetlen összetételek tagjai között nincs szintaktikai viszony. A gyakori mondatbeli együtthasználat miatt forrtak össze összetétellé.

A szóösszetételi folyamat a *Mai magyar nyelv* szerint (a továbbiakban: MMNy.) két féle módon történhet (1991: 151–169):

a.) a mondatban a szórend következtében gyakran egymás mellett álló szavak összekapcsolódhatnak (*drágakő*).

b.) mondaton kívül két ragtalan, jeltelen szó közvetlen összekapcsolásával. Ez a gyakoribb mód. Így jönnek létre egyetlen szó részleges megisméltése útján az úgynevezett valódi ikerszók (*farkas-barkas*).

Ez a nyelvtan is használja a szerves és a szervetlen összetételek kategóriáját, de a valódi ikerszókat külön csoportba sorolja.

I. A szerves összetételeken belül beszél alárendelt és mellérendelt összetételekről. Az alárendelt szóösszetételek alanyos (*magvaváló*), tárgyias (*egetverő*), határozós (*kárörvendő*) és jelzős (*hegyorom*) kategóriái mellett szerepelteti a jelentéstömörítő összetételeket (*szénapadlás*) is. A mellérendelt összetételek háromféleképpen keletkezhetnek: egyetlen szónak a megkettőzésével, ikerítéssel és két önálló szó összekapcsolásával.

1. Kettőztetés során az összetevő elemek között jelentéskülönbség érezhető (*már-már* 'majdnem'). Egy-egy szónak módosított alakban való megisméltésekor figura etymologicáról beszélhetünk.

2. Ikerítés esetén egy szót saját, hangalak tekintetében meghatározott szabályok szerint módosított változatával kapcsolunk össze új szóvá. Ezáltal az ikerszó a részleges szóisméltés hatását kelti. Az ikerszó jelentését tekintve csak az egyik tagja értelmes, önálló szó. Az analógia hatására születhet olyan szó, melynek egyik tagja sem értelmes (*incifincci*). A szorosabban összekapcsoltaknál csak az utótaghoz járulhat toldalék, a lazább szerkezetekben mindkét tag fölveheti a toldalékot.

3. A MMNy. harmadik kategóriája a két önálló szó összekapcsolásával keletkezett összetételeké, melyek lehetnek laza szerkezetű mellérendelő összetett szók (*húz-von*), álikerszók (*ázik-fázik*) és valódi mellérendelő összetett szók (*búbánat*).

3.1. A *laza szerkezetű összetételeken* belül tartja számon a rokon- (*üt-ver*), illetve ellentétes értelmű összetételeket (*él-hal*). Ezen szerkezetek mindkét tagja ellátható toldalékkal.

3.2. Az *álikerszók* rokonságot mutatnak a valódi ikerszókkal abból a szempontból, hogy tagjai között hangalaki összecsengés van, de mindkét tagjuk toldalékolható és hangsúlyos, valamint rokon értelmű szópárok tapadtak össze bennük.

3.3. A *valódi mellérendelő összetett szók* tagjai teljes mértékben összeforrtak, a toldalékot mindig csak az utótag veszi fel, és mindig csak az első szótagjuk főhangsúlyos. Összetevő elemeik jelentésviszonya alapján rokon- (*dúsgazdag*) és ellentétes értelmű (*jöttment*) tagokból állhatnak.

II. A szervetlen összetételek tagjai mondatban keletkeznek összetapadás útján. Egy részüknek tagjai között nincs sem értelmi, sem grammatikai összefüggés (*hiszekegy*). Másik részüknek tagjai grammatikai, mondattani funkció következtében kerültek egymással kapcsolatba (*de-hogy*).

A MMNy. az összetett határozószókat a szerves és a szervetlen összetételek közötti átmeneti kategóriaként tartja számon, míg, mint majd később látni fogjuk a MGr. a szervetlen összetételek körében tárgyalja.

III. A valódi ikerszók tagjai közötti viszony a mellérendelt összetett szókéra emlékeztet (*gizgaz, dirmeg-dörmög*).

Ez a nyelvtan kitér a többszörös összetételek, az alkalmi összetételek és a jelentéssűrítő összetett szavak problematikájára is. Az összetett szavak tagjai olykor magukban is összetételt alkotnak, ebben az esetben **többszörös szóösszetételekről** beszélhetünk (*vasúthálózat*). Ezek között is akad olyan, melynek előtagja önmagában nem képez összetételt, de ha

a maguk egészében egy harmadik szónak a jelzőjévé válnak, **alkalmi összetett szót** alkotnak (*ipari tanuló*, de *iparitanuló-otthon*). Az összetett szó jelentése gyakran nem adatható meg a tagok jelentéséből, hanem az annál valamivel több, vagy kevesebb. Az ilyen összetett szavakat **jelentéssűrítő összetételeknek** nevezzük (*porcukor*).

A *Magyar Grammatika* is ezt a felosztást használja az összetételekkel kapcsolatosan, de a valódi ikerszókat nem tartja összetett szavaknak, a ritkább szóalkotási módok között szerepelteti őket (321–345).

Ez a nyelvtan az összetett szavakat **grammatikai szempontból** a következőképpen csoportosítja:

I. szerves összetételek

A szerves összetételeket az előzőekkel ellentétben szintaktikai és morfológiai típusú szóösszetételekre bontja.

1. A szintaktikai típusú összetételeken belül határozza meg az alárendelő és a mellérendelő összetételek kategóriáit, melyeknek tagjai között mondatrészekre jellemző viszony figyelhető meg.

1.1. Az alárendelő összetételek

Az alárendelő összetételekben az előtag az utótagnak mondattani szempontból alárendelt bővítménye, az utótaggal kérdezhetünk rá, és a főfogalmat mindig ez jelöli. Szintagmatikus viszony alapján jelölt, illetve jelöletlen alárendelt összetételekről beszélhetünk.

a., Az alanyos összetett szavak esetében az előtag alanya az utótagnak, s jelöletlen. Az utótag általában melléknév vagy melléknévi ige-

név (*mennydörög*). A Jókai-kódexben nem található alanyos szóösszetétel.

b., A tárgyias összetételekben „az előtag azt a dolgot jelöli, amelyre az utótagban megnevezett cselekvés irányul, vagy amely e cselekvés eredményeképpen létrejön.” (MMNy. 155–156). Szintagmatikus viselkedésükre jellemző, hogy bővítményi tagjuk csaknem teljesen elveszítette bővítményfelvevő képességét; jelentésbeli sajátosságuk, hogy tárgyi bővítményi tagjuk általában határozatlan létezőt jelent (TNyt. 863). Többnyire jelöletlenek (*egyetért, jótáll*). A Jókai-kódexben mindössze két jelölt tárgyias szóösszetétel szerepel: *ellentfelel* (ellent felelwala 033/23); *ellentmond* (ellent mondand 051/01). A többség jelöletlen: *alamizsnakeresés* (alamyzna keresesekben 078/24); *elevévesz* (eleueueueue(s nec) 015/20); *elevévetés* (eleue vetesnek 154/27); *evangéliumtartó* (ewangelium tarto 016/21); *fejehajtván* (fejehaýtuan 149/27); *írásismerő* (yrasesmerew 118/21); *jótét* (yo tetemet 094/28); *jótétel* (yotetelre 154/04); *kaputartó* (kapputarto 030/03; kaputarto 030/15, 030/19; caputarto 141/22); *mindenható* (mendenhatto 007/20, 060/06); *oldozásvétel* (odozas vetel 156/07); *zoltáréneklés* (zoltareneklesekuel 155/16). A fenti felsorolásból is látható, hogy jelentősen megnövelik ezen szerkezetek számát a folyamatos melléknévi igenévi alaptagú szerkezetek.

c., A határozós összetétel az utótagban kifejezett jelentéstartalom valamilyen körülményét jelöli (*mondvacsínált*). Lehet jelöletlen (az utótag gyakran melléknév vagy igenév, illetve határozószó, főnév) és jelölt (utótagjuk *-ás/-és; -tal/-tel* képzős főnév, lehet még ige, igenév, melléknév) is. A kódexben hely-, cél-, fok- és mértékhatározós összetételekre találunk példát:

- helyhatározós összetétel: *útonjáró* (vtonýaroknac 007/09).
- fok-, mértékhatározós összetétel: *nagyalig* (nagy e lyg 065/23, 146/26; nagyaeleg 081/22; nagyelyg 158/26); *vakmerő* (vacmerew 093/02).
- célhatározós összetételek: *hálózás* (halohazatt 086/28); *ítélőhely* (ýtelew helyen 090/03); *ítélőszék* (ytelew zeký 115/11); *prédikálószék* (p[re]dicalo zekbe 058/13).

d., A jelzős szóösszetételeknek három fajtája van:

1.) *A minőségjelzős összetételek* között a kódexben hét olyan szavunk van, melyeknek elő- és utótagja is főnév: *asztalkés* (asztalkes 130/22); *bükkfa* (býkfa 042/02); *büntét* (bewn tetedert 034/04); *ciliciumposztó* (cilicinu[m] poztoth 141/07); *titokdolog* (týtokdolgýn 042/19); *úristen* (vr ysten 036/10, 094/26, 106/11, 108/01, 108/11, 114/11, 142/01, 146/28, 151/12, 092/13; 115/06, 138/03, 135/07, 147/17, 162/12, 106/07, 119/03, 042/12, 114/10, 118/08; vr ýsten 072/11, 072/19, 082/01, 089/07, 091/06, 113/19, 071/16, 007/09; vr Isten 084/21, 128/12; vr ystentewl 008/05, 093/09, 103/28, 104/02, 110/15, 134/20, 137/08, 137/10; vr ýstentewl 013/21); *Úrjézus* (vr yesus 055/24, 072/16, 073/16, 074/08, 074/11, 133/11, 136/07, 150/11; vr iesus 022/20, 023/02, 024/09, 039/20, 059/04, 059/07, 061/02, 073/12, 073/24, 074/24, 082/06, 094/23, 134/08, 136/20, 137/18, 147/11, 152/19).

Elenyésző azoknak az adatoknak a száma is, amelyekben az előtag melléknév, az utótag pedig főnév: *Boldogasszony* (bodogazonual 061/18); *egyház* (egýhaz 097/14; egýhazat 097/02, 097/10, 097/25, 088/06; egyhaznak 126/10, 131/17; egý haznak 133/21; eghazba 073/11; egýhazba 131/13, 131/15; egyhazba 057/04; egýhazban 013/21, 100/19; egyhazakot

097/01; egyhazakra 096/24; egyhazaba 080/04, 097/17; egyhazaba 161/14; egyhazaban 073/28, 074/14, 089/19, 133/19; egyhazahoz 101/22; egyhazahoz 159/01; egyhazanal 073/14; egyhazanal 143/12); *jámbor* (yamborokot 138/05; yambornak 041/26, 064/22; yambortol 157/17); *mérföld* (mely feldett 029/21; mely fewlthewz 087/16); *szentírás* (zent yrasnak 109/14; zent yrasban 123/14); *szentlélek* (zent lelek 018/01, 037/16, 135/23, 136/14; sent leleknek 002/25; zent leleknek 031/21, 075/07, 107/27, 110/12, 125/06, 132/07, 135/19, 135/25; zentlelektewl 005/15; zent lelekuel 001/21, 076/23; zentleleknek 072/14, 123/24); *Újburga* (Vÿ burga 087/06); *ünnep* (ydnepp 039/03; ydnepe 049/11, 074/06; ydnepett 083/15; ydneppnek 083/17; ydnepbe 073/24; ydneppre 038/06; ydnepre073/20; ydnepere 073/17).

A minőségjelzős összetételek alaki szempontból több csoportba sorolhatók:

- az egyik csoportba a pusztai tőalakban való használatból kivont, térbeli helyzetet, viszonyítást jelentő bővítményeket tartalmazó szerkezetek sorolhatók: *lakóhely* (lakohelyet 039/13, 107/10; lako helyre 083/16); *menőföld* (menew fewldet 040/03).

- vannak foglalkozást, mesterséget, helyzetet, állapotot, hovatartozást, élőlények nemét és korát jelölőek: *apácalány* (apacza lyanok 073/18); *arkangyal* (arhangyalnak 049/10, 040/27); *asszonyállat* (azonyallat 157/07, 161/24; azony allatot 157/01); *áspiskígyó* (yaspiskyon 147/19); *barátpap* (barat pappnak 025/06); *jókedvű* (yokeduew 070/01); *királyné* (kyralne 122/06, 122/09, 122/12, 122/14); *köznép* (kewz nepet 162/21; kewz nepek 068/15); *papdiák* (pap dÿakual 086/17); *szolgálólány* (zolgallo lyanÿk 130/24);

- akadnak közöttük színneveket, anyagneveket, népneveket jelentőek: *aranypénz* (aranpenzt 047/13); *bőrkáptalan* (bewr captalomnak 107/09); *kőfal* (kewfalon 068/06; kewfarra 037/11); *vasszeg* (vas zegekett 049/12, 065/09).

2.) *A mennyiségjelzős szóösszetételekre* három példát találunk: *harmadnap* (harmad napon 067/07); *negyednapi* (Negyednapp 029/01); *negyvennapi* (negyuen napÿ 026/05; negyüennapÿ 027/22).

3.) *A birtokos jelzős összetételek* is adathatók a kódexből. Többségében olyan birtokos jelzős összetételek fordulnak elő, melyeknek előtagja és utótagja is főnév: *atyajfia* (atÿamfia 048/22; Atÿyamfÿa 005/17, 018/09, 106/06, 152/05; attÿamfya 046/04, 060/05; Atÿyamfya 077/28, 078/09, 084/17, 093/26, 095/25, 098/16, 101/02, 103/04, 134/04, 147/07, 148/11, 148/19, 149/20, 150/03, 151/25; Atÿyamfyam 149/03; Attÿamfyam 149/132; attÿamfyaÿ 025/21, 109/03, 113/26, 112/21; attÿamfyaÿ 040/10, 081/27, 088/15, 096/13, 098/22, 103/14; attÿamfÿaÿ 106/06, 108/01; attÿadfya 030/06, 099/24; attÿafya 099/04, 103/14; attÿafÿaÿ 099/24, 108/01; atÿafiat 013/18; attÿadfyaÿt 102/05; attÿadfyaÿnak 078/23); *böjtfő* (beytfew 026/20; beÿtfew 026/24); *éjfé* (efelÿglen 030/11; efelkoron 162/16); *folyóvíz* (folÿo vyzett 140/04); *gyülekezet* (gyewlekezett hazaba 086/16); *hitvétel* (hytuetelert 150/06); *holdvilág* (holduÿlag 043/08); *hónap* (honapon 121/17); *húsvét* (husuet 027/06, 027/26); *időköz* (ydew kez 141/20); *ingalja* (engalya 046/25, 056/23, 087/14); *ítéletnap* (ytellet[nek] nappba 104/06); *keresztfa* (keresztfanak 065/16, 133/05, 153/21, 032/07); *kútforrás* (kutforrassokot 140/05); *mennország* (menÿ orzag 037/15, 058/12, 085/16, 058/16, 058/10, 055/25, 085/18); *műhely* (mew helyet 069/12); *püspökség* (pispekseg-

herre 006/03, 006/11); *rejtekhely* (reÿtek helyre 109/12); *szamárganaj* (zamar ganayt 093/23); *szőlővessző* (zewlew ueszew 092/09); *tűzláng* (tewz langot 045/14); *tyúkmony* (tykmonyat 105/25).

A kódexből egyetlen adat van névmás és főnév kapcsolatára: *önképére* (ewnkepere 075/04).

Szintén ritka azoknak az összetételeknek az előfordulása, amelyekben főnév és melléknév kapcsolata figyelhető meg: *atyafiúi* (attÿafyuÿ 070/04).

A jelöltséget illetően pedig a kódexben, ahogyan fentebb is látható, túlnyomó többségben vannak a jelöletlen birtokos szerkezetek, jelölt szerkezetre mindössze két adatunk van: *atyjafia*, *ingalja*.

d., A MGr. az alárendelő összetételeken belül tárgyalja a **jelentés-sűritő összetételek** kategóriáját, ahová olyan szavak tartoznak, melyek „alárendelő jellegűek, de az előtag és az utótag közötti viszony minőségét nem tudjuk pontosan meghatározni, mert nem szintagmára, hanem szintagmakapcsolatokra, szervesen összefűződő mondatrészletekre vezethetők vissza.” (324) (*hangulatlámpa*).

1.2. A mellérendelő összetételek

A MGr. szerint „a mellérendelő összetételek csoportját nem tudjuk olyan, egymást kizáró alkategóriákba rendszerezni, mint a mellérendelő szó szerkezeteket. A mellérendelésre jellemző jelentéskategóriák a lexikológiai szóalkotásmód során általában egybemosódnak vagy elhomályosulnak. A mellérendelő összetételeket leghelyesebb ezért elsődlegesen forma szempontjából osztályozni. Formájuk szerint a mellérendelő össze-

tételeket két nagy csoportra oszthatjuk: az ismétléssel keletkezett lazább mellérendelésekre és a valódi mellérendelésekre.” (332).

a., Az ismétléses mellérendelések jellemzője, hogy az őket alkotó szóelemek részben vagy egészben azonosak. Két típusa van: a szóismétlés és a töismétlés.

A *szóismétlés* csak formailag tartozik a mellérendelések közé, hiszen a szóismétlés is halmozás. A megismételt szavak között nincs logikai jelentéskapcsolat, a szóismétléssel keletkezett szavak legtöbbször nyomatékosító, fokozó, gyakorító jelentéstöbbletet hordoznak (MGr. 333). Szóismétlésre a következő példákat hozhatjuk a kódexből: *egyen-egyen* (egyen egyen 136/17, 136/16); *kettő-kettő* (kettewt kettewt 129/02; ketten ketten 082/26, 128/26); *különb-különb* (kewlewmb kylemb 024/26; kylemb kylemb 037/02; kewlewmb kewlewmb 040/04, 115/21, 129/09, 138/26, 139/03, 140/24). Ezek az alakok a Jókai-kódexben még külön, kötőjel nélkül kapcsolódnak egymáshoz.

Töismétléssel létrejött szavunk kevés van, ennek ellenére ezek nem alkotnak egységes csoportot (*nőttön-nő, körös-körül*). A *tő* változó ismétlődésével jött létre a kódexben az *örökül-örökké* alak (ewrekkal ewrewke 008/24; ewrewkewl ewrewke 019/21, 035/22, 124/10, 151/03).

b., A valódi mellérendelések két különböző szóalak egymáshoz kapcsolódásával keletkeznek. A szóalakok jelentése lehet szinonim (*búja-baja, ág-bog*) és lehet ellentétes értelmű (*égen-földön, ad-vesz*).

A Jókai-kódexben szinonim alakokat tartalmaznak a következő adatok: *férfiú* (ferfyw 058/19; ferfyunac 090/14; ferfyak 138/12, 150/21; ferfyac 161/24); *íme* (yme 006/26, 136/20, 141/20, 156/04, 162/15; yme 010/09,

057/06, 114/17, 148/01; yme 060/09; ime 067/10, 133/28; eme 053/20; emee 054/26; eeme 086/25); *szerszám* (zerzamaual 113/15).

Ellentétes értelmű az *éjnap* (e nappot 027/26) és az *éjjel-nappal* (euel napuala 055/12).

c., A MGr. a valódi mellérendelések és az ismétléses összetételek határán álló csoportról is beszél, ezek az **álikerszók** (*szán-bán, sűg-bűg*). Ezek esetében két önálló szóalak kapcsolódik egymáshoz, mint a mellérendelésekben, ugyanakkor játékos alakismétlés is megfigyelhető, mint az ikerítésekben.

2. A MGr. az összetételek grammatikai felépítettsége mellett beszél még **morfológiai típusú összetételekről**, melyek morfológiai természetű szószerkezetekre vezethetők vissza. Tartalmaznak legalább egy fogalomszót és egy morfémaértékű viszonszót. Ez utóbbi többnyire **névutó** (*ezáltal, mindenekelőtt*), vagy **névutómelléknév** (*világkörüli, munkanélküli*). A névutóval alkotott összetételek határozószók, a névutómelléknévvel alkotottak melléknevek. Ide soroljuk azokat az összetett szavakat, melyeket névutós főnévből képeztünk tovább (*háborúellenes, rendellenesség*). Névutós összetett szavak a következők a kódexben: *azután* (az vtan 014/23, 038/07, 054/25, 070/03, 142/25, 145/21, 153/04; azutan 132/15); *ezután* (Ez vtan 137/07); *miután* (mývтан 019/15, 062/24, 133/20, 156/04); *énutánam* (envtannam 006/22, 127/21); *teutánad* (te vtannad 127/05, 127/10); *tiutánatok* (te vtannatok 126/16); *énram* (En ram 154/05); *azonközben* (azonkezbe 015/14, 057/07, 068/07, 075/11, 084/02, 104/25, 156/26); *egyaránt* (egýarant 086/08); *mielőtt* (mý eiewt 023/13; mýelewt 036/18; mý elewt 077/25); *mindenfelől* (mendenfelewl 031/01, 142/20); *mióta* (mýolta 098/09); *őelőtte* (ew elewtt 132/11); *őelőttük*

(Ew elewtewk 119/19); *őközöttük* (ew kewzewttek 037/01); *őköztük* (ew keztewk 112/14, 136/20, 139/16, 140/27); *őközülük* (ew kewzewlewk 106/24); *teközted* (tekewzted 149/04); *miellenünk* (mÿ ellenewnk 030/17); *őellene* (ew ellene 017/08, 153/04); *őellenük* (ew ellenek 112/11); *teellened* (te ellened 033/17, 149/01); *őmiatta* (ew mÿatta 004/27, 044/24; ew mÿata 005/04; ewmÿatta 136/13, 156/01; ew myatta 137/06); *temiattad* (te mÿattad 033/05; te myattad 123/19); *énrajtam* (en raÿtam 119/17); *terajtat* (te raÿtat 024/21); *énrolam* (enrolam 049/01); *terólad* (te rolad 098/07); *őreá* (ew rÿa 021/07, 061/20, 091/19); *őreájuk* (ew rÿayok 075/21); *őróla* (ew rola 045/01, 055/23, 097/19, 100/03); *faluszerte* (faluzerte 097/20); *városszerte* (varaszerte 150/19; varas zerte, 152/28). A MGr.-val szemben ugyanakkor JAKAB LÁSZLÓ és a TNyt. ezeket az alakokat a szervesen összetételeken belül tárgyalja az összetett határozószók körében.

A **kopulák** közül a *volta* alkalmas morfológiai típusú összetételek létrehozására (*jóvoltából, kivolta*). A kódexben egyetlen ilyen adat szerepel, a *jelenvolta* (yelenuoltan 037/24), melyet JAKAB LÁSZLÓ az alárendelő összetételek között tart számon.

Az MGr. az **igekötős igéket** is ide sorolja (*bemegy*), bár az igekötő a mondat bizonyos logikai-szintaktikai szerveződése során elválk az igétől (327). JAKAB LÁSZLÓ az igekötős igéket az alárendelő viszonyt tartalmazó összetett szavak csoportjában tartja számon (2002: 421), akárcsak *A magyar nyelv története* című tankönyv (336). Ezeket az alakokat én nem kívántam külön kigyűjteni, mivel ezt már JAKAB LÁSZLÓ megtette, valamint nagyon sok igekötős ige valamilyen képzett alakban fordul elő a

kódexben, és ezek az adatok a megfelelő helyeken fellelhetők a munkámban.

Ebbe a kategóriába tartoznak a **képzőszerű utótaggal** ellátott szavak is. Ilyenek a *fajta, féle, szerű, forma, nemű, szám, mód, rét, rétű* utótagos alakok (*mindenféle, mindennemű*). A Jókai-kódexben a *-beli* és a *-nemű* képzőszerű utótagokkal alakult származékokra van példa. JAKAB LÁSZLÓ ezeket az alakokat a névszóképzésen belül, önálló kategóriaként tartja számon, munkámban követve az ő felfogását, szintén a névszóképzők körében tárgyalom ezeket az alakulatokat (ld. denominális nomenképzés / képzőszerű utótagok című fejezetben).

II. Szervetlen összetételek

A szervetlen összetételek tagjai között nincs sem grammatikai, sem értelemi viszony. Tagjaik a nyelv működésének folyamatában kapcsolódtak össze, s váltak összetett szóvá. Így alakulhattak ki az összetett kötőszók, módosítószók, névmások és határozószók (*dehogy, majdnem, bármilyen, máris*). A kódexben elég nagy számban fordulnak elő ilyen típusú összetételek.

1. Az összetett kötőszók esetében az összetételnek a kötőszórendszer fejlődésében lényeges szerepe van. Különösen érvényes ez a kései ómagyar korra, amikor is nagy számú és terjedelmű, bonyolult latin szövegeket kellett magyarra fordítani. Így alakult ki az igény a differenciált nyelvi formák kialakítására a kötőszók körében is. Természetesen a külső hatástól függetlenül is megvoltak nyelvünkben az összetett kötőszók, de igen nagy hatással volt rá a latin minta (TNyt. 786).

Az összetett kötőszók kialakulásának több lehetséges módzata van. Egyrészt keletkezettek a mondatból, a tagok eredetileg mint alany és állítmány vagy határozóval determinált állítmány alkottak önálló tagmondatot. Az így létrejött kötőszók már a Jókai-kódexben is fellelhetőek: ósmagyar kori alakulat az *avagy* (auagy 002/03; avagy 011/10; auag 036/16); az *azaz* (azaz 110/28; az az 155/14), mely folyamatosan adatható a Jókai-kódextől kezdve. Az *azaz* az „azonos szerepű és hasonló jelentésű tagmondatok, mondatrészek között állva úgy kapcsolja őket össze, hogy az első névmási tag visszamutatva, a második névmási tag előre mutatva egymásra vonatkoztatja őket azonosítás vagy helyreigazítás céljából.” (TNyt. 787).

A *jöllehetben* (yollehet 002/12, 028/18, 100/06, 102/07, 113/22, 154/02, 161/04; yöllehet 028/24, 095/25; yollehett 081/21, 098/28, 103/08, 110/16) egy megengedő-ráhagyó értelmű igei állítmány kapcsolódott össze egy bizonygató, nyomósító szerepű határozói determinánssal.

Megfigyelhető, hogy a vizsgált kódex a *tudnimélt* (Tudnymelt 018/18, 104/04, 114/13, 120/13; tudnimelt 137/21; Tudni melt 001/08) alakot használja a *tudniillik* alak helyett. Az előbbi keletkezése többféleképpen magyarázható. Az egyik lehetőség az, hogy az eredeti *tudnimélt* alakban a *mélt* 'illik' ige homályosulni kezdett, s helyébe a gyakori *mért* ~ *mért* ~ *miért* lépett. A *mért*-et azután könnyen válthatták fel egyéb gyakori kötőszók, sőt később az előtag ki is válhatott az összetett szavakból. Ugyanakkor az is lehetséges, hogy a *tudni(a)mért*, *tudni(a)hogy*, *tud-ni(a)mint* keletkezése nem függ össze közvetlenül a *tudnimélt* alakokkal. Ha figyelembe vesszük, hogy kódexfordítók által létrehozott mesterséges alakulatokról van szó, akkor elképzelhető, hogy ezen szavak ellipszissel jöttek létre. „Természetes körülmények között nehezen képzelhető el egy olyan eredeti egyszavas főmondat, mely csak egy alanyi szerepű főnévi igenévből áll. Bár vannak példák arra, hogy a *tudni* magyarázó kötőszóként bukkan fel, de ezek középmagyar kori adatok, így nem szolgálhattak alapul az ómagyar összetételekhez. Az összetételben részt vevő *hogy*, *mért* ~ *miért* 'hogy' az alárendelt mellékmondatot bevezető kötőszóként értelmezhető, a *mint* aktuális jelentése azonban bizonytalan. Míg az előző kető ellipszise fölloldható (pl. *tudni* [*mélt*, *illik*, *kell* stb.], *hogy* — JókK. 104: *tudny melt hogÿ*), ezé — legalábbis ilyen formában — nem. Ha magyarázó kötőszóként van jelen, szerkezet-, illetve kötőszóvegyülésre gondolhatunk.” (TNyt. 787).

Szintagmatikus viszonyban nem levő szavak is alkotnak összetételeket a kódexben:

- Különböző funkciójú kötőszók összekapcsolásából létrejött összetétel a *merthogy* (mert *hogý* 020/25, 021/14, 034/06; *mer hogý* 084/03).

- Rokon funkciójú kötőszók kapcsolatát mutatják a következő alakok: *hanem* (hannen 047/06); *hogyha* (hogyha 119/05; *hogý ha* 142/21, 145/11); *hogýnem* (hogýnem 016/28; *hodnem* 034/22, 049/17, 080/23; *hogý ne* 083/05); *mégsem* (megsem 017/02, 068/14).

- A tagmondathatár eltolódásával alakult ki az *úgyhogý* (vgý *hogý* 002/23, 009/25, 017/07, 019/11, 027/24, 038/19, 043/23, 062/26, 077/17, 090/22, 100/23, 103/20, 129/16, 142/23, 144/09, 146/15, 149/05; *vgýhogý* 149/07, 149/17, 1150/20).

- Mondattani tapadással is alakultak ki kötőszók: *demaga* (de maga 002/19, 012/01, 089/17, 096/01, 110/17, 140/07; De maga 002/24, 007/12, 021/16, 031/27, 043/25, 077/10, 102/08, 104/13, 113/11, 146/20, 161/07); *mégis* (megys 028/06); *nemcsak* (nemcsak 063/18, 075/02, 099/20, 129/22, 142/07, 145/25, 146/13, 147/20, 148/23, 137/04, 162/05; *nem csak* 020/24, 023/06, 024/06, 029/07, 062/03, 062/07, 063/04, 063/18, 075/02, 099/20, 129/22); *se* (se 040/25, 044/08, 051/01, 154/02); *sem* (sem 009/16, 009/25, 010/15, 016/04, 016/05, 018/24, 041/13, 041/13, 066/09, 066/10, 066/10, 091/23, 095/01, 102/06, 102/06, 105/18, 108/08, 108/08, 108/09, 108/10, 118/22, 118/23, 122/11, 125/03, 130/22, 130/22, 130/22, 130/23, 130/23, 130/23, 130/24, 140/03, 140/06, 140/07, 148/13, 148/13, 149/08, 149/08, 151/27, 151/27, 153/01, 153/24, 154//28, 154/29, 155/06, 162/08, 162/08); *sőt* (sewt 021/12, 035/19, 035/19; *sewtt* 106/19; *sewg* 030/06, 053/01, 064/01, 081/23, 090/20).

2. Az összetett módosítószók között a kései ómagyar korban kéttagúak és háromtagúak találhatók.

Mutatósós összetételek, melyek rámutatást, figyelemfelkeltést fejeznek ki: *immár* (ymmar 029/02, 034/11; ymmar 035/14; immar 062/23; ymar 098/09, 154/11; ymar 127/02); *immáron* (ymmaran 009/19; ymaran 017/05, 051/10; ymmaran 058/04, 147/09).

A *vaj* indulatszó és a feltételes *ha* kötőszó mondattani tapadásával keletkezett a *vajha* (vaÿha 074/03).

A kódexben találunk példát hasonlító kötőszókból alakult bizonytalanságot, kételkedést, hozzávetőlegességet kifejező módosítószóra: *olyha* (olÿma 010/01).

Érdeklődést, kérdést fejez ki a *nemde* (nemde 045/05, 053/22, 118/20, 122/26), tagadást, tiltást a *se* (se 026/21) és a *sem* (sem 009/25, 026/19, 027/09, 027/14, 056/09, 081/24, 086/23, 087/02, 146/21, 149/24, 154/26, 155/24).

3. Az összetett számnevek közül öt adatható a kódexből: *egyetlenegy* (egyetlen egÿ 156/10; egyetlenegÿ 156/14); *negyven* (negÿuen 026/12, 027/13, 027/25, 028/09, 040/27, 042/20, 049/08); *ötezer* (ewt ezeren 107/11); *tizenkét* (tizenket 001/12, 001/17; tÿzenket 001/14, 129/01); *tizenkettő* (tyzenkettenek 090/13; tizenkettewbelewl 001/15).

4. Az összetett névmások között találhatóak olyan visszaható névmások, melyek személyes névmással alkotnak összetételt nyomatékosítás céljából: *énmagam* (enmagamott 062/13, 158/14); *önmaga* (ewn maga 019/25, 059/09, 089/11, 144/17; ewnmaga 036/05; ewnmagat 101/19; ewn magaert 137/04; ewnmagara 159/09); *önmaguk* (ewn magokot 059/12) és vannak olyanok, melyek a személyes névmás *-n* toldalékos

alakjával kapcsolódtak össze: *önnönmaga* (ewnewn maga 027/08, 081/13, 081/19, 092/11; ewnnewn maga 027/08; ewnewnmaga 048/13; ewnenmaga 048/13; ewnewn magat 102/18); *önnönmagam* (enenmagamon 089/03); *tenmagad* (tenmagadot 024/08, 132/01; tenmagadott 132/04, 137/23).

Az összetett mutató névmások körében főnévi (*mindaz* (mend azt 080/20, 101/03, 141/26, 150/01; mýnd azok 047/04, 162/06; mend azokat 097/10, 100/27, 106/18; mend azokbalol 016/19, 091/07); *mindazon* (mend azon 098/21), *mindez* (mend ez 079/22, 107/22; mend ezeket 007/14, 062/05; mend ezekben 061/03; mend ezekrewl 029/22) és számnévi mutató névmásra (*azannyi* (azannya 004/19; azanyna 033/06; azanya 033/09; az anna 001/22; azanna 057/06, 065/22, 072/22, 087/21, 112/10, 112/13, 132/17, 134/26, 142/06, 142/15, 146/16); *azannyiban* (azanneban 067/06, 071/06, 081/07, 103/06); *azannyira* (azannera 041/22, 101/10); *ezennyi* (ezenne 004/18, 008/08, 008/14, 021/21, 031/15, 033/17, 034/04, 034/17, 036/12, 040/13, 041/12, 042/05, 043/22, 044/12, 044/18, 049/15, 051/15, 052/04, 052/06, 055/10, 055/17, 059/25, 060/18, 064/15, 064/24, 074/17, 078/16, 079/08, 081/04, 081/19, 098/26, 100/16, 101/07, 106/03, 106/05, 128/15, 130/21, 136/22, 138/09, 138/27, 140/10, 140/23, 145/09, 146/25, 151/08, 118/13; ezene 054/07; ezennet 118/13; ezennere 064/11) találunk adatot.

Lényegesnek tartom kiemelni a korszakban használatos *azannyi*, *ezennyi* típusú névmásokat, melyekben a kései ómagyar kor elején igen gyakran, később szórványosan nyomósítja a számnévi mutató névmást az *ez*, *az* főnévi mutató névmás (TNyt. 512).

Az összetett vonatkozó névmások között is a főnévi: *aki* (az ky 052/16, 055/04, 133/03, 133/06; az kyt 089/05; akyt 098/02); *ami* (amÿ 103/05); *valaki* (valaky 022/15, 104/11, 109/01, 146/26; valakÿ 035/22, 051/07, 055/22, 134/12; vala kyt 105/17; valakyket 024/18, 024/19; valakynék 105/19; valakinek 148/13; valakytewl 059/24, 090/18, 153/02); *valamely* (valamel 010/12, 077/13; valamelÿ 077/13; ualamily 086/02; valamely 095/25, 097/02, 100/19, 108/07, 118/03, 118/14, 119/11, 121/19, 149/23; valamelyet 108/10); *valamelyik* (valamelÿc 016/22; valamelyk 094/06, 119/06) és a számnévi vonatkozó névmások: *valamennyi* (valamennÿet 004/08, 028/22; valamennÿett 079/14; valamenyet 095/13; valamennyen 076/26; valaménye 093/21) a gyakoriak.

Összetett kölcsönös névmásra is van példa a kódex anyagában: *egymás* (egÿmas 122/07; egÿmast 010/27, 025/22; egymast 012/27).

Összetett határozatlan névmások viszonylag nagy számban fordulnak elő a kódexben. Főnévi: *néki* (nekÿ 001/27, 002/01, 021/07; neky 153/14; nekÿk 014/06, 021/05; nekyk 021/04, 021/05, 021/06, 090/20, 106/24, 106/25); főnévi és melléknévi: *nemény* (nemely 014/06, 104/22; nemelÿ 021/19, 040/08; nemelyek 040/06, 040/08, 104/23; nemelÿek 040/07; nemelyekben 026/07); főnévi, melléknévi és számnévi: *valami* (valamÿ 044/07, 098/10, 122/27, 131/01, 149/24; valamÿt 011/02, 011/04, 011/11, 038/02, 038/07, 045/08, 056/15, 057/01, 077/25, 079/06, 121/02, 136/09, 149/18; valamit 047/11, 047/22, 135/22; valamyt 134/20, 154/19; valamÿet 118/02; valamÿtt 050/06; valamÿben 151/18; valamire 005/20); melléknévi és számnévi: *némi* (nemÿ 001/04); melléknévi: *neményik* (nemelyk 085/21; nemelÿket 109/24); *néminemű* (nemÿ nemew 007/15, 010/08, 013/11, 014/05, 018/06, 026/18, 027/10, 028/13, 036/23, 037/03,

039/01, 049/05, 057/03, 066/04, 066/05, 066/07, 087/15, 092/22, 095/08, 123/13, 130/08, 157/19, 159/13, 160/08, 160/24; *nemy nemew* 088/21, 160/10; *Nemŷnemew* 161/21); *valaminemű* (valami *nemew* 012/17; *valamŷnemew* 036/28, 079/08, 117/08, 151/27) névmásokra van adat.

Nyomatékosító szerepben fordul elő a *micsoda* (*myczuda* 043/11) adatkunk, mely névmás és főnév kapcsolatára vezethető vissza.

5. Az összetett határozószók között megemlítendőek azok a határozószavak, melyek később elhomályosultak, de a kódexben még fellelhetők. Elhomályosulásuk oka az lehetett, hogy ezek az alakok inkább az írott nyelvi stílus sajátjai, míg előbeszédben kevésbé voltak elterjedve. Ilyenek az *ittegyel* 'itt' (*yttegyel* 001/04; *ytegyel* 074/20) és az *ottogyl* 'ott' (*ottogyel* 020/15, 027/09, 028/21; *ottoegyel* 039/18, 042/02, 058/20, 087/01; *ottegyal* 036/23; *ottogyal* 026/15) alakok.

Az egyszerű *hol* melletti *holott* (*holot* 006/03, 009/05, 018/15, 022/16, 025/08, 027/10, 027/11, 032/13, 040/17, 054/11, 062/01, 086/25, 105/07, 130/26, 135/02, 143/22, 144/17, 144/28, 150/23, 156/20, 156/21, 161/02) jóval általánosabb használatú volt korszakunkban. Ezt bizonyítják a Jókai-kódexbeli előfordulásai is. Ekkorra már funkciómegoszlásuk nyilvánvaló: a *hol* elsősorban kérdő, a *holott* pedig vonatkozó névmási határozószó (vö. TNyt. 616).

Elhomályosulóban lévő határozószó még az *esmeg* (*esmeg* 014/25, 028/23, 035/09, 036/09, 047/17, 078/07, 089/14; *ezmeg* 015/16), de hasonló lehetett a helyzete a *tahátnak* is, mivel előtagja kiveszett az önálló használatból. A *hát* 'akkor' időhatározószóhoz hasonló szerepű, de már jóval gyakoribb annál (TNyt. 616). Az eredetibb *tahát* alakból a *tehát a-á* > *ë-á* ~ *e-á* elhasonulással fejlődött. A Jókai-kódexben gyakori a *tehát*

előfordulása (tehat 004/07, 009/10, 013/24, 015/27, 022/22, 023/03, 023/13, 023/22, 030/11, 036/23, 042/07, 044/12, 045/14, 046/10, 047/10, 049/07, 051/23, 052/20, 054/18, 055/13, 058/12, 067/13, 069/04, 080/22, 083/25, 087/21, 094/02; 095/24, 098/13, 102/02, 103/09, 106/10, 108/20, 112/26, 114/11, 115/14, 115/25, 125/19, 128/14, 132/06, 137/24, 138/17, 150/09, 151/22, 152/11; tehatt 012/14, 041/17, 041/23, 054/06; te hat 016/04, 016/16, 067/13).

Az azonosító funkciójú *ugyan-* előtag és a mutató névmási határozószó kapcsolatából jött létre az *ugyanottan* (vgyanottan 147/02) alak.

A vonatkozó névmási határozószók a kései ómagyar korban egyre gyakrabban fordulnak elő *az-*, *a-* előtaggal. A névmási előtag jelenléte a *ho-* tövű névmási határozószók körében a legerősebb: *aholott* (aholot 088/10). Ugyanebben a funkcióban az *a-* előtagúaknál gyakoribbak a *vala-* előtagú határozószók, melyek korábbi keletkezésűek amazoknál: *valahol* (valahol 045/07); *valamikor* (valamýkoron 012/08, 044/20, 059/24, 070/02, 064/06, 117/07, 119/12; valamýkoron 153/08) (vö. TNyt. 617).

Az *ahogy* (az hogý 150/09) szavunkban az *az* névmás kapcsolódik össze a *hogy* kötőszóval.

A határozatlan névmási határozószók tipikusan *vala-* és *né-*, ritkán *egyéb-*, *más-* előtagosak. A *vala-* előtag kapcsolódik a legtöbb utótaghoz és ezek a határozószók a legváltozatosabb jelentésűek: hely-, idő-, mód- és fokhatározók egyaránt lehetnek. Esetünkben hely-, idő- és módhatározók adathatók: *valaha* (valaha 022/07); *valahova* (vala houa 020/10, 024/22; valahoua 036/11); *valamiképpen* (valamýkeppen 014/11). Ezzel szemben a *-né* előtag kevesebb utótaggal alkot kapcsolatot, és az így ki-

alakult határozószó csak helyre és időre utal. A Jókai-kódexben időre utaló szerepű a *néha* (neha 088/19, 094/23, 118/08) és a *némikoron* (nemýkoron 041/12, 041/20, 042/01, 042/04, 064/09, 064/13, 064/14, 065/18, 075/05, 104/19, 114/07, 135/13; nemikoron 044/11).

Időhatározói szerepben fordulnak elő a *mindaddig* (mendaddeg 079/16); a *mindennap* (menden nap 065/11, 081/12; minden napon 085/04, 106/02; mendennapon 065/07, 119/01; mynden napon 151/19); a *hajnalkor* (hajnalcorik 036/01); és a *napestig* (napottesteg 065/14; napotesteg 095/02), helyhatározói funkciót pedig az *onnatbelől* (onnattbelew 041/07) tölt be a kódexben.

A *nyilván* (nyluala 052/08; nylua 052/01; nyluan 062/06; nyaluan 067/22; nyluan 131/02) a kései ómagyar korban vált határozószóvá.

Szintagmán kívüli kapcsolatból keletkezett összetett szó a *mégis* (meges 007/23; megys 029/01, 029/10).

Az összetett névmások egy csoportja határozószói szerepben fordul elő. A határozószói személyes névmások állománya, mely rendszertani kiegészülésként jött létre, a kései ómagyar korban teljes, zárt rendszert alkotott. Ezekben az alakulatokban a személyes névmás alanyesete és részesete, inessivusi, elativusi, adessivusi, comitativusi vagy causalis esete alkot kapcsolatot: *énbennem* (en bennem 079/18); *őbenne* (ew benne 026/23, 117/25, 118/02, 122/27, 147/17); *őbennük* (ewbennek 047/04, 110/14, 110/16); *önbelőle* (ewn belewle 010/17); *önbenne* (ewnbenne 129/04); *önbennete* (ewnbennete 119/08); *önbenneten* (ewnbenneten 092/01; ewnbenneten 096/06, 100/12, 120/08, 121/25, 135/10); *önönnbennete* (ewnewnbennete 071/24); *önönnbenneten* (ewnenbenneten 010/02; ewnewnbenetek 094/13); *énértem* (en ertem 155/26); *miérettünk*

(mÿeretewnk 082/02); *őérette* (ewerette 119/02); *őérettük* (ew eretek 102/06); *őérte* (ewerte 119/07); *önnönérettük* (ewnewn eretek 115/10); *teérted* (te erted 102/06, 137/23, 152/11, 153/23); *énnekem* (en nekem 011/21; ennekem, 047/17); *minekünk* (mÿnekewnc 007/02; mÿnekewnk 017/26, 082/05, 082/07, 084/18, 086/27, 099/12, 132/26; mynekewnk 085/07, 133/11); *őneki* (ewnekÿ 063/25, 079/03, 142/08; ewneky 101/11, 137/10; ewnekj 131/20); *őnekik* (ewnekyk 001/06; ewnekyc 120/06); *teneked* (teneked 017/28, 010/17); *tinektek* (tÿnektek 025/21, 105/23, 099/20, 106/11; tÿnektek 106/08, 140/07, 140/09; tÿnek 145/01); *ővele* (ew uele 007/19, 061/22; ewuele 009/20; ew vele 018/18); *ővelük* (ewuelek 102/13); *teveled* (te veled 038/02; teueled 141/07); *tiveletek* (tÿveletek 151/17); *őnála* (ew nalanal 044/18); *őnáluk* (ew nalok 019/18); *énhozzám* (en hozzÿam 046/22; en hazam 015/22); *őhozzá* (ew hozza 040/05, 040/24, 077/22, 078/17, 097/25, 125/11, 139/13, 141/14, 042/16; ewheza 094/26; ew hoza 126/07; ew hozya 063/20, 077/19); *őhozzája* (ew hozzaÿa 037/07; ewhozaÿa 072/16); *őhozzájuk* (ew hozzaok 106/21); *tehozzád* (tehozad 014/24, 134/09; te hozzad 038/24, 098/08); *éntőlem* (entewlem 007/16, 024/10); *őtőle* (ew tewle 010/03, 012/21, 039/09, 048/15, 053/09, 075/07, 095/22, 148/06); *őtőlük* (ewtewlewkw 021/15, 105/16, 106/19, 107/18); *tetőled* (te tewled 149/05).

A MGr. a **valódi ikerszók**at nem tartja összetett szavaknak, ezeket a ritkább szóalkotási módok körében tárgyalja. Az ikerítésnek e grammatika két fajtáját nevezi meg (337–339):

a.) **indukciós ikerítés** során a nyelvben már meglévő szóalak mintájára egy hozzá hasonló hangsort hozunk létre, melynek nincs önálló jelentése, mégis önálló szóként használjuk (*csigabiga, icipici*). Az önálló jelentéssel rendelkező szót indukáló tagnak, a másik tagot pedig ikerítménynek nevezi. A kódexben egyetlen ilyen alakkal találkozhatunk: *diriblés-darablás* (dereble]–darabla]balol 131/09).

b.) **párhuzamos ikerítés** esetében olyan összetétel jön létre, melynek egyik tagjának sincs önálló jelentése (*bim-bam, tutyimutyi*).

A MGr. (321–337) a MMNy.-hez képest az összetett szavak **morfológiai felépítettsége** alapján beszél még nyitott és zárt szerkezetekről.

Nyitott szerkezetű lehet a szóösszetétel, ha szintén nyitott kapcsolatos (tagjainak számát azonos értékű, minőségű tagokkal gyarapíthatjuk: *nevelési-oktatási-kulturális*) vagy választó (tagjai különböző lehetőségeket tartalmaznak: *öt-hat-hét-nyolc*) mellérendelésre vezethető vissza. Az összetett szavak többsége zárt, ez azt jelenti, hogy közvetlenül kizárólag két elem kapcsolatára bontható (*jellemvonás*).

A **zárt szerkezet** alkotóelemei az elő- és az utótag. Mindkét tag lehet ragos és jeles is. A ragos és a jeles alak általában az előtagokra jellemző, mert az utótag viseli az összetett szó egészére vonatkozó toldalékokat. Szóalkotásmódjuk alapján lehetnek képzett szavak, maguk is összetettek, és lehetnek ritkább szóalkotási móddal létrejötték. Az összetett szavak

alkotóelemei lehetnek szoros (alárendelő, morfológiai típusú, szervetlen összetételek, valamint a mellérendelők egy része), vagy laza kapcsolatúak (általában mellérendelők). A szoros összetételek elemeit egybeírjuk, illetve kötőjellel kapcsoljuk őket. Lexikailag, morfológiailag és fonetikailag egyetlen szóként viselkednek, toldalékaik a szó végén jelennek meg. A laza szerkezetek elemeit mindig kötőjellel kapcsoljuk egymáshoz. Morfológiailag és fonetikailag két szónak fogjuk fel őket. A toldalékok mindegyik elemen megjelennek.

E grammatika a morfológiai felépítettségen belül tartja számon a **többszörösen összetett szavakat** is, melyek összetett szóalakokból jönnek létre. A Jókai-kódexben nagy számban fellelhetők ilyen alakulatok: *aholott* (aholot 088/10); *asszonyember* (azonember 058/20, 150/21, 138/12); *egynéhány* (egynehan 013/09); *egynémi* (egy nemy 083/26, 087/07, 092/05, 093/17); *hanemcsak* (hanem csak 004/23, 041/02, 046/17, 046/25, 047/20, 113/14, 119/23; hanemczak 025/17, 027/02, 027/06, 032/06, 040/18, 046/17, 086/20, 087/24, 115/08, 121/17, 130/05, 151/05; hanemczat 107/10; hanenczak 112/16); *hogynemmint* (hogy nem ment 085/09; hogy nem mynt 095/23; hogynem ment 109/18; hodnem ment 085/17; hodnem mynt 151/04); *húshagyónap* (husshagyő nappba 026/16); *idestova* (ydestoua 043/05, 161/26; yde stoua 161/25); *negyven-napi* (negyuen napy 026/05; negyuennapy 027/22); *semegy* (semegy 017/06, 027/09, 065/14, 104/08, 153/18; semegyben 021/11, 021/22, 048/10); *semegyik* (semegyk 024/21, 139/17); *semegyképpen* (semegykeppen 003/16, 034/09, 144/15; semegy keppen 087/08; sem egykeppen 103/03); *semely* (semelyett 108/11); *semmi* (semmy 021/01; semmy 027/19, 040/17, 066/20, 086/20, 093/01, 093/03, 095/21, 130/26,

154/12, 154/26; semýt 004/22, 005/09, 027/14; semýtt 008/21; semmýt 010/19, 020/09, 047/19, 057/13, 087/23, 107/25, 113/13, 134/21, 144/10, 150/13, 156/25; semmýtt 041/05; semmit 103/23, 122/09; semmyt 108/22; semmýre 086/22; semmyre 109/11); *semminemű* (semmýnemew 110/13); *semmittudó* (semý tudo 056/20; semmý tudonak 095/21); *senki* (szenkÿ 040/24; senkÿ 104/07, 112/15; senky 067/03; senkett 017/16; senkýt 017/17; senkýt 153/01; senkynek 027/04, 136/13); *soha* (sonha 047/15, 049/05, 052/25, 055/08, 059/03, 067/11, 067/18, 071/03, 107/02, 132/18, 138/27, 145/13, 149/23, 151/18, 155/06); *sohasem* (sonha sem 153/03); *szentegyház* (zentegÿhazakot 096/18); *valaholott* (valaholott 069/14).

A *hogyhana* (hogÿ hana 003/12, 032/02, 056/08, 058/25, 102/04; hogÿhana 068/04, 146/19; hogyhana 129/20, 143/26) érdekes alakulat, hasonlító kötőszóból vált módosítószóvá a nyomatékosítást szolgáló *na* indulatszóval. A *netalántán* (netalamtal 063/02, 069/22, 131/09, 158/01) többszörösen összetett módosítószó latin mintára alakult ki (TNyt. 833).

A szóösszetétel hagyományos fogalmát követi a *Strukturális magyar nyelvtan* (a továbbiakban: Str.Nyt.) (519–567). A tankönyv szerint az összetett szó kizárólag formai tulajdonságok alapján határozható meg (519):

a., Belső szerkezetét szintaktikai szabályok nem változtathatják meg.

b., Az összetételi tagok elliptálhatók, de a törlési szabály különbséget tesz szóértékű és nem szóértékű összetételi tagok között. A törlés akkor működik, ha különbséget teszünk fonológiai és szintaktikailag meghatározott ellipszis között.

c., Az összetételi tagok közé új szó nem ékelődhet be.

d., Tagjai külön-külön nem módosíthatók.

e., Fonológiai nem tekinthető szónak, de van sajátos hangsúlymintájuk, mindig az első tag első szótagja kapja meg a főhangsúlyt (összetételi hangsúly).

f., Az előtag mindig generikus (általános) olvasatú.

Az összetett szavakat ez a nyelvtan öt csoportba sorolja be:

I. Az endocentrikus szóösszetétel alaptagja megszabja az összetétel morfológiai, szintaktikai és szemantikai tulajdonságait. Csak az utótagja ragozható és ez határozza meg a szófaját. Ezek az összetételek bináris szerkezetűek, mindig csak két szó összeillesztéséről beszélhetünk, de e két szó egyike önmagában is lehet összetett (*repülőgép + gyártás* → *repülőgépgyártás*). Ez a szóösszetételi csoport tulajdonképpen teljes mértékben megfeleltethető a hagyományos nyelvtanok alárendelő kategóriájának.

II. Az exocentrikus szóösszetételeknek nincs alaptagjuk. Ide tartoznak a szervetlen összetételek (*hiszekegy, egyszeregy*) és néhány hagyományos mellérendelő összetétel (*jöttment, huzavona*). Jelentésük mindig lexikalizálódott jelentés. Ma már nem termékenyek, létrejöttükben nem szabályok vesznek részt. Egyetlen esetben termékeny képzés eredménye az exocentrikus összetétel: *kopasz fejű* → *kopaszfej*, *görbe lábú* → *görbeláb*, *nagy orrú* → *nagyorr* (523).

III. A mellérendelő összetételek a munka szerint valamilyen stilisztikai funkciót betöltő szóismétléseket foglalnak magukba (*alig-alig, olykor-olykor*). Vannak közöttük olyanok is, melyek jelentése miatt külön szótári egységet képez (*ki-ki, egy-egy*). Ezek zárt szóosztályokból jöhetnek létre.

A szóismétlés másik fajtája, amikor a két tag nem teljesen azonos: *réges-régi, nőttön-nőtt*. Ezt nevezzük figura etimologicának.

IV. Az ikerítést a mellérendelő összetétellel rokon, de nem azonos jelenségnek tekinti. Az ikerítés kapcsán követi a MMNyR. megfogalmazását, mely alapján az ikerszó egyik eleme nem minősül szónak (*dimbes dombos, izeg-mozog*).

V. A tulajdonképpeni mellérendelő összetételek körébe tartoznak azok a szavak, amelyek mindegyik tagja önálló szó: *ad-vesz, jár-kel*. Ezeknek a termékenysége kérdéses.

A hagyományos megfogalmazást követi az *Új magyar nyelvtan* is (a továbbiakban: ÚMNyt.) (257–283). Hasonlóan vélekedik a szóösszetételekről, mint a Str.Nyt. A szintaxis számára az összetett szó belső szerkezete láthatatlan. Az összetételeket fonológiai szempontból nem tekinti szónak (a fonológiai szó a nem automatikus hangtani szabályok hatókörébe eső legnagyobb nyelvi egység), de van sajátos hangsúlymintájuk, ez az összetételi hangsúly. Az összetételek könnyen lexémává válhatnak. Az összetételeket az ÚMNyt. négy nagy rendszerbe sorolja:

I. Az endocentrikus összetételek alaptagja megszabja az összetétel morfológiai, szintaktikai és szemantikai tulajdonságait. Csak az utótagja ragozható és ez határozza meg a szófaját. Az összetételek szerkezete a mondat összetevőinek hierarchikus elrendezéséhez hasonlóan épül fel.

A magyar összetételeknek sem az előtagja, sem az utótagja nem lehet referenciális kifejezés, egyik tag sem módosítható külön-külön, és egy-egy összetétel könnyen lexikalizálódhat. A magyar összetételek képzése

egymás mellé illesztéssel történik. A magyar összetételek formális tulajdonságai:

- a.) a termékeny összetételi módok általában endocentrikusak
- b.) a termékeny összetételek tagjai nyitott szóosztályokból kerülnek ki
- c.) a nyitott szóosztályokból a határozószók és az igék nem vesznek részt
- d.) szerkezetük bináris
- e.) képzésük rekurzív
- f.) a jobb oldalon helyezkedik el az alaptag.

Deverbális alaptagú összetételek alaptagja igéből képzett, ezáltal örökli az ige vonzatkeretét és argumentumszerkezetét. A nem alaptag kielégítheti az alaptag valamelyik vonzatát, melynek vonzatai az alanyi vonzat kivételével kötelezőek. A deverbális főnevek jelölhetnek komplex eseményt, egyszerű eseményt és eredményt.

A munka kitér az azonos alaptagú összetételek mellérendelésére is. Felveti azt a problémát, hogy az összetett szavak tekinthetők-e szintaktikai szavaknak (szintaktikai szó: olyan egység, melynek szerkezetét valamilyen szintaktikai szabály nem változtatja meg). Egyetlen szintaktikai szabály érvényesül a szóösszetételekre, az elliptálhatóság, valamint mozgás során az összetett szó együtt mozog. Ezért a nyelvten szintaktikai szónak tekinti az összetett szavakat. Ám az ellipsis képzett szavaknál is előfordulhat, de csak azokban az esetekben, ahol a törölt rész csak fonológiailag határozható meg.

II. Az exocentrikus összetételekről ugyanúgy vélekedik, mint a Str.Nyt. E csoportba sorolja a szervetlen összetett szavakat és a

néhány mellérendelő összetételt is. Az ÚMNyt. szerint az exocentrikus összetételek vagy nem szabályok alapján keletkeznek vagy ma már nem termékeny szabályok alapján.

III. A mellérendelő összetételek esetében is azt hangoztatja, mint KIEFER FERENC munkája, vagyis a mellérendelő összetételeken belül két csoportot állít fel: az egyik csoportba azok a szavak tartoznak, melyekben a teljes szóalakot ismétljük meg, míg a másik esetben nem teljesen azonos tagok ismétlődnek.

IV. Az ikerítést ez a nyelvtan sem sorolja az összetételek közé, sajátos szóalkotási módnak tekinti (*irul-pirul, zireg-zörög*), akárcsak a MGr..

B. A szóképzés

D. BARTHA KATALIN szerint a képzők kialakulásának három jelentős módja van (1958: 4–8):

a.) Az *agglutináció* vagy *összetétel útján* keletkezett képzők olyan önálló szavakból alakultak ki, melyek általában utótagként szerepeltek, majd elveszítve önálló jelentésüket jelentésmódosító elemmé alakultak (*-ság/-ség, -né, -hat/-het*). HORGER ANTAL is azt hangoztatta, hogy ahhoz, hogy valami suffixummá váljon, önálló használatban el kell, hogy avuljon (1914: 142).

b.) Az *adaptáció* során a szóvégek megelevenednek. A nyelvérzék a szavak végén való véletlen összezsengésnek jelentésmódosító funkciót tulajdonít és így más elemekhez is hozzácsatolja (*-si; városi → falusi, tanyasi*).

c.) Az ősi, elemi képzők, melyek lassan kivesztek a nyelvhasználatból *képzőbokorra tapadtak össze*. Ez megtörténhet azonos, különböző funkciójú képzők összetapadása, illetve deverbális elemi képzők denominális képzőkkel való összekapcsolódása során (*-ika/-ike; -gat/-get; -más/-més*).

Mindezek mellett a rag-morféma képzése, valamint az idegenből való átvétel is szerepet játszott a képzők kialakulásában.

A képzők az idők folyamán kihalhatnak, elhomályosulhatnak, beleolvadhatnak valamilyen képzőbokrokba. Alaki változásukban szerepet játszhat a szabályos hangfejlődés, asszociációs eredetű változás és a rendszerbe nem foglalható tényezők.

Az alábbiakban elméleti áttekintésként is a különböző nyelvta-
nok szóképzésről írott fejezeteit foglalom és vetem össze egymás-
sal.

A *Mai magyar nyelv* (1968: 114–149) szerint a szókészlet gazdago-
dásának legjelentősebb módja a szóképzés. A szóképzés során egy régeb-
bi szó (alapszó, primitivum) jelentését valamilyen képző hozzákapcsolá-
sával megváltoztatjuk és így új szót (képzett szó, derivatum) hozunk létre.
Az így keletkezett új szó szófaja megváltozhat, de maradhat változatlan
is. A szóképzés általában nem tudatos eljárás, hasonló alaki felépítésű
szavak analógiájára a közösség ösztönös szóalkotó készsége hozza létre
az új szavakat. A származékszó is vehet fel képzőt, ekkor már továbbkép-
zésről van szó.

A képző funkciója új szó alkotása, ez alapján négy csoportra oszt-
ható:

1. deverbális verbumképzők, igéből igét képeznek (*felel-tet, tanul-
hat*)
2. denominális verbumképzők, névszóból igét képeznek (*szám-oz,
fehér-edik*)
3. deverbális nomenképzők, igéből névszót képeznek (*ír-ó, díszít-és*)
4. denominális nomenképzők, névszóból névszót képeznek (*hal-ász,
só-s*)

A képző jelentése az alapszó és a képzett szó jelentése közötti kü-
lönbségek megvizsgálásával állapítható meg. „Azonos vagy nagyon ha-
sonló jelentésváltozást létrehozó képzőket azonos vagy rokon értelmű
képzőknek nevezzük. Többször ugyanazon alapszóhoz is hozzájárulhat-
nak rokon jelentésű képzők.” (MMNy. 117). Természetesen a rokon ér-

telmü képzők mellett léteznek ellentétes (antonim) jelentésű képzőink is. Például a *-g* gyakorító igeképző jelentése ellentétes az *-n* mozzanatos igeképzőével.

A képzők lehetnek egyalakúak és többalakúak, állhatnak egyetlen hangból vagy több hang kapcsolatából. Szerkezete szerint lehet egyszerű vagy összetett. Az egyszerű képző egyetlen, az összetett több képzőelem-ből áll. A képzők lehetnek termékenyek (még ma is alkotunk velük új szavakat) és terméketlenek (új szó képzésére már nem alkalmas).

A magyar nyelv története szerint a mai magyar szókészlet jelentős részét a képzett szavak teszik ki. Ilyeneket örököltünk a finnugor vagy az ugor alapnyelvből is. A XV. századi kódexekből kiterjedt szócsaládot állíthatunk össze, s a későbbi századok folyamán tovább gyarapodik a képzett szavak száma.

A képzőt olyan grammatikai eszköznek tekinthetjük, mely módosítja a szótöt és a szó jelentését. A képzők jelentésének terjedelme erősen eltérő lehet: a gyűjtőnévképzők közül a *-ság/-ség* elsősorban térszíni formákra vagy emberek csoportjaira vonatkozik (*erdőség, katonaság*), a *-zat/-zet* sajátosan megszervezett dolgok összességére (*csillagzat, szervezet*), az *-ék* csak emberek csoportjaira (*tanítóék, Kisék*), a *-nemű* közös célra szolgáló, de különböző dolgokra (*ágynemű, fehérenemű*). A képző olyan önállóan nyelvelem, melyet kettős irányból ér jelentésbesugárzás (irradiáció) a szó felől, a jelentését befolyásolhatja az alapszó és a származékszó jelentése is (1967: 319). Ez a nyelvtan is elkülönít rokon- és ellentétes értelmű képzőket, akár csak a MMNy.

A képzők keletkezésének három lehetséges módját nevezi meg ugyanúgy, mint D. BARTHA KATALIN a munkájában: a képzők keletkezhetnek agglutinációval, adaptációval és képzőbokorra történő összetapadás útján.

A képzők két nagy csoportját különíti el a munka: igeképzők és névszóképzők. Ezeken belül sorolja fel a további csoportokat: az igeképzők kategóriájába tartoznak a deverbális verbumképzők és a denominális verbumképzők, a névszóképzőkhöz tartoznak a denominális nomenképzők és a deverbális nomenképzők.

A Strukturális magyar nyelvtan kiemeli, hogy a magyarban is van példa arra, hogy a szó morfológiai művelet révén csak a kategóriáját változtatja meg, alakja változatlan marad. Ezt a műveletet nevezi konverziónak (2000: 137). Konverzió például a melléknévi igenévből történő melléknévképzés.

A munka a szóképzés fejezetben kitér arra, hogy a magyar alaktan egyik sajátossága a szóalapúság, ami azt jelenti, hogy a morfológiai műveletek bemenete tipikus esetben a szó. Ezt azzal magyarázza, hogy a magyarban a tő igen gyakran szó is. A szóalapúság egyaránt érvényes a ragozásra (*ír + sz*), a szóképzésre (*ír + ás*) és a szóösszetételekre (*levél + író*) is. „A magyar morfológia szóalapúsága azt is jelenti, hogy a toldalék sohasem szószerkezethez, hanem annak alaptagjához, vagyis szóhoz járul. Ez még akkor is így van, ha funkcionálisan a szóban forgó toldalék szó-szerkezetet jellemez.” (Str.Nyt. 140).

A Strukturális magyar nyelvtan kísérletet tesz a képzőknek az inflexió-s toldalékoktól való elkülönítésére. A következő kritériumokat állítja fel ezzel kapcsolatban:

a., Ha valamely A toldalék szófajváltást idéz elő, akkor A képző és nem rag. Ez elegendő, de nem szükséges feltétele a képzőségnek, mivel vannak olyan esetek, amikor a toldalékolás nem vezet szófajváltáshoz.

b., Ha az A toldalékkal való toldalékolás korlátozott termékenységű, akkor A képző és nem rag. A szóképzés termékenységét fonológiai, morfológiai, szemantikai és lexikai megszorítások korlátozzák. Egyetlen kivétel van, az igenevek képzése, mely korlátok nélkül működik.

c., Ha az A toldalék segítségével történő toldalékolás révén létrejött származék hajlamos a lexikalizálódásra, akkor A képző és nem rag. Ez a kritérium perdöntő jelentőségű, ha egy toldalékolással keletkezett alak sosem lexikalizálódik, akkor a toldalék nem lehet képző. Ebben az esetben is kivételt jelentenek az igenevek.

d., A képzők mindig megelőzik az inflexiós toldalékokat. A Str.Nyt. erre hoz egy ellenpéldát is, ez pedig a *-beli* képző, amely követhet bizonyos nem terminális toldalékokat.

A Str.Nyt. mint láttuk kísérletet tesz az inflexiós toldalék és a képző szétválasztására, ugyanakkor a képző és az összetételi tag elhatárolását is lehetővé teszi egy általánosítás megfogalmazásával: ha egy 'XY és/vagy ZY' típusú mellérendelő szerkezetben Y elliptálható, akkor Y nem lehet sem inflexiós toldalék, sem pedig képző.

A munka foglalkozik a termékenység, a szabályszerűség és a gyakoriság fogalmával is.

A szóképzés csak akkor termékeny, ha az adott szemantikai és szintaktikai feltételek mellett új szavak képezhetők vele. Termékeny képzés esetében a képzett szó jelentése az új képzésekben kompozíció-nális, levezethető az alapszó és a képző jelentéséből. A termékenység magában hor-

dozza a szabályba foglalás lehetőségét. Ha egy adott képzővel új szó már nem képezhető, akkor ez azt jelenti, hogy erre a képzőre vonatkozóan nincs olyan szabály, mely lehetővé tenné új szavak képzését is. A szabályon alapuló képzésen kívül vannak úgynevezett analógiás képzések, melyek nem szabály alapján jönnek létre, hanem valamilyen minta alapján.

A szabályszerű képzés azt jelenti, hogy a képzés szabályokba foglalható. A termékeny képzés mindig szabályszerű, ugyanakkor van szabályba foglalható terméketlen képzés is.

A gyakoriság az adott képzővel képzett szavak előfordulásának számát jelenti.

Az Új magyar nyelvtan a szóképzéssel kapcsolatban szintén beszél a fenti három sajátosságról: a termékenységről, a gyakoriságról és a szabályszerűségről. Az ezekkel kapcsolatos megfogalmazások azonosak a Str.Nyt.-ban leírtakkal.

A képzés révén létrejött szavak könnyen lexikalizálódhatnak. A lexikalizálódott szavak mindig létező szavak. Az ÚMNyt. szerint, ha a toldalékolásnál szófajváltás lép fel, mindig szóképzéssel van dolgunk, de nem minden szóképzés jár szófajváltással. Így a szófajváltás elégséges, de nem szükséges feltétele a szóképzésnek. A szóképzést a vizsgált nyelvtan a bemeneti és a kimeneti szó szófaja alapján a következőképpen osztályozza:

— főnévből képezhetünk főnevet ($N \rightarrow N$), melléknevet ($N \rightarrow ADJ$) és igét ($N \rightarrow V$)

— melléknévből képezhetünk főnevet ($ADJ \rightarrow N$), igét ($ADJ \rightarrow N$) és határozószót ($ADJ \rightarrow ADV$)

— igéből képezhetünk igét ($V \rightarrow V$), főnevet ($V \rightarrow N$), melléknevet ($V \rightarrow \text{ADJ}$) és igenevet ($V \rightarrow \text{NV}$).

A vizsgált nyelvtan csak a termékeny képzőket hozza, illetve megemlít még képzőkkel kapcsolatos problémákat. Ilyenek ezek közül a *-né*, *-féle*, *-szerű*, *-fajta* elemek, melyek az összetételi utótagokhoz hasonlóan viselkednek, de önálló szóként nem használatosak. Ezért nem nevezhetők egyértelműen képzőknek (ÚMNYt. 227).

Szintén problémás az *-ék* és a *-hat/-het* elemek státusza, mivel inflexiós toldalékoknak is tekinthetők.

Az *-ék* új szavakat nem hoz létre, egyetlen, ezzel az elemmel lexikalizálódott alakot sem találunk, ugyanakkor más képző nem állhat utána.

A *-hat/-het* toldalék által létrehozott szó sohasem lexikalizálódik. Minden igéhez hozzátehető, de vele semmilyen igenév nem képezhető. Egyéb képzőket a *-hat/-het* általában követheti. Ezen tulajdonságok inkább az inflexiós toldalékokra jellemzőek.

Gondot okoz még a *-ható/-hető* és a *-hatatlan/-hetetlen* elemek státusza — ezeket a leíró nyelvtanok összetett képzőknek tekintik, de erre magyarázatot nem adnak — és az *-i* becéző képző alkalmazása, mivel ezt nem tudjuk szabályokhoz kötni.

Az igenevek képzői is problémákat vetnek fel, mivel a melléknévi igenévi toldalékkal ellátott elem másképp viselkedik, ha igenévként használjuk, és másként, ha melléknévként (*A táj megdöbbentően szép volt. *Tegnap egy alaposan megdöbbentő kérdést kaptam.*).

A *Magyar Grammatika* meghatározza a képzők jellegzetes sajátosságait: a képző új szótári szót hoz létre, nem kötelező elem; hiánya miatt

nem veszünk fel zéró morfémát, legbelsőbb helyzetű, más kötött toldalékmorféma állhat utána, általában megtűr maga mellett más képzőt, a képző lehet szófajtartó, szófajváltó és szófajjelölő, megváltoztathatja a szintaktikai környezetet és több szóosztály elemeihez is járulhat. Természetesen vannak olyan képzők, melyekre a fent felsorolt tulajdonságok mind érvényesek, de vannak olyanok is, melyekre csak néhány.

Ez a nyelvtan négy fontos fogalmat emel ki a szóképzéssel kapcsolatban: a produktivitás, a gyakoriság, a képzőfunkció és a rokonértelműség fogalmát.

Egy képző csak akkor produktív, termékeny, ha az adott szemantikai és szintaktikai feltételek mellett új szavak képezhetők vele.

A gyakoriság az előfordulások számát jelenti egy adott korpuszban.

A képzőfunkció magába foglalja, hogy milyen szófajú szóból milyen szófajú szót hoz létre a képző, illetve idetartozik a képző jelentése is, amely a képzett szó és az alapszó jelentésének a különbsége (MGr. 310).

Ugyanazt a jelentésmódosítást gyakran több különböző képzővel is véghezvihetjük. Az ilyen képzőket nevezi a munka rokon értelmű képzőknek.

A *Magyar Grammatika* felvet néhány, a képzőkkel kapcsolatos problémát, például eldönthető-e minden esetben, hogy képzett szóval vagy tőszóval van-e dolgunk, hol van a tő és a toldalék határa, és helyes-e használni a visszaható igéknél álvisszaható, a műveltető igéknél tökéletlen és álműveltető kategóriákat.

A képzőket e munka a következő módon csoportosítja:

a., Alaktani szempontból lehetnek egyszerűek és összetettek, valamint egy- és többalakúak.

b., Az alapszó és a származékszó szófaja szempontjából beszélhetünk szófajváltó (*zongorázik*), szófajtartó (*halász*) és szófajjelölő (*pattan*) képzőkről.

c., A hagyományos megfogalmazást követve csoportosítja a képzőket aszerint, hogy milyen szófajú szóból milyen szófajú szót hoznak létre. Ez alapján beszél igeképzőkről (deverbális és denominális verbumképzők), névszóképzőkről (deverbális és denominális nomenképzők) és igenév-képzőkről.

A továbbiakban a Jókai-kódexben előforduló származékok továbbbontására vállalkoztam az egyes képzők funkciói alapján, melyet JAKAB LÁSZLÓ már nem hajtott végre a munkájában, s ezt az előszóban jelezte is: „Az egyes képzők különböző funkciói alapján tovább lehetett volna bontani a származékokat, de ezt a munkát a géppel már nem végeztethetjük el, mert az adatokat ilyen szempontból nem kódoltuk. Ezt a rendezést az anyag alapján a kutatók már könnyen elvégezhetik.” (2002: 409). A munkámban egyedül a fiktív vagy nem élő alapszóból keletkezett igei és névszói származékok nem kerültek feldolgozásra, mivel ezek tövének eredete pontosan nem állapítható meg és így lehetetlen a besorolásuk. Ezek ellenére is nagy számban fordulnak elő szóképzéssel alakult szavak a kódexben. Természetesen a szóképzésnek a fentebb említett mind a négy esetére találunk példát.

I. Az igeképzés

1. Deverbális verbunképzők

1.1. gyakorító igék és képzői

A gyakorító képzők (-*gat*, -*get*; -*ong/-eng/-öng*) elaprózott, ismétlődő jelentésű igéket képeznek.

A kései ómagyar korban a gyakorító igék két fő jelentésárnyalat kifejezését tették lehetővé:

- a.) jelölhette az ige a cselekvés többszöri ismétlődését, gyakoriságát,
- b.) a cselekvés tartós, folyamatos voltát.

A gyakorító igék nagy része primer képzős alakulás. Gyakorító igék létrehozásában a következő képzők vállaltak nagy szerepet: -*gat/-get*, -*d*, -*g*, -*l*, -*r*, -*s*, -*sz*, -*z*, -*dos/-des/-dös*. E képzők közül a -*dos/-des/-dös*, a -*gat/-get* és az -*l* következő alakokban fordul elő a kódexben: *bujdos* (budosnak 114/01); *emelget* (emelgetek 161/27); *hallgat* (halgatyakuala 037/21; halgassatok 154/14; halgassad 031/20; halgatnya 018/22); *jelentget* (yelengetyuala 119/11); *látogat* (latogaszatok 058/08); *meghallgat* (halgatnak meg 105/20; meg halgatak 106/17; halgasmeg 155/21); *meglátogat* (meplatogata 069/14; meplatogattyauala 075/04; meg latogatny 156/28); *megütöget* (meg ewteugettem 031/09); *gyűlöl* (gylewly uala 066/08); *készlel* (kezelely uala 085/25; kyzlelyuele 117/01); *kyzlele* 061/02; *kyzlelnenek* 094/17).

Adataink azt mutatják, hogy e funkcióban a korabeli nyelvhasználat a -*gat/-get* morfémat használta kiemelkedő gyakorisággal.

1.2. mozzanatos igék és képzői

A mozzanatos igékben a képzők jelentéstartalma két jelentésárnyalatot fejez ki:

a., kifejezheték ezen igék a gyorsan végbemenő, pillanatig tartó cselekvést,

b., a cselekvés elkezdésének pillanatát.

E funkcióban a képzőbokkal keletkezettek a gyakoribbak: *félemlík* (felelmenek 108/25); *kiált* (kaĵaltonk 031/05; kaĵaltuala 029/11; kayalt uala 111/20). Legtöbbszörrel, például *-an/-en*; *-int*; *-ad/-ed*; *-odik/-edik/-ödik* ma már nem alkotunk új szavakat.

1.3. műveltető igék és képzői

A műveltető képzők (*-l*, (*-al/-el*), *-lal/-lel*, *-t*, *-at/-et*, *-tat/-tet*) főleg tranzitív ige képzőjeként funkcionálnak. Az *-l* és a *-t* ősi eredetű képző; az *-l*-ből (*-al/-el*) elemismétléssel jött létre a *-lal/-lel*, a *-t*-ből pedig a tövég-hangzó hozzákapcsolásával keletkezett az *-at/-et*.

Az *-l* (*-al/-el*) képzővel alakult származékok közül a kódexből csak a *fiaztal* (fyasztalnakuala 145/08) adatolható. Véleményem szerint a *fial* alapigéhez két műveltető képző is kapcsolódott, egyrészt az *-szt* (*-aszt/-eszt*), másrészt az *-l* (*-al/-el*).

Az ősi *-t* műveltető képző két adatban lelhető fel: *bánt* (bantana 043/22; bantottauolna 055/22); *betölt* (bel tewlt 031/14).

Természetesen a leggyakoribbak az *-at/-et* és a *-tat/-tet* képzőkkel létrehozott származékok, melyek szinte azonos gyakorisággal szerepelnek a kódexben: *adat* (adatok 149/15); *állat* (allat 030/10); *csörget* (czergetewnk 031/05; czergetuala 141/21; czergete 014/15, 015/16, 084/27;

czerges 014/21, 014/25); *elmúlat* (el mulatuala 021/10); *eloszlat* (el ozlata 129/03); *illet* (illettuala 008/02; yllettýuala 101/27; illetual 139/17; yllettett 005/15; yletteuala 079/20); *mondat* (mondassonk 006/04); *nyomat* (nywmosal 011/17); *szerzet* (zerzete 075/11); *alázat* (alaztattya 035/23); *bosszúsultat* (bozzosoltattak 030/27); *cselekedtet* (czelekettetekuolna 110/29); *dicsőültet* (gyczewltetek 059/11); *elétet* (el eltett 140/04; ellettetem 079/17); *elrejtet* (elreýttetteuolna 044/15); *eltávoztat* (el tauoztatnak 124/26); *éltet* (eltetem 112/22, 112/24); *felemeltet* (fel emeltete 025/10); *felmagasztat* (fel magasztat 035/21; fel magasztattýuala 078/18); *feszültet* (fezewltetet 049/12); *igyekeztet* (ygyekezett 109/25); *megfertőztet* (ferteztesse meg 123/08); *megjelent* (megyelentek 155/24; meg yelente 051/14, 141/02; meg ýelente 090/06, 090/08; meg yelentette 089/07); *megváltoztat* (meg változtat 116/21; meg változtattýuala 073/06; meg változtata 155/13); *szolgált* (zolgaltat 131/01); *tetet* (tetete 143/12).

1.4. szenvedő igék és képzői

Ebben a korszakban a passzív ige képzője (-atik/-etik, -tatik/-tetik) kizárólag a szenvedő ige kategória képzésére szolgál. E morféma teljesen produktív az ómagyar korban: *alíttatik* (aloytatýk 099/21; alöytatott 129/24; aloýtattnek 002/23); *befedetik* (fetettekualabel 126/03); *bízlaltatik* (byzlaltattatot 053/10); *elhagyatik* (el hagyatam 154/11); *elmerültetik* (el merewltetnek 116/04; el merewltetettuala 055/12); *elrejtetik* (elreýtetýk 133/06); *elrévültetik* (el rýwtetýkuala 077/18); *épültetik* (epewltetnek 117/11); *éreztetik* (erzettetnek 044/03); *erősültetik* (erewsewltetnek 080/24; erewsewltetek 055/13); *eszésültetik* (ezesewltetett 038/04); *fel-emeltetik* (fel emeltetýkuala 063/19; fel emeltetykuala 064/08); *feszültetik*

(megfezewltetet 049/12); *fogadtatik* (fogatanak 039/10); *fundáltatik* (fondaltatott 128/19); *háborultatik* (haburultatol 010/11); *hasonlatik* (hasonlatyk 082/23); *hoztatik* (hoztatykuala 060/09); *indíttatik* (yndoytatik 112/09); *indultatik* (yndoltatykuala 139/18; yndoltatak 099/09; yndoltatott 066/17); *ismeretlenültetik* (esmeretlenewltetyk 114/08); *kelletik* (kelletek 089/13, 098/09, 119/18; kelletendic 098/11); *kénytelenítettetik* (ketele-
neýtetnek 159/02); *kerestetik* (kerestettneec 108/28); *kibocsátatik* (kýbo-
czatassonak 024/20); *kínzatik* (kýnztatnak 060/20); *kiötletik* (ký ewtletett 068/06); *kisáltatik* (kysaltatykuala 050/03); *követtetik* (kewuettetyk 153/22); *megadatik* (meg adatek 048/04; megadatak 160/07; meg ada-
tottuala 100/10); *megcsalatik* (meg czalatos 154/03; meg czalatyk 051/07; czalattnanak meg 078/28); *megépültetik* (meg epewltetek 094/02); *megfegytetik* (fegytetel meg 057/17); *megfeszültetik* (meg fezewltettek 019/28); *megismertetik* (meg esmertetyk 114/07); *megjegyeztetik* (meg yegztettnekuala 076/27); *megmutattatik* (meg mutattatak 141/12); *megne-
vettetik* (meg mewuettetnek 021/02); *megnyertetik* (meg nertettnek 137/06); *megnyittatik* (megýnyttassek 031/06); *megőriztetik* (meg ewrýz-
tetet 022/13); *megszidalmaztatik* (meg zydalmaztatyk 110/09); *megtagad-
tatik* (meg tagattattam 154/16); *megutáltatik* (meg vtaltatott 002/20; meg vtaltattam 154/015); *megvádoltatik* (meg uadoltatotula 087/11); *megvé-
geztetik* (meg vegeztenek 116/01); *méltóltatik* (meltoltattnak 068/25, 075/17; meltoltatnak 133/13, 160/22); *mértékletik* (mertekletnenek 080/01); *mondatik* (mondatyk 028/06; mondatyk 107/08; 116/08, 138/08; mondatyc 120/19; mondatnac 088/18); *nagyobbultatik* (nagyoboltatyk 115/18); *parancsoltatik* (paranczoltatnakuala 150/02); *révültetik* (rywte-
tikuala 008/15); *rezzesztetik* (rezeztetek 067/15); *szolgáltatik* (zolgaltatyk

131/01; *zolgaltatikual* 036/024; *zolgaltatak* 142/09); *tartatik* (tartatnakuala 146/16); *tiszteltetik* (týzteltetyk 085/14, 099/23); *utáltatik* (vtaltatýkuala 129/20); *vallatik* (vallatyk uala 036/12); *változtatik* (valtoztatak 053/11); *vétetik* (vetetettuala 143/20).

A szenvedő igealakok közül a kódexben említést érdemelnek azok az alakulatok, melyekben a szenvedő ige képzője a műveltető képzőhöz kapcsolódik. Ezen adatokat vizsgálva további két csoportot fedezhetünk fel:

a., az egyik csoport adataiban a szenvedő ige képzője a műveltető képző *-at/-et* változatához járul: *elégettetik* (elegettetem 154/21); *hallattatik* (hallatattnak 097/08; hallatattnak 037/10); *illettetik* (ýllettetikuala 003/03; Illettetek 118/06; illettetet 008/05; ýllettetet 037/25; ýllettetettuala 027/19; ýllettetettnek 021/15); *nyomattatik* (nyomottattnak 133/02)

b., míg a másik esetben a műveltető képző *-tat/-tet* változatához kapcsolódik: *éltettetik* (eltettetnek 145/12); *erősítettetik* (erewsewytettetyk 054/23); *hívtattatik* (hýwtattatýkuala 059/25); *írtattatik* (yrtattattnak 141/12); *örültettetik* (ewrewltettetyk 115/18).

A kódexben gyakori azon adatok száma, melyek műveltető képzővel bővült párjukkal együtt szerepelnek: *adatik* (Adatyk 131/03; adatottuala 079/27) ~ *adattatik* (adattattnak 114/11); *gyötretik* (gewtrettýkuala 049/25; gewtrettettuala 053/06) ~ *gyötrettetik* (gyewtrettettnek 103/09); *leltetik* (lewtetyk 073/09) ~ *lelettetik* (lelettetikuala 023/05); *megsértetik* (megsertessenek 149/06) ~ *megsértettetik* (megsertettetykuala 153/01); *vitetik* (vitetýuala 060/11; výtetem 154/12) ~ *vitettetik* (vytettetem 154/22; vytettettetuolt 073/10); *bocsáttatik* (boczattattnak 150/28) ~ *bocsáttattatik* (boczattattattnak 111/06); *felmagasztatik* (felmagasztatýk 035/23; felmagaz[kot]tatnak 113/09) ~ *felmagasztattatik* (ffelmagasztattatýk 115/17);

megháborultatik (meg háborultatot 015/13) ~ *megháborultattatik* (meg háboroltattatot 021/22); *megírtatik* (meg yrtata 089/19, 089/23; meg ýrtata 090/07) ~ *megírtattatik* (yrtattanak meg 001/03).

Sőt arra a jelenségre is van példa, amikor ugyanazon igének kétféle szenvedő alakja is megfigyelhető: *hívtatik* (hýutatýk 038/12; hyutatak 060/03; hýutattot 010/03; wtattnanak 089/08) ~ *hívattatik* (hyuattatotuolna 109/02) ~ *hívtattatik* (hýwtattatýkuala 059/25). Az ilyen, műveltető képzőt külön is tartalmazó alakok létrejöttének magyarázata az lehet, hogy az emberek nyelvérzéke nem vette észre, hogy magán a tön már egyszer szerepel a műveltető képző és ezért mégegyszer szabályosan hozzákapcsolták.

A Jókai-kódexben szerepel két olyan alakulat, melyekben hol az *-atik/-etik*, hol a *-tatik/-tetik* képzőváltozat járul a tőhöz: *látatik* (latatol 016/14); *látattatik* (lattanak 049/03; latatýkuala 060/02, 081/10; lattatýk 038/26; lattatýk 085/12, 099/03, 122/23, 122/24, 127/04; lattatýkuala 003/15; lattatik vala 008/04; lattatýkuala 071/18, 077/09, 097/20, 098/13, 131/23; lattanakuala 019/27; lattatek 154/20; lattattnak 161/06); *vetetik* (uetessenek 076/02); *vettetik* (vettetyk 099/21; uettettne 016/20; vettettnek 109/13; uettett 112/02; vettetet 153/14); *vezettetik* (vezettettnek 109/05, 110/13). Feltűnő, hogy ezen igék *-t* végűek.

1.5. visszaható igék és képzői

Cselekvő és műveltető igékhez is hozzájárulnak a visszaható ige képzői (*-ódik/-ődik; -ózik/-őzik; -kodik/-kedik/-ködik; -kozik/-kezik/-kö-zik*), szenvedő és relatív tövekhez viszont nem kapcsolódnak.

E morfémák a kódexben kis számban fordulnak elő, de mind a négy képzővel létrehozott származékokra találhatunk adatot: *bánkodik* (bankodol 118/13; bankodanac 153/07; bankodanak 068/10; bankodykuala 108/26, 077/11, bankodnakuala 020/06; bankogyatok 099/14); *kérődik* (kerewdnek 019/08); *felöltözik* (fel ewltewzek 059/10); *gyűjtőzik* (gyewytewzewtuala 162/20); *emelkedik* (emelkedykuala 063/24); *felfuvalkodik* (fel fuualkodnak 113/09); *kétkedik* (kettelkedykuala 017/02; ketelkedek 023/03; ketelkegyel 150/13); *leterjeszkedik* (le teryezkedykuala 094/09); *művelkedik* (mýuelkedyk 044/24, 113/16; mýuelkedyk 067/04; mýuelkettenek 114/21; mýuelkettem 114/23; mýuelkegyel 054/01); *gyülekezik* (gyewlekezek 160/17; gýlekezenek 021/03, 068/08; gyewlekezenek 150/23); *imádkozik* (ýmadkozýkuala 072/25; ýmadkozíkuala 121/01; ymadkozyk uala 125/22; ymadkozam 153/24; výmadkozónak 013/20; ymadkozónak 040/21, 142/27; ýmadkozónak 043/04; ymadkozónac 142/02; výmadgozzónk 006/05); *kívánczik* (kýuankozýkuala 077/11); *megemlékezik* (meg emlekezek 092/15); *megfogyatkozik* (fogyadcoznak meg 104/05); *meggyülekezik* (meg gýlekeztenekuala 058/20); *tudakozik* (tudakozykuala 042/18).

1.6. ható ige és képzője

A magyar nyelv történeti nyelvtana szerint „a ható ige *-hat/-het* képzője az egész adatolt magyar nyelvtörténet folyamán a legteljesebb produktivitással rendelkező formánsunk.” (114). A *-hat/-het* képzős igék korszakunkban két fő jelentésárnyalat kifejezésére szolgálnak. Az elsődleges a 'képes, tud valamit tenni' jelentés lehetett, bizonyára ebből alakulhatott ki a cselekvés lehetőségének a kifejezése. A másik jelentése a 'képes, tud', mely többnyire kódexekben használatos. A *-hat/-het* képző önálló szóból vált képzővé az ősmagyar kor folyamán.

A Jókai-kódex adatai is alátámasztják a képző korlátlan produktivitását: *adhat* (adhatok 027/02; athatok 027/08; adhattyauala 150/09); *állathatik* (allathatykuala 068/14); *általmehet* (mehetuala által 018/07); *árthat* (arthatnakuala 146/21); *bocsáthat* (boczathattyuala 082/25); *csinálhat* (czýnalhattnanak 039/13); *dicsekedhet* (gýczekedhetewnk 031/26; gýczekedhettewnk 032/04); *élhet* (elhett 104/08); *elmehet* (el mehec 139/08); *elvonhat* (vonhattyakuala el 142/24); *felelhet* (felelhetuala 010/16); *felkelhet* (felkewlthetý 159/17); *hagyhat* (hatthacz 098/19); *hat-hat* (hathatnak 117/16; hathatnek 048/03, 124/03); *hihet* (hyhetýuala 066/11; hyhetnec 150/04); *hordozhat* (hordozhatna 112/15); *illetket* (ylletthetiuala 036/17; ýlletthetýuala 064/12; ylletthetýuala 064/17; ylletthetýýkuala 059/17; ýlletthetne 064/25); *jóllehet* (yollehet 002/12, 028/18, 100/06, 102/07, 113/22, 154/02; ýollehet 028/24; ýolehett, 095/25; yolehett 098/28, 103/08; yollehet 110/16; yol lehet 161/04); *jöhet* (yewhec 074/04; ýewhetne 015/11); *juthat* (ýuthassak 098/08); *lakhatik* (lakhatom 060/24); *láthat* (latthattýuala 036/16, 070/02; lat-hatýuala 042/06; latthattyuala 064/16); *lehet* (lehett 003/16, lehattuala

073/23); *lelhet* (lewlhetuala 069/16; lelhetta 017/17); *leülhet* (ewlhetne le 086/04); *megépültethetik* (epewltethetnenek meg 086/02); *megilleshet* (meg ylletthetuala 041/22); *megelelhet* (meg lewlhecz 141/06); *megölhet* (meg ewlhet 151/05); *megszabadulhat* (meg zabadolhattna 077/12); *megtarthat* (meg tarthatna 123/17); *mehet* (mehetuala 010/15; mechettuala 073/15); *menekedhetik* (menekethetykuala 146/23); *mondathatik* (mondathatlyk 130/20); *mondhat* (mondhatok 035/24); *nézhet* (nezhetne 025/09); *örülhet* (ewrewlhettne 038/18); *szólhat* (zolhatuala 041/14; zolhatot 010/17); *tarthat* (megtarthat 146/16); *tehet* (tehetuala 005/08; tehetiala 041/19; tehetýuala 162/03; tehette 012/02; tehettek 098/22); *tisztelhet* (týztelhettiuala 036/06); *ülhet* (ewlhettne 086/05); *választhat* (valasthasson 016/16); *viselhet* (výselhettne 081/20).

2. Denominális verbumképzők

2.1. gyakorító igék és képzők

Képzett gyakorító igéink jelentős része denominális képzésű. Létrehozásukban nagyrészt primer képzők vettek részt, de van néhány képzőbórkor is, amelyek közreműködtek a létrehozásukban. Bizonyos képzők deverbális képzésben korlátozottan produktívak, míg denominális formánsként produktívak (TNyt. 102). Ilyen képző az *-l* és a *-z*.

Az *-l* képzős származékok általában főnévi alapszóból keletkeztek, kevés a melléknévből képzett ige: *beszél* (bezeluala 070/20; bezelnekuala 135/05; bezellyuala 045/02; bezelle 037/16; bezellettec uolna 095/13); *beteglik* (beteglekuala 141/11; beteglenek 073/14); *bőjtől* (beýtewle 027/25); *csodál* (czudalz 126/08; czudaluala 018/10; czudalnakuala

090/19, 101/12; czudalnÿ fogya 049/04; czudalÿakuala 037/21; czudal 010/16; Czwdaluan 004/25; czudaluan 007/18, 010/01, 060/18, 132/14); *fénylik* (fenlyk 096/15); *gondol* (gondol 154/29; Gondolom 085/03; Gondolywk 031/17; gondoluala 017/01; gondolyauala 051/12, 120/07; gondola 092/04, 138/17, 067/01; gondolanac 039/15; Gondolanak 068/17; gondoltanak 115/08; gondoltauala 144/22; gondoltauolna 007/26; gondoltakuala 134/28; gondolangÿuk 030/14); *használ* (haznal 064/02; haznalna 092/03); *kémel* (kÿmel 048/22); *kétel* (ketelte 056/01); *megbeszél* (meg bezelle 132/15); *megkémel* (meg kÿmlene 144/22; mekkÿmleni 003/21; meg kÿmlenÿ 144/02); *megszentel* (meg zentelÿuala 070/26); *megtolvajol* (meg toluayolnakuala 104/21); *méltól* (meltoluala 004/24; meltola 007/22; meltolyon 006/07; meltolÿa 005/25); *országol* (orzagol 100/02); *prófétál* (prophetalna 029/07; prophetalo 005/02); *szégyell* (zegyenly 110/10; zegÿenlÿuala 050/10, 081/21; zegyenlÿuala 087/04; zegyellene 092/11; egye[n]lenenek 081/11; zegÿenletek 081/27); *szól* (zol 135/25, 122/10; zoluala 002/01, 008/09, 043/19, 044/20; zolnakuala 143/16; zola 009/26, 042/20; zolek 158/09; zolot 070/07; zolott 123/19; zolna 041/05, 135/22; zolnek 014/29; zolnanak 009/06; zoltuolna 136/15; zolyw 0 9/13, 009//24; zolyon 029/13; zolyonak 090/26; zolnÿ 018/16); *szolgál* (zolgal 100/01; fogz zolgalnod 145/18; zolgaluala 155/09; zolgalam 156/01; zolgaltam 098/26; zolgalta 028/09; zolgalotuala 028/01; zolgalna 050/06; zolgalnatok 022/16; zolgaltuolna 102/07; zolgalyatok 105/13, 105/26; zolgalnÿ 025/17, 100/01, 106/22; zolgalnom 098/05; zolgalnÿa 083/15; zolgalnotok 106/08); *szózatlik* (zozatlikuala 043/18; zozatlonk 030/03); *tisztel* (tÿztelnekuala 076/26; tÿztelyuala 036/06,

081/07; tyztelyuala 070/04; tyztelyuala 103/06; tyztelykuala 024/26; tyztellyed 038/05; Tyztelewnek 036/09); *vesztegel* (vezteglenek 138/11).

Főnévi alapszóból származnak azok az igék, melyek gyakorító képzője a *-z*: *ajándékoz* (ayandekoztal 075/23); *hatalmazik* (hattalmazak 158/28); *irgalmaz* (yrgalmaz 034/03, 035/18; yrgalmaz 034/16, 035/19, 104/13); *kárhozik* (carhozol 054/07; carhoztal 053/27; karhoztal 052/20); *kínoz* (kÿnoz 060/23; kynoz 108/18; kynoza 101/19); *kötelez* (kewtelezem 109/05; kewteleze 071/10; kewteleztel 154/04); *magyaráz* (magarazuala 002/07); *meghatalmazik* (halmazak meg 063/03); *megkötelez* (meg kewtelezek 060/18); *megruház* (meg ruhazna 092/22); *megszerez* (meg zezzem 138/16); *megvégez* (meg vegeze 077/18); *oltalmaz* (oltalmaz 119/04); *szakadozik* (zakadozt 086/21).

A Jókai-kódexben egyetlen olyan denominális igei származék van, mely *-gat/-get* képzővel jött létre, ez pedig a *közelget* (kezelgetne 024/24).

Kevés a kódexben azoknak a származékoknak a száma is, amelyek *-d* képzővel jöttek létre: *vigad* (vygadna 071/12; vÿgadnotok 099/19).

2.2. Mozzanatos igék és képzése

Denominális képzésű mozzanatos igére a korból igen kevés adat van. A Jókai-kódexben található származékok: *érdemel* (erdemlek 153/23; erdemle 008/14, 064/05; erdemlettel 032/25; erdemlene 159/26; erdemlyewnk 133/15); *felel* (felelek 035/15; felelz 033/25; feleluala 060/01, 119/14, 157/22; felele 054/05, 009/16, 011/09, 014/26, 016/26, 019/08, 033/01, 033/20, 034/20, 035/02, 035/13, 035/18, 038/23, 045/09, 060/04, 060/20, 062/17, 072/16, 072/18, 074/07, 075/18, 075/23, 079/12, 084/16, 094/25, 101/02, 103/04, 107/25, 108/22, 122/18, 122/23, 123/01, 124/06,

127/03, 130/24, 051/21, 056/16, 073/07, 134/21, 142/26; ffelele 016/24, 018/27, 076/01, 122/26, 130/19, 137/18; fellele 018/14; felelek 046/23; felelet 095/06; feleletuolna 042/27; felelen 041/07; felelene 041/10; felely 033/11, 052/20; felely 034/01, 034/08); *kulcsol* (kolczolot 023/24, 137/15); *megcsókol* (meg czokolyauala 041/23; meg czokoljauala 064/18); *megölel* (Meg ewleluen 134/02); *hármaz* (harmazotert 139/27); *jegyez* (yegyöz 048/05; yegyeznek 110/14; yegyze 126/08; yegyzet 120/02; yegezuen 006/17; yegyezet 065/19); *megjegyez* (meg yegyze 019/13; meg yegyczetteuolna 129/10; meg yegyezuen 020/18); *megrá-galmaz* (meg ragalmaztak 115/20); *megszidalmaz* (meg zydalmaz 108/16; meg zydalmazon 096/08; meg zydalmazzon 128/07); *nevez* (neuezel 084/20; neuzetek 108/08).

2.3. Bennható igék és képzése

Az intranszitiv igék képzett származékai általában bennható igék. Az *-odik/-edik/-ödik* főleg deadjektivális igéket képez 'valamilyenné lesz' jelentésárrnyalattal (TNyt. 110): *megelégedik* (elegednek meg 089/02, 091/09); *megiszonyodik* (meg yzanjwdak 012/12; meg yzanjudak 022/05; meg yzanjodak 128/16; meg yzanjodak 132/13); *megkeményedik* (megkemenedett 052/23); *megszörnyűdik* (meg zyrnyedett 002/22); *megteljesedik* (meg telyesegyenek 124/13).

Sokszor ugyanabból a töből hoznak létre származékokat a fent említett képzők és az *-ul/-ül* képzők (TNyt. 110). Az *-ul/-ül* képzők egy korszakunkban már lezárult hangtörténeti folyamat eredményei. Egy alapnyelvi * β és egy *-l* visszaható képzőből áll. A vokalizálódott β összeolvadt az előtte álló tövéghangzóval és így alakult ki az *-ül/-ül* > *-ul/-ül* formáns

(KISS–PUSZTAI 2003: 361). *A magyar nyelv történeti nyelvtana* szerint „az előzményül föltehető labiális utótagú diftongus zártabb és nyíltabb irányú monoftongizálódása hozhatta létre az *-ul/-ül* és az *-ól/-öl* változatokat.” (74). A nyelvemlékek többségének nyelvallapotára az *-ul/-ül* és az *-ól/-öl* formák különböző arányú keveredése jellemző, de már vannak olyan emlékek is, ahol egységesen vagy az egyik, vagy a másik változatot használják. A Jókai-kódex ebből a szempontból a kevert típusba tartozik, s ezt az adatok is alátámasztják: *bizonyul(tatik)* (bizonyoltattak 110/22); *bosszúsul(tatik)* (bozzosoltattak 030/27); *gazdagul* (kazdagolnő 070/14); *megsárgul* (meg sargolott 002/22); *megszabadul* (meg zabadola 078/12, 092/12); *megvilágosul* (meg vylagossolot 077/16); *sokasul* (sokasolyatok 145/04); *dicsőül(tet)* (gýczewltetek 059/11); *egyesül(tetik)* (egyesewltetet 009/10); *ékesül* (ekesewlt 142/14; ekesewlewt 143/18; ekesewltnek 066/12); *elárul* (arwldel 006/20); *haragul* (haraguluan 015/09); *ízesül* (yzessellett 002/25); *készül* (kezewlt 014/14); *megbetegül* (meg betegewle 158/03; betegewltuala meg 081/17; meg betegewlewt 116/07); *megelevenül* (meg eleueneultnek 158/21); *megsötétesül* (meg setetesewle 067/14); *mezítelenül* (mezeytelenewltett 057/24); *szentségesül(tet)* (zentsegeswltetet 002/09); *tüzesül* (tewzesewlt 131/26, 138/02); *üdvözül* (yduewzewltnek 114/15, 114/18); *üresül* (ewresewlnek 117/13, 119/02).

A *-kodik/-kédik/-kődik* képzőkkel képzett származékok azt fejezik ki, hogy valaki valamilyen tulajdonságnak megfelelően viselkedik vagy cselekszik, valamilyen minőségben működik (TNyt. 110): *fegyverkedik* (fegyuerkedet 147/13); *kevénykedik* (keuelkegyenek 113/26); *szégyenkedik* (zegyenkedenek 085/19; Zegyenkedýkuala 102/19; zegyenkegyel 091/01).

Ebben a korszakban már megjelennek a képző *-lkodik/-lködik/-lködik* és *-skodik/-sködik/-sködik* változatai is, ezt mutatják a kódex adatai is: *csodáلكodik* (czudalkodykuala 101/05; cudalkodykuala 140/22; czudalkodnakuala 145/11; czudalcodak 033/22; czudalkodac 141/18); *dicsőلكodik* (gyczewlkewgyek 128/11); *művelkedik* (mýuelkedyk 044/24, 113/16; mýuelkedýk 067/04; mýuelkettenek 114/21; mýuelkettem 114/23; mýuelkegyel 054/01; mýuelkeduen 115/11, 121/02, 127/16; mýuelkedewnek 113/13; mýuelkedny 117/07).

A Jókai-kódexben viszont még alig akad *-skodik/-sködik/-sködik* képzővel létrehozott származék, mindössze egyetlen adatot találhatunk: *nyá-jaskodik* (nyasskoduan 114/06; nyasskodny 133/05).

Egyetlen adat van jelen a kódexben a *-kozik/-këzik/-közik* képzővel létrehozott származékok közül is: *igyekezik* (ýgekezýk 128/01; ýgekezýkuala 040/26; ýgekezet 004/16).

2.4. Műveltető igék és képzése

A műveltető képzők közül denominális funkcióban az *-ít*, *-sít* képzőbokr produktív. Az *-ít* képző az uráli **-kt* képzővel azonosítható. Az ősmagyar korban ez **-χt* formában jelentkezik, majd a *χ* hang vokalizációjából keletkező diftongusból monoftongizáció útján jön létre az *-ít* formáns: **kt > χt > χt > jt > oit > ít*. Az ómagyar korban a diftongusos formák mellett fellelhetők a korábbi állapotot mutató spiránsos formák és a végeredményt megvalósító monoftongusos alakok. A spiránsos formák és a monoftongusos alakok két fejlődési fázist képviselnek. A spiránsos alakok első szakaszában a *χ* hang még a tövéghangzóval azonos, tehát ha palatális hangrendű alapszóhoz járul a *-χt*, akkor palatális, ha velárishoz,

akkor veláris. Ezek közül a palatális változat a gyakoribb. A diftongusos változatok két fejlődési fokozatban jelentkeznek. Elsődleges az, melyben a félhangzós *i* előtti magánhangzó az alapszó hangrendjével azonos. A nyelvelmékek nagy részében ugyanakkor a képző veláris hangrendű alapszóhoz is palatális magánhangzós *-eit* formában járul. Forrásaink túlnyomó részében a palatális magánhangzós változat volt az *é* vagy *í* előzménye. A kései ómagyar kor nyelvelmékeiben már megjelennek a monoftongizálódással kialakult képzőváltozatok, a felső nyelvválású magánhangzós *-it* és a középső nyelvválású magánhangzós *-ét* (TNyt. 69–74).

A Jókai-kódex egységesen félhangzós alakokat tartalmaz: *bizonyít* (bÿzonoÿt 021/18; bizonoÿtÿauala 093/08; byzonoÿta 090/02; Byzonyoÿta 158/20; zonoÿttuan 037/17); *elszabadít* (el zabadoÿtyak 154/24; el zabadoÿtanÿ 145/02); *épít* (epeÿt 116/11; epeÿtÿ 113/22); *feligazít* (fél ygazoÿta 160/03; fel ygazoÿtan 127/13); *közelít* (kezeleÿt vala 036/14; kewzeleÿte 159/15); *megépít* (meg epeÿtettekuala 059/13); *megkeményít* (meg kemeneÿtÿ 053/01); *megközelít* (meg kewzeleÿtt 037/14; meg kewzeleÿt 058/11; meg kezeleÿtetteuolna 088/05); *megmeztelenít* (meg mezeÿteleneÿte 057/20); *megszabadít* (meg zabadoÿta 152/22; meg zabadoÿtana 060/13; meg zabadoytana 153/17); *megújít* (meg vÿoytÿauala 065/12; megvÿoytuan 154/23); *nagyobbít* (nagyoboÿttom 048/19); *ösztövérit* (ewztewereÿtÿuala 071/17; ewztewuereÿtetteuolna 072/04); *szabadít* (zabadoÿtotta 059/20); *tulajdonít* (tulaÿdonohad 098/18); *üdvözít* (yduezeÿtÿ 106/10); *dicsősít* (gÿczewseÿt 035/21); *megékesít* (meg ekeseÿt 061/06; meg ekeseÿtuala 062/04); *megerősít* (meg erewseÿtÿuala 071/01); *megvilágosít* (meg-vÿlagosoytuala 062/04; meg

výlagosoýtot 052/05; vylagosoýtottuala meg 049/17); *megvéresít* (meg vereseýte 068/01).

Egyetlen adat, a *hajít* ~ *hagyít* (hagytnak uala 021/06; hagyttuala 021/06) tekinthető kivételnek, amely már monoftongusos képzővel szerepel.

A *-tat/-tet* denominális funkcióban kevésbé produktív, mint deverbális funkcióban. A Jókai-kódexből is mindössze három általa létrehozott származék adatolható: *helyheztet* (helyheztete 144/05; helyheztetlek 114/20; helyheztetlek 119/18); *meghirdettet* (meg hyrdettete 090/03); *társalkodtat* (tarsolkodtatt 133/05).

Szintén csekély számban jelentkezik az *-aszt/-eszt* képző, kódexünkben csak négy származékban fordul elő: *felrezzeszt* (fel rezzezte 159/12, 162/21); *magasztal* (magasztalnak 125/10; magastalya 030/16), *megvigaszt* (meg vigaszt 072/11; meg Vÿgastat 013/28); *megvigasztal* (megvÿgasztallak 099/13); *vigasztal* (vÿgasztalÿauala 102/01).

II. A névszóképzés

1. Deverbális nomenképzők

A kései ómagyar korban négy újonnan alakult képző és képzőbodor gyarapítja az addig meglévő deverbális nomenképzők számát: a *-cs*, a *-hatatlan/-hetetlen*, az *-ós/-ős* és az *-atos/-ètes*.

A kései ómagyar korban a deverbális nomenképzés funkcionális rendszere a következő:

1.1. a cselekvésnevek (nomen actionis) képzése

A cselekvésnevek kifejezésének leggyakoribb eszközei az *-at/-et*, az *-ás/-és*, a *-t* és az *-alom/-elēm* képzők.

A korai ómagyar korban már gyakori *-at/-et* képző a kései ómagyar kor elején is általános volt. A TNyt. megállapítása szerint „Szélesebb körű használata már ekkor feltűnően kötődik egy-egy nyelvemlékhez.” (291). Az általam vizsgált kódexben jelentős az ezen morfémával létrejött származékok száma: *akarát* (akaratom 123/18; akarratia 035/05; akaratya 113/25; akaratnak 130/07; akaratynak 094/04, 121/06; akaratban 101/13; akarattyara 135/11; akaratual 106/04; akarattyaual 071/11; akaratyaual 003/21; akaratyaual 004/05); *állat* (alatt 158/18; allatot 122/20, 152/01; allatokot 142/04; alatyat 022/04; allatyat 120/12; allatban 073/08, 149/25; allatban 112/01; allatyban 073/12; allatyayg 121/05; allatokra 112/26; allatrol 051/02; alatala 054/09; allatokual 120/08); *bánat* (banatban 116/01; banatnak 117/25; banatnak 115/13); *beszélet* (bezelleknek 135/09); *bocsánat* (boczanatot 094/11; boczanattra 080/11); *csittehenet*

(czittehenetett 136/05); *csittenet* (czittenetett 135/27); *csodálat* (czudalattya 157/15; czudalatyaual 026/01); *dicséret* (gyczeret 032/08; gyczerettett 039/25; gyczeretet 061/02; gyczeretet 127/16; gyczeretet 162/23; gyczerettnék 158/17; gyczerettrewl 075/10; gyczeretekben 162/18; gyczeretyben 125/16; gyczeretyre 001/01; gyczeretyre 013/01, 019/20, 026/04, 027/25, 028/10, 036/01, 049/20, 056/03, 059/18, 063/11, 065/25, 070/06, 074/24, 077/01, 078/19, 083/10, 087/03, 087/25, 088/17, 135/03, 136/08, 140/26, 146/02, 153/11; gyczerettire 032/18; gyczerettire 039/15; gyczerettire 040/12); *felelet* (felelet 010/09, 010/28, 137/09, 137/21; feleletett 137/01; feleletyt 015/21); *fezület* (Fezewletnek 153/13; feczuletnek 153/15); *gerjedet* (geryedetyt 131/20; geryedetynec 093/22); *gondolat* (gondolattal 136/08; gondolatot 049/02; gondolatnak 071/14; gondolatom 035/06; gondolatyat 077/23; gondolatyat 135/07); *hasonlat* (hasonlatyara 117/23); *használat* (haznalatott 036/28; haznalatyat 020/12; haznalattyat 153/18; haznalatya 099/22; haznalattyarol 101/11); *igéret* (ygeret 125/13; ygeretek 124/11; ygeretekert 105/24); *ismeret* (esmeretrewl 018/12, 046/07, 046/08); *ítélet* (ytelet 123/03; ytelettedett 096/02; yteleteknel 117/17; yteletekre 113/12); *jelenet* (yelenetben 110/24; yelenetyrewl 125/21); *kárhozat* (karhozatyokra 113/12; karhozatyoknal 117/17); *kezdet* (kezdety 037/13; kezdetyt 126/09; kezdetiben 001/11, 013/05, 020/13, 032/12, 090/11; kezdetyben 135/17); *kívánság* (kyuanatod 134/07; kyuanattyat 135/09; kyuanattyaert 130/16; kyuatyara 131/21; kyuanatuala 024/26; kyuanattyaual 070/05); *könyörület* (kewnewrewletbewl 104/24); *magyarázat* (magyarazattya 061/06, 095/26); *menet* (mentett 087/05; mentettek 082/01); *művelkedet* (mýuelkedet 125/07; mýuelkedettrewl 009/06; mýuelkedetnek 147/03; mýuelkedetek 110/17;

mýuelkedeteket 033/09; miuelkedetyt 117/08; myuelkedety 110/12; mýuelkedetyt 016/03; miuelkedetiben 001/09; mýuelkedetyben 020/02; mýuelkedetecrewl 001/06); *parancsolat* (paranczolat 148/16; paranczolatya 145/03; paranczolatott 080/19; paranczolatokott 041/15; paranczolatlyat 058/08; paranczolatnak 093/01; paranczolatbol 013/25; paranczolatlyaaert 044/10; paranczolatodnak 024/16; paranczolatlyara 136/19; paranczolatlyara 138/11; paranczolatlyarol 057/10); *révület* (rývewletiben 041/12); *szenvedet* (zenuedetitt 003/12; zenuedetyert 081/16); *szertet* (zeretett 010/26; zeretettnek 120/05; zeretetert 159/18); *szertet* (zerzett 028/24, 029/05, 079/15, 088/19; zerzet 029/12, 110/11; zerzetett 008/18, 104/12, 108/07, 118/18, 119/20, 138/18; zerzettett 079/17; zerzetet 124/04; zerzednec 013/04; zerzetnek 017/03, 017/29, 020/12, 023/15, 085/09, 089/21, 104/07, 110/03, 117/24, 119/01, 124/12, 145/22; zerzettnek 028/18, 079/01, 090/11, 100/14, 119/114; zerzetnec 120/20; zerzedbe 024/18, 106/24, 143/21; zerzetben 017/06, 024/03, 050/06, 091/16, 104/09, 118/04, 145/17, 145/23; zerzetbelewl 118/14; zerzeted 112/01, 126/11; zerzetedet 112/16; zerzetednek 112/05, 112/18, 126/08; zerzete 095/07, 104/05, 110/09, 124/11; zerzetett 078/18, 107/19; zerzetenek 005/04, 008/07, 089/18, 013/23, 089/22; zerzetinek 032/12; zerzetýnek 069/23); *szolgalat* (zolgalat 074/02, 099/10; zolgalatot 145/09; zolgalatonak 073/15; zolgalattnak 097/11; zolgaratra 032/14, 155/16; zolgalatyaert 106/20, 117/03; zolgalatlyara 013/14; zolgalatlyara 097/11; zolgalatlyara 117/15; zolgalatýdra 158/14); *tökélet* (tekellertiben 101/14); *utálat* (vtalatya 020/27; vtalatlyat 003/10; vtalatlyarol 058/14); *végezet* (vegezettýtt 031/21; vegezetytt 121/07; vegezetýt 126/09; vegezetýn 038/10); *villamat* (výllamat 138/06).

A különböző képzők használatában a nyelvterület meghatározó szerepét igazolja, hogy ezt a funkciót nyelvemlékünkben leginkább az *-ás/-és* jelöli. Ez a képző szintén igen gyakori volt a korban, a Jókai-kódexben a *nomen actionis* jelentést az *-at/-et* képzőnél gyakrabban jelöli: az *-ás/-és* képzővel létrehozott származékok száma eléri a 71-et, míg az *-at/-et* képző mindössze 35 adatban fordul elő. Az *-at/-et* háttérbe szorulásának oka a jelentésmegoszlás is lehetett. *A magyar nyelv történeti nyelvtana* megállapítása szerint az „*-ás/-és* képzős főnév az aktualizálható — ilyen értelemben konkrét — cselekvés; az *-at/-et* képzős az aktualitáson felülemelkedő cselekvés jelölésére foglaldott le (ebből következik, hogy az *-at/-et* képzősök nem vesznek fel igekötőt, illetve nem tartják meg az alapige bővítményeit).” (293). A XV. század közepéig tehát a cselekvés nevének jelölésére mindkét képzőt használták, de a nyelvemlékek jól mutatják az *-ás/-és* képző fokozatos térhódítását, s ez a Jókai-kódexben is nyomon követhető: *adás* (adas 048/01, 048/10; adasaert 140/03; adasara 073/16); *alamizsnakeresés* (alamzna kerese-sekben 078/24); *állás* (allasara 159/10; allastokra 108/19); *befedés* (bel fedese 154/18; belfedeserewl 126/05); *bíráás* (býrasara 072/17); *böjtölés* (beýteleseben 026/13); *csapás* (czappasakual 030/21; czapazokual 031/14); *csodálás* (czudalasara 161/11), *csókolás* (czokolasnak 154/07); *csörgetés* (czergetesben 015/19); *elévétetés* (eleue vetesnek 154/27); *elmenés* (el menesen 023/10); *emlékezés* (emlekezesuel 146/07); *éneklés* (eneklest 074/16; eneklesekuel 140/17); *esdés* (essedesemuel 157/06); *felemelkedés* (fel emelkedesý 065/03); *felemeltetés* (fel emeltetest 064/24); *fenyegetés* (fenyegetesnek 154/17); *fohászás* (fohazasokual 033/14); *folyás* (folyast 029/14; folyasat 068/25); *furdalás* (fuldaldasnak 035/26; fuldallasnak 031/07); *futamás*

(fvtamasat 148/07); *fuvallás* (fuallasabalol 131/24; fuallasual 128/20; fuallasual 132/07, 132/10); *gondolás* (gondolasarwl 010/22); *gyötres* (gyettrese 031/04); *gyűlhözés* (gywlhewzesnek 146/11); *háborulás* (haborolasnal 032/12); *hagyapás* (hadapasokot 142/20, 142/22); *igyekezés* (ewgyekezeseert 059/23; ygyekezesekrewl 140/24); *ihlés* (yhles 003/18; yhleseuel 139/06); *imádás* (ymadasod 154/02; ymadasra 159/28); *incselkedés* (enczelkedeseket 113/02); *imádkozás* (ymadkozásrol 153/13); *intés* (ymtese 053/11; ymtessnek 107/24; ymtesseknek 025/24); *járás* (yarast 028/27; yarasat 126/09; yarasual 010/21); *jövés* (yewueset 077/23; yewuesewnkrewl 040/14); *kérés* (kerest 105/16; keresere 006/15); *kiáltás* (kayaltasual 132/08; kayaltasokual 033/16; ckayaltasokual 159/11); *kínzás* (kynzasa 158/01); *kisálás* (kysalast 050/16; kysalasad 077/24; kysaladert 050/07; kysaladara 050/17); *koldulás* (koldulast 081/22); *könynyezés* (kewnue-zeseket 072/09; kewnuezesnek 092/18; kenuezesebe[s]n 035/26; kewnuezesydben 054/01; kenuezesuel 041/24; kyenwuezesekuel 004/18; kewuezesekuel 033/14; kewnuezesekuel 035/16; kewnuezesekuel 053/20; kewnuezesekuel 054/25, 068/22, 069/16, 114/15, 133/26, 158/07, 113/21); *köszönés* (kewzewnestek 090/2; kewzewnetett 090/04, 090/09, 090/18; kewzewnetyt 090/24; kewzenetbelewl 091/02; kewzewnetyrewl 018/12); *kötés* (kewtesrewl 144/10); *közelítés* (kezeleytesse 031/05); *kútforrás* (kutforrassokot 140/05); *látás* (latasit 042/14; latasatt 131/19; latasara 148/02, 157/14; latasual 005/14; latasonkra 017/26; latastokra 156/04); *látogatás* (latogatasarol 079/02; latogatasadert 142/13); *magasztás* (magasztasaba[n] 077/18); *meglelés* (meglewleserewl 036/02); *megtartás* (meg tartasara 065/10; meg tartasadert 140/02); *megutálás* (meg vtalasarol 079/18); *merü-*

lés (merewlestew 151/07); *morgás* (morgas 153/27); *mutatás* (mutatasyual 152/03); *művelkedés* (mýuelkedesuel 094/16, 106/04; mýuelkedesegben 110/28; mýuelkedesekrewl 119/23; mýuelkedeseben 022/02, 069/15; mýuelkedesseben 100/21; mýuelkedesebelewl 113/10; myuelkedesere 117/15; mýuelkesteknek 114/24; mýuelkedeseknek 114/12; mýuelkedeseguel 116/02; mýuelkedesekuel 140/18); *olvasás* (oluassasa 109/14; oluassanak 126/18); *omlás* (omlasnak 161/24); *orgonálás* (orgonalast 074/16); *ölelés* (ewlelesuel 071/09); *öltözés* (ewltewzest 140/08); *örülés* (ewrewlesere 161/11); *ötlés* (ewtleseuel 092/19); *pillantás* (pýllontasaban 019/02); *prédikálás* (predicalasnak 117/04; predicalasoknac 109/24; p[re]dicalasban 114/21); *prófétálás* (prophetalas 063/10); *repülés* (rewpewlest 139/27); *révülés* (rýuewleseben 132/16); *romlás* (romlasa 054/12; romlasnac 108/25; romlasnak 124/25; romlasual 054/09; romlasatol 161/19); *sietés* (syetesem 014/27; syetesuel 135/01); *szegődés* (zegewdest 151/26); *szepegés* (zypegesekuek 065/24; zypegesekuel 162/02); *szerezés* (zerzese 074/13; zerzest 017/06); *szidalmazás* (zydalmazasokual 108/19); *szokás* (zokasa 107/24; zokasat 135/10; zokasnal 060/20); *szólás* (zolast 028/27; zolasaban 009/18); *szorítás* (zoroytasa 031/03); *szülés* (zewlesenek 078/01, 078/10, 126/11; zewlesseben 078/06); *tanítás* (tanýtasa 135/25; tanoýtasarol 028/12; tanwýtasonkra 017/27); *tartás* (tartasaban 111/02; tartasatol 123/24); *tekintés* (tekentesben 125/26); *temetés* (temetesemre 141/08); *tévelygés* (teuelgese 115/26); *tökélés* (tewkellesere 117/24; tewkellesyglén 120/25); *üvöltés* (ewuewltes 154/16, 154/28; ewuewlteset 072/08; ýueltesuel 017/24; ewuewltesuel 151/23); *vájás* (váyasokbalol 057/27); *vallás* (vallast 103/26; vallasara 133/24); *verés* (verese 158/18; verest 154/25; veresiuel 033/15); *vetekezés*

(vetekezesben 035/25); *vetés* (vetesekuel 030/12; vetesebelewl 065/21); *vigaszás* (vÿgazasat 060/27); *vigasztalás* (vÿgaztalast 132/17; vÿgaztalarol 059/07) *zördülés* (zerdewlest 016/11); *zúgás* (zugasnal 030/13).

Az egyszerű *-t* képző szerepel a kódex *hit* (hite 044/18; hytet 151/17; hitedet 150/04; hytewdewt 152/07; hytedet 152/10; hytett 051/10; hÿtett 160/21; hÿtÿt 112/18, 120/13; hÿtÿtt 152/12; hÿtnek 147/25; hÿtuel 063/25; hytuel 157/11, 159/16) szavában. A kései ómagyar kori nyelvemlékek arról tanúskodnak, hogy az egyszerű *-t* képző birtokos személyjellel bővült változata kedvelt kifejezőeszköz lehetett. Leginkább az írott nyelv használta grammatikai tömörítő képessége miatt (ld. TNyt. 292). A kódexből a *lakozta* (lakoztaban 095/09) adatható.

Az elvont cselekvést jelentő főnevek legproduktívabb kifejezőeszköze az *-alom/-elēm* képző volt, mely főleg az egy szótagú abszolút vagy relatív tövű igékhez járult: *engedelem* (engedelmet 136/10; engedelmnec 011/02; engedelmnek 154/10; engedelmere 065/11); *értelem* (ertelmet 120/21); *fegyelem* (fegyelmert 102/20; fegelemuel 012/18); *félelem* (felelm 146/25, 157/28; felelemben 146/16, 151/08; felelemre 065/25; felelemuel 044/13, 080/21; felelmeben 059/01; felelmeert 103/25; felelmmel 147/27); *gyötrelem* (gÿewtrelemeert 081/17; gÿewtremerewl 117/21); *hatalom* (hatalmat 024/21, 048/15, 112/12; hatalma 093/02, 137/25, 160/05, hatalmaual 161/15); *jutalom* (ÿutalmat 114/13, 114/25; yutalma balol 115/21; ÿutalmaual 080/01); *kérelem* (kerelemrewl 157/16; kerelemnek 153/18); *megrágalmaz* (meg ragalmaztak 115/20); *nyugalom* (nugolomual 156/07); *oltalom* (oltalma 022/27); *siralom* (sÿralm 059/03, 059/05; syralmat 158/20; syralmatt 046/14; syralmnak 072/08; siralmaert 009/02; syralmra 156/21; syralomra 159/12; siralmual 031/06; siralmual 034/15;

siralmual 035/13; sýralmual 069/13; sýralmual 099/08; sýralmatoknak 115/01); *szidalom* (zýdalom 068/16). Ezt a formánst különösen a kódexfordítók kedvelték, talán testes volta miatt stilisztikai értéket kapott, ezzel magyarázható néhány olyan adat létrejötte, melyek nem lépték túl az írásbeliség határait (ld. TNyt. 292). A Jókai-kódexben a *tételem* (tetelme 074/12; tetelmeket 148/21) tekinthető ilyen származéknak.

Ritkábban használt cselekvésnévképző a *-dalom/-delëm*: *bizodalom* (bizadalm 154/12; byzadalmat 147/16; bizadalmat 162/11); *diadalom* (dyadalmat 050/10); *győzedelem* (gýzedelmuel 026/03); *késedelem* (kesedelmben 014/24; kesedelmucl 004/20; kesedelmucl 060/01; kesedelmmel 135/24, 143/01); *nyugodalom* (nugodalmat 065/14; nywgodalomba 152/24; nywgodalmaert 059/24; nyugadalomara 119/09); *segedelem* (segedelmet 106/09, 154/29, 155/03, 162/07; segedelme 160/27; segedelmert 157/23; segedelmere 079/04; segedelmucl 036/28, 123/20); *töredelem* (tewredelme 037/20; tewredelmit 110/04; tewredelmnek 032/03, 109/05, 109/08; tewredelm 109/23); *veszedelem* (vezedelmett 018/28, 124/26; vezedelmet 051/15; vezedelben 151/09; vezedelmebelewl 160/23).

Ebben a funkcióban szintén kevésbé produktív a *-ság/-ség*, de néhány származéka nyelvünk tartós elemévé vált. A kódexben a következő származékok fordulnak elő e funkcióban: *gyűlhödség* (gyewlhewtsege 151/04; gewlhewtsegetewl 146/24); *gyűlhözség* (gyewlhewzsegeert 149/20); *gyűlölség* (gylewseguel 066/16); *incselkedés* (enczelkedeseket 113/02); *kívánság* (kěuansagarol 058/16); *költség* (kelczegýt 022/25); *nevetség* (mewuetsegre 125/13); *nyereség* (neresege ert 117/10); *tehetség*

(tehetsegem 100/02); *temetség* (temetsegre 143/04); *vereség* (vereseknek 094/08; veresegre 080/12; veresegeket 031/16).

1.2. a cselekvés eredményének (nomen acti) kifejezése

A nomen acti kifejezésére szolgáló ősi képzők (-b, -g, -k, -n, -s, -sz ~ -z) az ősmagyar kor folyamán elhomályosultak (TNyt. 294). Ennek ellenére a vizsgált nyelvemlékben felbukkan néhány ősi képzővel létrehozott származék: *maradék* (maradecot 156/17); *morzsalék* (morsale-ka 130/17; morzalekat 130/11); *veszély* (vezelytt 115/13; vezelben 116/01).

A kései ómagyar korban a cselekvés eredményének kifejezésére leggyakrabban két képző szolgált: az -ás/-és és az -at/-et.

Szélesebb körben az -ás/-és képző volt használatos: *csörgés* (czergeset 044/05); *építés* (eppeytesnek 028/20; eppeytesre 007/16; eppeyteserewl 057/16); *épülés* (epewlesenek 126/22; epelesekben 114/04); *esés* (esesnek 159/05; esesuel 159/08; esesen 159/07; esessenek 109/23); *eszmélés* (ezmelleseknek 115/25); *felelés* (feleles 017/07; felelest 017/11, 017/14; felelesre 128/15; felelesrewl 017/01, 018/21; feleleset 016/04); *feltámadás* (fel tamadasarol 158/24); *fogyatkozás* (fogjattkozasombol 012/09; fogyadkozasert 103/02; fogyadkozasual 085/15); *gyalázás* (gyalazasoknal 117/16); *gyógyulás* (yogywlasat 126/11); *gyülekezés* (gyewlekezessbe 082/12; gylekezesben 066/07; gyewlekezesnek 116/15; gyewlekezesekben 119/10; gylekezeseben 026/11; gylekezeseuel 054/08; gyewlekezeseuimnek 118/22); *hajtás* (haytasual 149/10, 152/02); *írás* (yrasok 001/04; yrasa 096/14; yrast 141/17; yrasokoth 002/07; yrast 029/06; yrásban 066/09; yrásra 095/23; yr[asrol] 095/26); *kérdés* (kerdes 160/26; kerdest

015/05; kerdesre 016/27); *megnyitás* (megnyitasban 006/19); *nevetés* (mewuetes 154/17); *nézés* (nezesre 025/28; nezeset 120/21; nezeseben 017/01, 055/21; nezesseben 018/17; nezesere 038/19, 155/17; nezeseuel 120/22); *nyitás* (nyitasaban 006/22; nytassan 006/08); *nyögés* (newgesekuel 116/12); *törés* (tewresuel 159/04); *változás* (valtozasanal 126/27).

Az *-at/-et* gyakorisága a korszakunkban fokozatosan csökkent az *-ás/-és* elterjedésével, de a kódexben még találunk rá példát: *gyülekezet* (gewlekezet 037/03; gylekezetÿben 066/06); *kísértet* (kysertett 050/18; kysertet 053/15; kysertetnek 053/04; kysertettre 111/06; kyserteteknek 111/05; kysertetÿt 052/14; kÿsertetit 110/05; kysertete 124/20; kysertetyrewl 049/22; kysertetÿtewl 078/13); *természet* (termezety 081/16; termezeteket 14/23).

A *-vány/-vény* képzős származékok is jelölhetik a cselekvés eredményét: *szövevény* (zewueuenben 027/10); *tanítvány* (tanoÿtuanÿa 020/26, 074/27; tanoÿtuan 133/17; tanoÿtuanyt 128/26) és a *-mány/-mény* képzős alakulatok egy része is: *tartomány* (tartoman, 130/05; tartomanya, 129/11; tartomanyban, 148/20; tartomanÿaban, 146/10; tartomanbalol, 124/21; tartomanyon, 138/23); *tudomány* (tudoman, 108/28; tudoman, 114/06, 113/03, 118/25; tudomanyonk, 096/16; tudomant, 109/22; tudomanÿat, 029/08, 126/24; tudomanÿnac, 107/04; tudomanÿnak, 109/04; tudomannak, 109/19, 125/04, 125/17; tudomanyoknak, 115/19; tudomanyokban, 110/26; tudomanÿokert, 113/18; tudomanra, 115/08, 126/17; tudomanrol, 124/16).

A kései ómagyar korban jelennek meg az első *-ság/-ség* képzővel létrehozott, a cselekvés eredményét kifejező névszók (TNyt. 295): *nyereség* (neresege ert 117/10); *töredelmesség* (teredelmesseg 005/09;

tewredelmesseg 109/11; tewredelmessegbe 153/14; tewredelmessegekben 109/09; tewredelmessegre 112/06; tewredelmessegrewl 111/22; tewredelmessegtewl 153/17); *vıgaszság* (vıgasagot 074/05, 142/12; vıgassagott 100/04; vıgasagot 142/15; vıgasagokot 062/08; vıgasagat 145/26; vıgasagnac 034/05; vıgasagnak 034/18; vıgasagban 035/27; vıgasagodra 053/16).

A cselekvés eredményének kifejezésére használatos az *-l* (*-ál/-él, -ly*) képző is, mely csak két adatban szerepel a kódexben: *halál* (halalnac 153/25, 160/23; halalbol 152/23; halalra 156/16; halalual 148/27; halalok 151/01; halalom 120/01; halala 024/25, 062/08, 109/26; halalat 126/14, 142/03; halalanac 025/10; halalaban 023/06, 023/06; halalahoz 024/24); *hivatal* (hyuatalonk 115/17; hyuatalban 109/01).

1.3. a cselekvés tárgyának (nomen obiecti) kifejezése

A cselekvés tárgyát kifejező képzők jellegzetesen a kései ómagyar korban alakultak ki. A következő képzők vettek részt létrehozásában:

- az *-ás/-és*: *fogadás* (fogadast 152/04; fogadasoker 105/23; fogadasual 071/11); *mondás* (mondas 029/20). A *mondás* származéknak a Jókai-kódexben megvan egy másik hasonló funkciójú képzős alakja, a *mondék*.

- az *-ék*: *mondék* (mondeka 100/07; mondekokual 024/25).

- az *-at/-et*: *kenet* (kenetuel 093/14); *magzat* (magzatya 124/22).

- a *-ság/-ség*: *költség* (kelczegyt 022/25); *imádság* (ymadsag 068/26; ymadsag 126/17; vıymadsagot 006/13; ymadsagot 065/02, 117/05; ymadsagot 155/26; ymadsagnak 064/02; 108/27; vıymadsagnak 113/05; ymadsagnak 115/16, 135/08; vıymadsagban 115/28; ymadsagban 111/19,

133/27, 159/27; ýmadsagban 118/08; ýmadsagnac 010/08; ymadsagnak 114/03; ymadsagra 053/20, 119/02, 131/18; ýmadsagra 117/13; ymadsagtol 134/18; ymadsagokual 116/10; v ýmadsagit 050/12; ýmadsagýual 060/22; vymadsagodnak 053/14; ýmadsaga 113/21; vymadsagat 014/10; ymadsagat 120/26; ýmadsaganak 055/18; v ýmadsagaban 014/12; ýmadsagaban 079/10; v ýmadsagomban 006/06; ýmadsagtokual 114/18; ýmadsagokual 114/14; ýmadsagoknak 115/01; ymadsagýdban 050/20; ýmadsagýdban 053/24), *kívánság* (k ýuansagarol 058/16); *vesztegség* (vestegsegeben 004/13).

- a *más/-més*: *hallomás* (hallomast 028/26); *áldomás* (aldomas 075/14, 075/27; aldomasban 024/02; aldomasokban 024/11; aldomasual 055/14; aldomasokual 024/13; aldomassokual 094/14; aldomasual 033/01, 049/01, 082/16).

Az *-ás/-és* és a *-ság/-ség* képző a leggyakoribb e funkcióban, a többi képző csak néhány származékot hoz létre.

1.4. a cselekvő, illetve jellemző tulajdonságának (nomen agentis) kifejezése

Az ősmagyar korban a nomen agentis képzésében szinte valamennyi ősi formáns részt vett. A kései ómagyar kor jellegzetes nomen agentis képzői:

- az *-ós/-ős* ekkor alakult ki, a folyamatos melléknévi igenév *-ó/-ő* képzőjének és az *-s* denominális névszóképzőnek az összekapcsolásából, s amely a 'szokásos, állandó tulajdonság' értelmet hordozta (TNyt. 270). A kódexben két ilyen származék található: *szeretős* (zeretős 023/10); *tettetős* (tettetes 149/27).

- az *-atos/-etes* képzőbokrót a deverbális nomenképző, az *-at/-et* és a denominális nomenképző, az *-s* alkotja: *áhitatos* (ayoytatos 008/28; ayoýtatos 026/15, 069/16, 069/25, 120/22, 158/17; aýoyýtatos 064/19, 073/13, 073/24; Ayoýtatos 074/24; ayoytatos 117/05, 155/27; ayoytatatus 160/21; ayoýtatosnak 157/02; aýoyýtatos 022/26, 023/09, 069/13, 076/09; ayoýtatos 037/15, 058/05, 097/26, 142/19, 155/09; ayaýtatos 068/18; ayoytatatos 160/19, 161/14); *akaratos* (akaratos 058/15); *alázatos* (alazatos 002/06, 035/25, 056/19, 073/03, 085/26, 088/25, 089/09, 095/11, 095/24, 101/23, 102/13, 113/20, 114/26, 116/09, 133/17, 136/10, 128/15; alazatos 003/24, 010/22, 030/14, 035/01, 053/08, 084/26, 087/17, 094/10, 095/21, 096/18, 097/17, 097/25, 105/13, 106/19, 106/21, 114/06, 123/19, 133/28, 160/19, 161/12); *állhatatos* (alhatatos 148/01); *bánatos* (banatos 099/07, 116/12, 157/01, 162/03); *csodálatos* (czudalatos 001/06, 026/05, 026/11, 028/01, 036/13, 049/03, 056/04, 061/26, 063/20, 065/09, 076/11, 078/14, 097/22, 128/01, 128/22, 136/11, 143/07, 147/02, 150/26, 153/10, 158/18; czudalatos 037/24, 043/22; cudalatos 160/05; czudalatosok 001/21; czudalatos 074/25, 078/18, 140/21, 140/28, 161/16); *dicséretes* (gýczeretest 145/24); *gyakorlatos* (gyakorlatos 009/02, 120/26; gýakorlat[os] 026/13; gýacorlatos 056/07; gýakorlatos 004/21; gýakorlatosban 063/22); *hálálatos* (halalatos 145/18); *hasonlatos* (hasonlatos 001/10, 094/20; hasonlatos 065/02); *ismeretes* (esmeretes 066/04); *kedveletes* (kedueletesben 11403, kedueletes 039/10); *kellemetes* (kellemetes 140/08; kellemetes 140/12); *kívánatos* (kýuanatos 037/24; kyuanatos 043/16; kiuanatos 075/03; kyuanatos 116/26); *könyörületes* (keneruetes 034/25); *szerzetes* (zerzetes 085/03, 093/05; zerzetes 110/25; zerzetesnek 116/08); *tökéletes* (tekellates 006/20, 020/26, 021/18, 028/22, 029/03,

029/09, 029/25, 030/18, 031/01, 031/19; tewkelletes 029/20, 116/18, 120/02, 121/05, 121/06, 125/05; tekellestest 013/28, 022/26; tewkelletest 048/09, 079/23, 094/18, 120/14, 124/04, 134/10, 134/13; tekellestest 067/01); *utálatos* (vtalatus 046/18, 103/17, 116/09, 125/14, 129/18; vtalatosb 093/04; vtalatosban 020/21; vtalatossat 028/06).

Az *-atos/-etes* képzővel létrejött alakok között találkozhatunk néhány olyan adattal, melynek helyesírása eltér a maitól. Ezekben a származékokban a hangzóközi *s* kettőződik meg. Ez a jelenség a korban igen gyakori, főleg a nyugati és a keleti nyelvjárásokban (vö. BENKŐ 1957: 101). Hangzóközi *s* megkettőződésével találkozhatunk a következő alakban: *áhitatos* (aŷoŷtatossa 069/05).

Azonban van három olyan adat, melyek esetében nem intervokális helyzetben áll az *s*, mégis hosszú alakjában szerepel: *áhitatos* (ayoytatossbara 074/14); *állhatatos* (alhatatossnak 003/15; alhatatossnak 148/01); *csodálatos* (czudalatoss 062/08); *drágalátos* (dragalatossim 151/15). Bár a szavakon nem látszik, de valószínűleg ezek az alakok egy korábbi ragos alakból vonódtak el, melyekben megvolt a hangzóközi nyúlás. Ez általában az *-an/-en* toldalék előtt volt figyelhető meg. Erre a jelenségre van példa a nyelvtörténet folyamán is (*pirossan* ~ *piross*) (TNYt. 133–134).

A magyar nyelv történeti nyelvtana szerint elképzelhető, hogy a tárgyalt képzőbokr *l*-lel bővült formájával találkozunk a Jókai-kódex *drágalátos* adatában (dragalatos 016/13, 022/19, 025/12, 025/21, 040/10, 074/04, 074/08, 093/14, 106/06, 130/19; dragala 081/26; Dragalatosom 022/15, 032/16, 035/08; dragalatosim 044/21; dragalatosŷm 058/05, 085/06, 151/09) (271).

1.5. a cselekvés eszközének (nomen instrumenti) kifejezése

Az ős- és a korai ómagyar korban keletkezett nomen instrumenti képzők nagyon változatosak. Előfordul az *-at/-et*, az *-ás/-és*, az *-ár/-ér*, a *-dal/-del*, a *-dék*, az *-ék*, az *-l*, a *-ság/-ség*, az *-sz* és a *-ték* képzőként, de a Jókai-kódexben csak az *-at/-et*, a *-dal/-del*, az *-ás/-és*, az *-l*, a *-ság/-ség*, az *-ék*, valamint a *-tek* fordul elő a származékokon: *eleség* (eleseget 149/16; elesegekben 141/09); *eledel* (eledelt 027/01, 099/12, 137/13, 151/20); *viadal* (vüadalban, 012/25); *élet* (elet 088/20; eletett 038/14, 156/04; eletnek 070/22, 070/23, 111/08, 146/01; eletnek 108/10, 145/26, 160/06; eletben 091/08, 096/05; eletre 162/15; eletemnek 123/22, 141/01; eletemben 120/01; eletedben 054/03; eletet 121/14, 145/22; eletében 087/24; elety 125/05; elety 159/20; eletytt 120/12; eletyt 050/02; eletynek 050/02, 096/09; eletynek 126/10; elet 140/02; eletiben 020/01, 023/06, 062/07; eletyben 028/02, 142/11; eletyben 092/14, 132/18; eleteket 115/20); *étek* (etek 137/14; etkett 103/19; etket 130/03; etekbelew 131/10); *festek* (feseteket 067/25); *vétek* (vetkedett 149/07; vetket 068/23); *haladék* (haladek 009/21); *mentség* (mentsége 119/17); *étel* (etel 099/16, 105/14, 106/01; etelnek 084/05; etelre 083/22; eteltek 086/08); *hivatal* (hyuatalonk 115/17; hyuatalban 109/01); *kötél* (kewtelett 151/21; kewtelejt 060/16; kewteluel 060/22; kewtelekuel 154/08); *lepel* (leplebe 064/08); *tétel* (tetelerewl, 093/06); *vétel* (veteluel, 094/14); *tévelygés* (teuelgese 115/26).

1.6. a cselekvés helyének (nomen loci) kifejezése

Nomen loci jelentésű névszó kódexünkben mindössze kettő adatolható: *hajlék* (haylok 027/12; haylok 040/19; haylekot 039/18); *lakás* (lakas 027/09; lakasonk 121/21; lakast 025/14; lakasat 012/15).

1.7. a cselekvés elmaradásának (nomen caritivi) kifejezése

Ezt a funkciót az egész nyelvtörténetben az *-atlan/-etlen* látja el: *éretlen* (erzetlen 056/09); *háborúlatlan* (habarolattlan 021/17); *indulatlan* (yndolattlan 027/14); *ismeretlen* (esmeretlen 114/09, esmeretlenek 124/09); *nyugatlan* (nugatla[n] 030/20); *szokatlan* (zokatlan 014/16, 020/21); *szünetlen* (zenettlen 003/26, 004/16; zenetlen 055/20, 068/11, 116/25, 121/01, 153/15); *tudatlan* (tudatlan 118/12; tudatlant 118/27); *végezetlen* (vegezetlen 034/21, 046/12).

A *-hatatlan/-hetetlen* kevés származékban jelentkezik képzőbokorként. Mivel mindkét tagja, a *-hat/-het* és az *-atlan/-etlen* szinte korlátlan produktivitású formáns, valószínűleg ez lehetett a gátja az általuk létrehozott képzőbokor elterjedésének. Önálló képzők kapcsolataként viszont nagyon gyakran előfordulnak. *A magyar nyelv történeti nyelvtana* felállít néhány fogódzót a továbbképzett és a képzőbokorral alakult származékok szétválasztásához (269):

a., Az önálló képzőt tartalmazó szavak ellentétes párjait az *-atlan/-etlen* antonim megfelelőjének használatával, a *-hat/-het* meghagyásával alkotjuk: *menthetetlen* : *menthető*. A képzőbokorral alakult szavak antonimáit a *-hat/-het* nélküli szóból hozzuk létre: *halhatatlan* : *halandó*.

b., A képzőbokorral létrejött adatokban az alapige többnyire intranszitiv.

c., Képzőbokor jelenléte tehető fel olyan melléknevekben, melyek jelentése 'állandó, jellemző tulajdonság'.

A toldalék önálló képző mivoltát mutatják a Jókai-kódex származékai is: *hihetetlen* (hyhettetlen 058/22); *lehetetlen* (lehetettlen 021/23); *megfejt-hetetlen* (meg feythetetlen 063/10); *mondhatatlan* (mondhatatlan 156/22); *nevezhetetlen* (neuezhettetlen 019/09); *szenvedethetlen* (zenuedethetlen 125/20); *telhetetlen* (telhetettlen 151/02).

2. Denominális nomenképzők

2.1. A főnévképzés

a., Az elvontság kifejezése

A névszóképzés elsődleges funkciója a jelentésmódosítás, ezért nem meglepő, hogy jelentős a *-ság/-ség* képzővel létrejött származékok száma. Ez a képző megteremtette a legelvontabb funkció kifejezésének lehetőségét, s ezzel együtt azt is, hogy különféle egyedi jelentés-tartalmakat is jelöljön. A kései ómagyar korban a főnévi szófaj megtestesítője a *-ság/-ség* képző lett. Az adatok tanúsága szerint eredetileg kettős szófajú szavak főnévi használatában terjedt el, így kiküszöbölte a homonímiát (TNYt. 302). A Jókai-kódex adatai is jó bizonyítékai annak, hogy mekkora szerepe van a *-ság/-ség* képzőnek a főnévképzésben: *áhitatosság* (ayoŷtatossaga 042/16; ayoŷtatossagot 037/06; aŷoŷtatossagott 078/16; aŷetatossagot 134/12; ayoytatossagat 065/22; aŷoytatossagat 005/14; aŷoŷtatossagnak 080/04; aŷuŷtatossagert 026/22; aŷoytatossagert 069/07, 072/07; ayoŷtatossager 069/10; aŷoŷtatossagaert 143/09, aŷoŷtatossagaert 152/16; aŷoŷtatossagual 004/20, 076/13; ayoytatossagual 058/22;

ayoŷtatossagual 092/18, 133/26; ayoytatossagual 155/12); *állhatatosság* (alhatatossagot 021/20; alhatattos-sagatt 003/11); *álnokság* (alnoksagnak 067/13); *ártatlanság* (artatlansaga 063/09; artatlansagnak 061/09; artatlansagaert 061/04; artatlansagual 143/20); *balgatagság* (balgatagsaganak 157/27); *barátság* (baratsaga 063/10); *bátorság* (batorsagot 125/15; batorsaga 056/12; battorsaganac 011/15; batorsagual 055/15); *békesség* (bekessege 012/26, 121/04; bekeseget 018/10, 090/10, 149/04, 149/14, 150/14, 151/17, 152/26; bekesegett 090/16; bekeseznek 093/06, 121/05, 151/21; bekesezbe 152/23; bekesezert 152/17; bekeseztekert 105/22; bekesezen 153/07; bekesezuel 003/04); *betegség* (betegsezen 073/21; betegsezekben 091/22; betegsezuel 156/16); *bizonyosság* (byzonsag 113/14; byzonsagot 115/22; byzonsagat 053/17; byzonsagban 115/24; byzonsagnak 115/27; byzonsagual 094/20); *boldogság* (bodogsagnak 134/13); *bosszúság* (bozzosagot 020/22, 022/11; bozzosagott 031/24; bozosagot 106/03; bozzosagocott 011/23; bozzosagokot 020/23, 021/09, 030/12, 031/15, 095/05; bozzosaganac 093/19, 094/07; bozzosaganak 159/10; bozzosagokban 003/10; bozzosagokra 021/13; bozzosagara 093/23; bozosagarol 058/18; bozzosagokrol 020/06; bozzosagokual 003/03, 021/15, 022/11, 154/21, 154/22); *bölcsesség* (bewlczeseg079/27, 108/15, 130/27; bel-czeseznek 002/05; bewlczeseznek 038/03, 129/21; bewczesezeknek 115/21; bewlczesezekben 110/26; bewlczesezbelewl 125/18; bewlczesezbelewl 104/07; bewlczeseztewl 131/02; belcze[e]sezuel 002/24; bewlczesezuel 051/24); *bőség* (beuseger 091/21); *buzgóság* (buzgosaga 120/05; buzgosagat 008/01, 132/15; buzgosagban 071/09, 138/10, 138/24, buzgosagaban 107/27, 127/17, 135/20, 137/25; buzgosagtol 132/02;

buzgosagual 087/06, 128/16; buzgosagaua 132/08); *csaláldság* (czalardsagat 052/02; czalardsaganak 052/18); *dicsőség* (gyczeseg 019/21; gyczewseg 032/08, 128/14; gyczewsegnek 027/24; gyczewseguel 133/11; gyczewseget 027/22; gyczewsegere 001/02; gyczewseger 013/01); *díszesség* (Dyzzessegnek 061/06); *édesség* (edessegnek 009/14, 015/01, 038/19, 046/10, 046/13, 055/20, 056/06, 073/02, 120/23; ydessegnek 024/08; edessegben 009/09; edesseguel 096/15; edesseguel 136/22; edessegeket 025/09; *egészség* (egezseguel 076/27); *együgyűség* (egygyewseg 125/13; egygyewsegnek 108/03; egygyewsegnek 110/02; egygyewsegnek 115/15; egygyewseget 120/15; egygyewsegenek 115/04; egygyewsegteknek 115/01); *éhség* (ehseg 063/04; ehsege 062/26; ehseget 062/21, 149/17; ehsegnek 031/03, 062/16; ehsegben 079/16; ehsegert 063/06; ehsegrewl 062/26; ehseguel 030/11; Ehseguel 072/03; ehsegednek 149/19; ehseguel, 146/12); *ékesség* (ekesseget 017/11); *elégtelenség* (elegtelenseget 005/05); *ellenség* (ellenseg 050/04, 050/13, 053/21, 054/20; elenseged 149/02; ellensegnek 052/01); *engedelmesség* (engedelmesség 021/17, 034/27; engedelmességet 011/05, 011/08; engedelmességet 011/07, 012/05, 013/17, 048/06; engedelmességnek 012/06, 012/16, 020/18, 045/08, 056/22, 076/04, 076/08, 087/13, 093/05; engedelmességet 012/01; engedelmességnec 016/07, 033/26; engedelmességedrewl 124/01; engedelmessége 012/26; engedelmességedrewl 008/26, 057/09; engedelmességerel 056/05); *erősség* (erewsseget 121/10); *felemelkedettség* (fel emelkedessegben 063/21); *felsőség* (felsege 128/09); *fényesség* (fenessege 096/09; fenesseguel 049/15, 134/01); *fősvénység* (fesuenseget 007/18; fesuensegerewl 007/28; fesuenseguel 007/12); *gazdagság* (kazdagsagokot 070/12; kazdagsagokra 070/16); go-

noszság (gonozsag 111/09; gonozsagot 033/18; gonozsagýt 096/11; gonozsagat 157/28; gonosagra 052/24; gonozsagarol 068/10); *gyakorlatosság* (gyacorlatossagara 055/18); *gyorsaság* (gyorssagat 121/25); *gyönyörűség* (gyenerewsegymuel 123/06); *hamarság* (hamarasagaban, 138/06); *hamisság* (hamossagnak 115/23; hamossaga 115/26); *háromság* (haromsagnak 060/06); *hévség* (hevsege 125/06); *hidegség* (hýdegsegnek 031/03); *hitetlenség* (hýtetlenseguel 066/16); *hitványság* (hyttuansagomnak 046/13); *hívság* (hýusagat 020/04); *homályosság* (homalyosagarol 093/10); *igazság* (ygazsag 154/26; ýgassagot 016/16, 085/20); *irgalmasság* (yrgalmassaga 034/21, 106/16, 133/14; yrgalmassagott 034/07, 034/09, 111/21; yrgalmassagot 034/20, 034/23, 111/25; ýrgalmasagot 041/27, 064/23; ýrgalmassagat 058/24; ýrgalmassagnak 034/05, 034/17; yrgalmassaganak 092/15; yrgalmassagra 035/11; yrgalmassagnal 148/22); *ismeretlenség* (esmeretlensegeert 039/06); *jelesség* (ýelessegeuel 002/16); *karitásság* (karitassagat 121/13; karitassagban 132/12); *kegyelmesség* (kegyelmessege 063/21; kegyelmessegenek 092/16; kegyelmesseguel 120/18); *kegyesség* (kegyessegre 099/09; kegyesseguel 091/18); *kegyetlenség* (kegyetlensegett 095/16; kegyetlensegeket 095/20; kegyetlensegenek 067/14); *kellemetesség* (kellemetesseget 005/25); *kelletség* (kellettsegenek 078/25); *keményység* (kemensege 157/17; kemensegeýt 009/01); *kerekség* (kereksegnek 055/21); *kétség* (ketseg 136/13, 077/07; ketsegebelewl 077/03; ketsegerewl 077/11; ketsegtewl 077/14, 077/20); *kevelység* (keuelsege 011/26; kevelseged 017/29); *kidesség* (kydessegeuel 109/04, 109/19); *kisdedség* (kýsdedseget 005/06); *kívánatosság* (kiuanatossagot 121/09; kyuanatossagnak 072/21; kyuanatossagban 154/03); *közönség* (kezewnseg 141/18; kewzewnsegeben 079/07); *lehetetlenség*

(lehetetlenségnek 077/09); *magasság* (magasagra 042/10; magassagra 064/15; magasagat 004/26; magassagaba 042/05; magassagatol 118/05); *melegség* (melegsegen 042/17); *mélység* (melseget 046/13; melsegeýrt 018/27); *mérgesség* (mergesseget 027/24); *mezítelenség* (mezeýtelen-segerewl 058/18); *nagyság* (nagy sagnak 004/25; nagysaga 008/02; nagysagaua 146/11; nagysagokot 128/08); *nehézség* (nehezseguel 039/07; nehezseguel 059/25); *nyájasság* (nyájassag 125/19; nyás-sag[b]nak 110/24; nyayassagnak 135/09; nyájassagban 143/10; nyayas-sagatt 101/16; nayossaga 121/14; nayassaganak 096/07; nyayassaganak 135/16; nayassagokrol 081/05); *okosság* (vkosságbalol 125/18); *orvság* (orsag 079/01; vrsagnak 078/20); *örökség* (erewksegemnek 098/28); *reménység* (remensege 126/21; remensegen 110/24); *sebesség* (sebes-seguel 016/10, 016/29, 088/01); *síralmasság* (syralmassagual 058/23; syralmassagokual 072/04); *sötétség* (setettsegenek 116/03; szetettsegeknek 051/09; setettsegekben 116/03); *szabadság* (zabadsagnac 016/23; zabadsagert 139/26); *szegénység* (zegenseget 001/14, 008/09, 048/07, 091/20; zegensegenek 082/04, 115/16, 120/14, 125/01, 126/20, 130/15, 131/05, 131/21, 132/24, 133/12, 133/16, 133/24; zegensegenben 024/05, 082/09, 089/01; zegensegrewl 058/15; zegenseguel 085/15; zegensegenek 085/08; zegensegen 086/12); *szégyenség* (zegyenseget 126/05; zegýen-segeben 087/08); *szelídség* (zewledsegre 146/05); *szeméremtség* (zeme-remseg 087/19; zemeremsegenek 115/13; zemersegenben 116/02; zemerem-segýtt 020/03); *szenderetesség* (senderettessegevel 002/25); *szentség* (zentsegett 003/22; zentsegget 008/02, 147/01, 153/10; sentsegenek 001/23; zentsegnek 002/16, 008/08, 028/19, 094/13, 126/24; zentsegenben 096/05); *szenvedetesség* (zenuedettessegyt 050/12); *szépség* (zepseg 122/27;

zepséget 020/05; zepsegerewl 018/11, 140/24; zepsegerewl 125/15);
szomjúság (zomjwsagual 072/03); *szomorúság* (zomorwsagot 050/14;
zomorosagban 073/22; zomorwsagra 050/14; zomorosagokual 156/23);
szorgalmasság (zorgalmassagual 070/13); *szorgalmatosság* (zorgalmatos-
sagokot 113/02); *szükség* (zewkseget 143/23, 157/17; zewksegerewl
157/18); *szüzesség* (zewsesegerewl 077/08); *teljesség* (telyesseguel
007/17, 081/23; telyesseguel 038/10); *tisztaság* (tjztasagot 048/07;
tyztasagot 122/01; tyztassagban 101/07; tjztasagert 046/03; tyztasagaert
098/14; tyztasagual 096/14; tjztasagual 143/19; tyztasagnak 061/09);
tisztesség (tjztesseg 010/26, 019/20, 057/03, 128/14; tjztesseget 028/07,
036/09, 061/01, 091/04, 122/02, 143/07; tyztesseget 120/18; tyztessegnek
099/2; tyztessegben 008/17, 036/12, 074/22; tiztessegben 012/11;
tjztesseguel 019/06, 045/19, 069/13; tyztesseguel 075/16, 082/13, 085/17,
120/18, 123/15; tyztessegekuel 022/12; tjztessege 036/24; tyztessegeben
014/09; tyztessegeert 103/25, 158/16; tjztessegere 022/21; tyztessegere
074/09, 157/24; tjztessegekrewl 020/06); *torkosság* (torkossagual
085/17); *tökéletesség* (tewkeltessegere 120/07); *tökéletlenség* (tewkeltet-
lensegnek 118/01); *újság* (ujsagott 054/18; uysagaert 152/17; ujsagrol
060/18); *üdvösség* (yduessegnek 005/01; yduewsegnek 055/15; ydues-
segnek 071/06, 114/23, 115/09, 126/23; ewduewssegnek 106/60;
yduewsseget 138/19; yduessegeert 022/17; yduessegeert 038/16, 137/24;
ewduewssegnek 126/21; yduesegerewl 037/27; yduessegerewl 038/03;
yduessegerevl 038/09; yduesegerewl 050/01; yduessegerewl 075/09,
097/08, 135/13; ewduewssegtekert 138/16); *vakmerőség* (vakmerewseget
155/25; vakmerewsegenec 011/15; vakmerewsegnek 076/02); *veszteség*
(vestegsegeben 004/16); *vigasság* (vigasag 008/22; vjgasag 029/03,

029/10, 029/20, 029/25, 030/18, 031/01, 031/20; v̋gasagot 072/26, 087/22; vygasagot 132/19; v̋gassagban 072/24; v̋gassagban 073/06; vygasagual 073/03; v̋gasagual 088/04, 099/15; v̋gassagual 088/09; v̋gasagaban 055/11; v̋gasagual 101/15); *v̋gság* (v̋gsagott 040/13; v̋gsagual 040/06; vygsagaban 073/02; vygsagual 162/23); *v̋lagosság* (v̋lagosság 112/19; vylagosságot 061/20; v̋lagosságot 067/04; vylagossagnac 093/11; v̋lagosságbalol 061/21; v̋lagossagra 136/12; v̋lagosságok 046/06; v̋lagossaga 043/01; v̋lagosságaban 046/11; v̋lagosságaban 072/23; v̋lagossagara 002/05; v̋lagossagara 112/20; vylagossagual 096/07); *vitéség* (v̋tessegnek 036/24).

b., A valamihez tartozás kifejezése

A valamihez tartozás kifejezését szolgálja a *-só/-ső* képző (TNyt. 308): *belső* (belsew 005/15); *első* (elsew 013/27, 021/27, 023/11, 089/23, 090/12, 105/16, 110/23, 112/26, 120/20, 122/08, 122/22, 124/22, 150/07, 158/03; elsewknek 136/09; elsewhewz 065/02; elsewnnek 136/05)); *előlső* (elewlsew 002/14, 012/24, 024/03); *külső* (kylsew 113/03, 116/03); *utolsó* (vtolso 088/22, 088/26, 093/09, 159/03)) és az *-s* képző (*szerzetes* (zerzetes 085/03, 093/05; zerzetest 110/25; zerzetesnek 116/08), mely a korban kevésbé produktív.

c., A kicsinyítés kifejezése

A kicsinyítés kifejezése a kódexben több formában történik. A kései ómagyar kor elején még igen gyakori a *-csa/-cse* képző e funkcióban, később viszont egyre ritkábban fordul elő. Esetünkben is csak két példát adhatunk: *embercse* (embercze 118/13); *szegénycse* (zegencze 062/15).

A kései ómagyar korban szintén ritka az ősi elemi *-d* képző, melyre két példa idézhető a kódexből: a *hold* (hold 043/01) és a *kicsinyed* (kewczewned 145/21).

A *-dad/-ded* képző esetében a *-d* képző elemismétléssel történő megerősödéséről beszélhetünk. Az egyszerű *-d* képző a kései ómagyar korban még kimutatható, ám funkciója fokozatosan gyengült. Ennek oka az lehetett, hogy az általa létrehozott származékok alapszavában benne rejlik a 'kicsi, kis mértékű' tartalom, ezért a *-d* jelentésmódosító szerepe alig érezhető. A *-dad/-ded* képzőbokkal létrejött első származékok között van a *kisded* szó, mely a Jókai-kódexből mint a képző egyetlen megjelenési formája adatolható (TNyt. 272): *kisded* (kysded 028/04; kysded 039/14, 046/17, 055/21, 085/13, 120/11; kewsded 088/18, 089/12, 098/28, 104/04, 120/09, 129/19, 129/25, 151/07, 158/04; kewsdedek 099/05; kysdednek 154/21; kewsdedyembelewl 089/14).

A *-cska/-cske* képzőbokor kialakulásáról keveset tudunk, a nyelvemlékek már csak az egységes képzőbokor meglétét mutatják. Az bizonyos, hogy kicsinyítő funkciójú elemekből áll, s a *-ka/-ke* része a *-cska/-cske* formánsnak. Létrejöttében szerepe lehetett a *-csa/-cse* képző-bokornak is. A képzőbokor kialakulásában kevés szerepe lehetett a *-cs* képzős szavaknak, mivel alig adatolható közöttük közszoói kicsinyítő értelmű származék. Ugyanakkor a *-cska/-cske* kialakulása esetében nagyobb szerepe lehetett a korai és a kései ómagyar kor első szakaszában produktív *-csa/-cse* képzőnek. Ezekből a derivátumokból kiválhatott a *-cs*, s összekapcsolódhatott a *-ka/-ke* képzőbokkal. Esetleg gondolhatunk a *-csa/-cse* és a *-ka/-ke* keveredésére is (TNyt. 271). A kódexben négy adat bizonyítja a képzőbokor meglétét: *férgecske* (fergeczke 046/17; fergecz-ked 043/13; fergeczked

045/12); *fiacska* (fyaczkaya 158/27; fyaczkajm 081/27); *helyecske* (helleczken 032/13; helyeczken 143/22; helyeczkere 143/24); *madaracska* (madaraczkak 140/11; madaraczkaknak 139/09).

A kicsinyítés kifejezésére szolgál a korszakban a *-ka/-ke* képző is, melynek csak egyetlen származéka fordul elő a kódexben: *emberke* (emberke 010/10). Ez a képző már a kései ómagyar kor előtt ebben a funkcióban fordul elő.

d., A gyűjtőnév kifejezése

Gyűjtőnév kifejezésére szolgáló képző az *-s*, a *-ság/-ség* és a *-zat/-zet*. Az *-s* főleg állat- és növénynevekből alkotott származékokat, melyek azt a területet jelölik, ahol ezek a növények és állatok csoportosan található. A kódexben ilyen származéokra nincs adat.

Sokkal szélesebb körben alkalmazták e funkció kifejezésére a *-ság/-ség* képzőt, melyre már találunk adatot a kódexből: *bíróság* (býrosagaba 119/14); *ifjúság* (yfyosagtol 143/18); *orvosság* (vruussagarol 005/02; Vruussagokual 091/23); *sokaság* (sokassag 079/08; sokassag 099/10, 139/01, 160/18; sokassaga 054/10, 139/04, 150/25; soksaga 063/07, 138/27, 143/16; sokassagot 139/05, 151/08; sokassagomott 118/09; sokassagat 142/07, 142/16; sokassagban 013/24; sokassagnak 037/12; sokassagara 126/19; sokassagaral 140/23; sokassagokrol 140/25; sokassagtol 037/10; sokassagual 058/21; sokassagual 141/25); *szomszéd-ság* (zomzedsagot 159/12); *társaság* (tarsasagot 081/06; tarsasagat 044/17; tarsasagban 007/11). A *-ság/-ség* képző *-szág* alakja lelhető fel a *jószág* (yozag 073/08, 133/01; yozagok 121/24; yozaga 115/16, 116/20; yozagot 072/10; ýozagýtt 029/19; iozogat 007/04; ýozogat 008/11, 008/20; yozagat 058/07, 071/08, 153/10; yozagnak 117/14, 128/09;

yozagoknak 101/13; yozaganak 046/12; yozagokban 101/09, 109/07; yozagaban 120/23, 121/15; yozagra 064/08; yozagodra 053/16; yozagrol 064/07; yozagarol 108/27; yozagokual 070/14, 071/23, 116/11, 126/24; yozagual 020/19, 138/02; yozagoknak 116/22) és az *ország* (orzagot 114/26; orzagnak 156/12; orzogat 089/13; orzagabalol 134/14) adatainkban.

„A kései ómagyar korban formálódik a *-zat/-zet* képzőbokor. A korunkból idézhető származékok többsége morfológiailag még *-z* képzős igék továbbképzett alakjainak tekinthető, egyik-másik jelentésben azonban megragadhatók olyan változások, amelyek az eredeti nomen acti értelem elhomályosulásával párhuzamosan az összefoglaló, illetve a gyűjtő jelentés előtérbe kerülését jelzik” (TNyt. 312). A kódexből egyetlen származék, a *szózat* (zozat 032/09, 153/22; zozad 072/13; zozatott 016/21, 061/21; zozattýara 045/03; zozattýara 159/06; zozattýatol 161/25) sorolható ide, mely ebben az időszakban alakult ki, s a TESz. e lexéma első előfordulását is a Jókai-kódexből idézi.

Ősi, elemi képzők szerepelnek a következő adatokban: *farok* (farkanac 149/09; farkanak 1582/02); *jog* (yog 021/27; yogyat 124/09; yogyához 023/17; yogyához 023/18); *közép* (kewzepiglen 042/02); *személy* (zemele 046/04; zemelben 018/05; zemelyemben 158/11; zemelyeben 034/08; zemeleben 046/20, 049/11; zemelyben 050/19, 105/19; zemelyere 148/25).

2.2. A melléknévképzés

a., A valamihez tartozás kifejezése

A melléknévi szófaj megtestesítője az *-i* képző a kódexben, mely a valamihez tartozást fejezi ki. Utalhat:

— térbeli kapcsolatra: *falernai* (falernaÿ 073/04); *massai* (massaÿ 139/18); *mennyei* (mennÿeÿ 025/02, 026/08; mennÿeÿ 025/09, 088/23, 133/01, 135/02; menÿeÿ 064/07; mennÿeyben 024/02); *római* (Romaÿ 141/23, 141/24); *udvari* (oduarÿ 083/12),

— időbeli összefüggésre: *negyvennap* (negÿuen napÿ 026/05, 027/22); *téli* (tely 028/13, 092/25),

— birtokviszonyra: *angelisi* (Angelysy 125/23; *Angelisÿ* 141/04); *angyali* (angÿalÿ 017/20, 029/13, 064/01, 143/19; Angÿaly 133/16, 135/03); *angyalomi* (angÿalomÿ 059/23); *apostoli* (apostoly 135/14); *atyafiúi* (attÿafyuÿ 070/04); *atyai* (attÿaÿ 024/26); *baromi* (baromy 146/13); *bölcsességi* (bewlczesegj 046/15); *egyházi* (egÿhazÿ 007/16); *elesztébbi* (eleztebÿ, 010/22, 019/26); *emberi* (hemberÿ 005/09; emberÿ 129/21, 130/27, 160/18); *evangéliumi* (ewangeliumÿ 007/03, 008/19, 016/23, 022/01, 024/04, 024/05; ewangeliummÿ 016/19; ewangeliumy 133/10); *gyermeki* (germeky 158/28) vagy egyéb dolgot: *évi* (euÿ 158/27); *földi* (fewldÿ 130/02); *galambi* (galamby 032/26, 143/09; galambÿ 061/09, 064/01); *hadi* (hadÿ 147/27); *kegyelmességi* (kegyelmessegi 046/16); *lelki* (lelkÿ 088/01, 121/10; lelky 089/16, 091/15, 095/11; lelkÿben 024/02; lelkÿuel 074/15); *szentségi* (zentsegy 012/13); *testi* (testÿ 053/03, 074/15, 121/10; testj 106/09; testy 147/12) *világi* (vÿlagÿ 002/19, 080/02, 145/26;

výlagy 054/03; Vylagÿ 086/01, 125/04; vÿlagyak 039/16; vÿlagyatt 079/22; vÿlagÿaktol 097/09).

Térbeli kapcsolatot fejezhet ki a *-beli* morféma is. Itt kell megjegyezni, hogy míg a *Magyar nyelvtörténet* (KISS–PUSZTAI 2005: 357) és *A magyar nyelv történeti nyelvtana* (308) a *-beli* formánsról képzőként beszél, addig JAKAB LÁSZLÓ munkájában (2002: 421) a képzőszerű utótagok közé sorolja. Én ez utóbbi felfogást követve a képzőszerű utótagoknál tárgyalom a *-beli* alakulatot.

b., Tulajdonság kifejezése

A melléknevek képzésében az *-s* képző igen produktív: *aranyos* (aranÿas 048/06); *bűnös* (bewnewst 027/06; bewnewsewzett 094/16; bűnesnek 041/25; bewnewsnek 064/21, 070/25; bewnews 104/12); *cserepeses* (czerepesesek 126/02); *csodás* (czudas 001/25); *egyenes* (igyenest 122/11); *ékes* (ekes 022/15, 025/07); *engedelmes* (engedelmes 060/21, 153/06; engedelmet 020/24, 021/10, 030/13, 095/05, 135/24); *érdemes* (erdelmes 110/17); *erős* (erews 071/11, 121/11, 146/20; erewsen 060/10, 060/15, 072/07, 085/24, 086/24, 087/01, 087/12, 099/07, 111/04, 151/22, 159/21, 159/22; erewsben 154/14; erewseket 128/09); *értelmes* (ertelmesek 081/24); *farkas* (farkas 146/11, 147/08, 148/19, 149/03, 149/09, 149/13, 149/21, 149/27, 150/07, 150/10, 150/15, 151/15, 151/25, 152/01, 152/05, 152/12, 152/25, 152/27, 153/05; farcas 148/03; ffarkas 148/19; farkast 148/07, 151/24; farkasnak 146/21, 147/05, 151/04; farkasnac 152/17, 153/06; farkasbalol 148/18; farkasert 151/20; farkason 147/20; farkasrok 146/03; farkastol 151/11; farkasual 150/24); *felsőleges* (felsleges 022/14, 036/03, 048/06, 056/15, 058/23, 060/06, 091/10, 118/05, 138/02); *fegyveres* (fegyueresek 146/20); *gyűrés* (gyewrewset

123/10; gyewrewsewmre 122/18); *halálos* (halalos 095/18); *hatalmas* (hatalmas 122/05); *hivatalos* (hýuatalosok 019/26, 081/21; hyuatalosok 085/10); *jeles* (ýeles 003/08; yeles 030/23, 085/13; yelest 073/26); *jószágos* (ýozagos 021/20, 073/15, 120/25; yozagos 110/28, 143/10); *kegyelmes* (kegelmés 036/07; kegyelmes 041/25; kegýelmes 064/20); *késedelmes* (kesedelmes 060/25); *kettős* (kettews 139/27); *kezes* (kezews 064/06; kezes 151/21, 152/12; kezesenek 152/13); *közös* (kewzewsleg 107/17); *lámpás* (lampasok 004/01); *lelkes* (lelkes 151/08; lelkest 149/23, 151/27; elkéseket 146/13; lelkeseknek 029/17, 147/12; lelkesek 150/27); *magas* (magas 038/13, 043/17, 086/07; magasnak 038/27); *nemes* (nemes 037/03, 037/05, 075/01, 083/20, 087/07, 093/18, 116/21, 131/06, 133/15, 002/12, 049/24, 127/09; nemesbek 057/15; nemesek 150/22; nemese 082/11; nemeseket 128/08); *nyájás* (nyayas 140/25); *nyavalyás* (naualas 062/26; naualyas 159/08, 068/06; naualyás 161/28); *okos* (okoson 144/14); *ördögös* (eredewnges 060/10; ewrdewngewst 059/20); *örömes* (erewmesben 082/16, 083/08; ewrewmesben 091/25); *poklos* (poclos 103/15, 103/16; poclosok 102/03; Poclosokot 102/15; Poclosnak 102/19, 102/22; poclosual 101/19, 101/24, 103/11, 103/13); *sérelmes* (serelmes 159/11); *síralmas* (síralmas 023/19); *széles* (zeles 130/10); *szemetes* (zemetes 096/27); *szérelmes* (zerelmest 030/14); *szorgalmas* (zorgalmast 144/01); *szűkös* (zewkewsewk 143/04; zewkesek 157/21); *tisztés* (týztes 065/19, 085/26, 146/07; tyztes 102/07; týstesen 013/16; týztesen 035/01, 083/18, 085/02, 085/25; tyztesen 140/16, 153/02); *titkos* (týtkosa 075/04); *torkos* (torkoson 125/12); *töredelmes* (teredelmesekett 072/11); *tüzes* (týzes 001/28; tewzes 043/15, 049/10, 061/20); *tudós* (tudosb, 061/14); *város* (varas 149/02; varast 138/13; varasnak 020/20, 020/28, 146/27,

149/16, 150/22, 152/08, 161/20; uaras 146/18; varasba 056/25, 128/27; uarasba 087/17; varasban 059/04, 092/25, 156/13, 160/10; varashoz 138/08; varashuz155/11; varasnal 087/06, 091/15; uarasanac 097/16; varasanak 146/10; varasaban 146/08); *válaszos* (valazost 091/08); *veszedelmes* (vezedelmes 004/26; vezedelmesb 151/01); *véres* (veresek 103/18).

Az *-s* képzővel létrejött alakok között is, akárcsak az *-atos/-etes* képzővel alakultaknál (ld. deverbális nomenképzők / a cselekvő, ill. jellemző tulajdonságának (nomen agentis) kifejezése című fejezet), találkozhatunk néhány olyan adattal, melynek helyesírása eltér a maitól. Ezen származékok esetében is a hangzóközi *s* kettőződik meg. E jelenséggel találkozhatunk a következő szavakban: *erős* (erewssen 053/06, 085/22, 123/16); *evangéliumos* (ewangelyumossa 008/13); *magas* (magassan 083/23); *nemes* (nemessek 003/07, nemessy 091/03, nemessett 141/23); *sebes* 'sérült' (sebessek 102/10); *tisztés* (tyztessen 087/21); *vasas* (vassasok 126/02).

Azonban itt is szerepel egy olyan adat, melyben az *-s* egy korábbi ragoz alakból vonódott el: *tisztés* (tjztessbere 074/10).

c., Nagyítás, fokozás kifejezése

A melléknévképzők egy része nagyítást, fokozást, nyomatékosítást fejez ki. Ezt a funkciót szolgálják a *-ságos/-séges* összetett képzők, melyek a *-ság/-ség* és az *-s* képzők összekapcsolódásával keletkeztek. A denominális képzésben szinte korlátlan produktivitású *-ság/-ség* és a denominális nomenképző *-s* sűrű együttes előfordulása vezetett a két formáns összetapadásához egy új, nagyítást, fokozást kifejező funkcióban. A TNyt. szerint e jelentéstartalom a kódexekben különösen fok- és mértékhatározói szerkezetekben válhatott e képzők sajátjává. (273). A kódexben

nagy számú származékokat hoztak létre e képzőbokkal: *békességes* (bekesege 018/12, 153/06; bekesege 054/24; bekesege 122/25); *bizonyosságos* (byzonsagos, 055/06; byzonsagost, 019/17); *boldogságos* (boldogsagos 132/23, 140/13; boldogsagost 156/08); *bölcsességes* (bewlczeseges 096/13); *bősséges* (bewsege 007/08; beusege 024/06, 094/28; beusege 142/09); *csalárdságos* (czalardsagos, 020/04); *dicsőséges* (gyczewseges 044/16, 091/10); *édességes* (edessege 043/12, 045/12, 093/13; edessege 034/25, 136/19); *egyezséges* (egyessege 072/26; egyessege 091/08); *elégséges* (elegsege 022/12); *ellenséges* (ellensege 154/27); *engedelmességes* (engedelmessege 036/27); *felséges* (felsege 022/14, 036/03, 048/06, 056/15, 058/23, 060/06, 091/10, 118/05, 138/02); *fényességes* (fenessege 071/12); *hűsséges* (hűsege 002/12; hűsege 073/25, 075/19, 147/22; hűsege 142/22; hűsege 007/11; hűsege 041/17); *jelenséges* (yelensege 002/13, 009/19, 155/12; yelensege 009/18; yelensege 066/05); *keménysséges* (kemensege 057/10, 146/12; kemensege 030/21, 057/11); *keserűsséges* (keserewsege 125/20, 162/02); *kisséges* (kewssege 107/06); *közönséges* (kewzewsege 102/24, 116/14; kewzewsege 096/03, 138/19); *magasságos* (magassagos 131/20); *méltóságos* (melto-sagos, 071/08, 132/25); *mélysséges* (melsege 001/14, 002/07, 004/13, 032/25, 046/14; melysege 070/24; melsege 004/10, 004/12); *nagyságos* (nagy-sagos 047/02); *sokaságos* (zoksagos 028/02); *sötétséges* (setettsege 116/02); *szentséges* (sentsege 001/22; zensege 041/26, 054/23, 058/18, 064/21, 064/23, 071/20, 075/24, 082/09, 120/16, 127/23, 133/13, 135/06, 147/25; zentsege 022/09); *szörnyűsséges* (zewrnewsege 062/25); *tisztaságos* (tyztasagos 002/03, 048/07, 123/05; tyztasagos 057/09); *üdvösséges*

(iduesseges 025/23; yduesseges 065/24); *vigasságos* (vygas-sagos 134/24; vÿgasagost 020/24, 076/18).

A *-ságú/-ségű* összetett képzők szintén nagyítást, fokozást kifejező funkcióban jöttek létre, a *-ság/-ség* főnévképző és az *-ú/-ű* melléknévképző összekapcsolódásával (TNyt. 273). A kódexekből általában számos *-ságú/-ségű* képpel létrehozott származék adatolható, de a Jókai-kódexből mindössze hat ilyen adat idézhető: *alázatosságú* (alazatosago 097/23, 127/01; alazatosagoo 100/16); *bölcsességű* (bewlczesegew 127/08); *fényességű* (fenessegew 062/02); *gyorsaságú* (gyorssago 121/16); *szentségű* (zentsegew 075/01); *szépségű* (zepszegew 061/24, 076/11, 078/04, 078/11, 136/21, 144/17). Az *alázatosságú* és a *gyorsaságú* alakok sajátossága, hogy ezekben az alakokban a toldalék utolsó magánhangzója egy fokkal nyíltabb. A szintén nagyítást, fokozást kifejező *-atos/-etes* képzőbokrót a deverbális nomenképző, az *-at/-et* és a denominális nomenképző, az *-s* alkotja. A bokorra válást segítette a nagy mennyiségű *-at/-et* képzős főnév *-s*-sel továbbképzett származéka (TNyt. 270): *akaratos* (akaratos 058/15); *dicséretes* (gÿczeretest 145/24); *gyakorlatos* (gyakorlatos 009/02, 120/26; gÿakorlat[os] 026/13; gÿacorlatos 056/07; gÿakorlatost 004/21; gÿakarlatosban 063/22); *hasonlatos* (hasonlatos 001/10, 094/20; hasonlatost 065/02); *ismeretes* (esmeretes 066/04); *kellemetes* (kellemetes 140/08; kellemetest 140/12); *kívánatos* (kÿuanatus 037/24; kyuanatost 043/16; kiuanatost 075/03; kyuanatost 116/26); *könyörületes* (keneruetest 034/25); *szorgalmatos* (zorgalmatus 149/01); *tökéletes* (tekelletes 006/20, 020/26, 021/18, 028/22, 029/03, 029/09, 029/25, 030/18, 031/01, 031/19; tewkulletes 029/20, 116/18, 120/02, 121/05, 121/06, 125/05; tekelletest 013/28, 022/26; tewkulletest

048/09, 079/23, 094/18, 120/14, 124/04, 134/10, 134/13; tekelletest 067/01); *utálatos* (vtalatus 046/18, 103/17, 116/09, 125/14, 129/18; vtalatosb 093/04; vtalatosban 020/21; vtalatosat 028/06).

Nagyítást, fokozást fejez ki a *-ság/-ség* képző a kódex *istenség* (ystensege 119/03) adatában. Ahogyan példánk is mutatja, ezt a képzőt nagyrabecsült személyek tiszteletteljes megnevezésekor alkalmazták ebben a funkcióban.

A fent említett összetett képzők közös sajátossága tehát, hogy egy főnévi és egy melléknévi képző összekapcsolódásával jöttek létre.

d., Az ellátottság kifejezése

Az ellátottság kifejezésére a kódexben az alábbi képzők szolgálnak.

Az *-ú/-ű* képző létezett már az ősz- és a korai ómagyar korban, de később is folyamatosan adathozható, így a vizsgált kódexből is: *együgyű* (egyygyew 113/20; egy ygew 116/09; egy ygyew 118/12; egy ygyewet 118/27; egy ygyewuen 114/05; egygygyewknek 136/16); *életű* (eletew, 120/17); *elméjű* (elmew 073/05; elmeyw 077/13); *fejű* (feyew 031/11); *jókedvű* (yokeduew 070/01); *nevű* (new 014/04, 036/20, 037/04, 038/12; newew 065/04, 135/01, 156/13, 157/20, 159/13; newew 076/19, 091/15, 092/25, 096/21, 097/23, 155/11, 160/10, 160/12, 161/20, 162/28; newuew 087/06; neuew 087/08); *tudományú* (tudomanyw, 127/08).

e., A hiány kifejezése

A hiány kifejezésére az egész nyelvtörténet folyamán az *-(a)t(a)lan/-(e)t(e)len* szolgál, melynek produktivitása igen széleskörű (TNyt. 309): *boldogtalan* (bodogtalan 156/22, 158/05); *egyetlenben* (egettlenbe 006/02; egyettlenbe 012/08; egyetlembe 092/13; egyetlenbe 130/02, 139/13, 160/06; egyetlenbe 134/14; egyetlenben 013/11, 151/24); *elméte-*

len (elmetelenek 057/07); *erőtelen* (erewtelen, 091/17, 099/10); *hálátlan* (halatlan 094/21; halattlanok 140/12); *hirtelen* (hyrtelen, 067/23, 068/01, 131/26, 155/02, 159/08, 161/22; hyrtelen, 124/21; hýrtelen, 155/17; hyrtlen, 161/23); *nemtelen* (nemtelenek 150/22; nemtelenet 128/06); *nyugalmatlan* (nywgolmatlan 011/22); *nyugtalan* (nywgolmatlan, 011/22); nyugatlan (nugatla[n], 030/20); *oktalan* (oktalan 148/23); *számatalan* (zamtalan 003/03); *szemérmetlen* (zemermetlen 122/04, 122/19, 123/06).

f., A mérték kifejezése

Mérték kifejezésére szolgál a *-nyi*, mely az ősmagyar korban ragból értékelődött át. „A kései ómagyar kort megelőzően két típusú származékszóban mutatható ki. Egy részük névmástövekből (*annyi*, *mennyi*), másik részük már önmagában is mértéket jelentő főnévi alapszóból jött létre (*kőhajításnyi*, *nyomdéknyi*).” (TNyt. 311). A kódexből a névmástövekből alakultakra találunk példát: *annyi* (annya 032/23; anya 033/03); *azannyi* (azannya 004/19, 033/06, 033/09, 001/22, 057/06, 065/22, 072/22, 087/21, 112/10, 112/13, 132/17, 134/26, 142/06, 142/15, 146/16); *azannyiban* (azanneban 067/06, 071/06, 081/07, 103/06); *azannyira* (azannera 041/22, 101/10); *ennyi* (enný 003/11, 003/11; ennýe 003/10, 011/25; enne 114/17); *ezennyi* (ezenne 004/18, 008/08, 008/14, 021/21, 031/15, 033/17, 034/04, 034/17, 036/12, 040/13, 041/12, 042/05, 043/22, 044/12, 044/18, 049/15, 051/15, 052/04, 052/06, 055/10, 055/17, 059/25, 060/18, 064/15, 064/24, 074/17, 078/16, 079/08, 081/04, 081/19, 098/26, 100/16, 101/07, 106/03, 106/05, 128/15, 130/21, 136/22, 138/09, 138/27, 140/10, 140/23, 145/09, 146/25, 151/08, 118/13; ezene 054/07; ezennet 118/13; ezennere 064/11); *valamennyi* (vala-mennýet 004/08, 028/22;

valamennyett 079/14; valamennyet 095/13; Valamennyen 076/26; valaménye 093/21).

g., A sor- és törtszámnevek kifejezése

Sor- és törtszámneveket az alapnyelvtől kezdve az egész nyelvtörténet folyamán az ősi *-d* képzővel alkotjuk, a kései ómagyar korban azonban a sor és -törtszámnevek alakilag szétváltnak. Az *-ik* kiemelő jel fokozatosan terjed a sorszámneveken, bár használata még meglehetősen esetleges. A Jókai-kódex adataiban még nem szerepel az *-ik* kiemelő jel: *harmadik* (harmad 001/26, 006/05, 006/13, 048/01, 048/05, 067/15, 078/10, 090/01, 138/10; charmad 006/08; harmadnak 136/06); *hetedik* (heted 158/27); *második* (masod 006/22, 014/01, 066/21, 124/27, 142/21, 162/10).

2.3. A névmásképzés

A Jókai-kódexben öt olyan adat szerepel, melyen az *-n* névmásképző található: *azon* (azon 004/20, 005/05, 009/23, 018/05, 019/17, 019/18, 049/08, 049/09, 063/09, 066/21, 067/08, 076/21, 090/14, 091/10, 112/01, 122/17; *azzon* 026/02); *ezen* (ezen 055/14, 056/02, 096/01, 159/25; *ezzon* 052/04); *ilyen* (ylyen 025/16, 124/25, 151/01; *yllyen* 025/23, 090/18); *olyan* (olyan 052/03, 139/01), *ön* (ewn 003/15, 003/25, 004/06, 115/25).

2.4. A képzőszerű utótagok

„A kései ómagyar korban önálló szóból képzőszerű utótaggá válik a *-féle* és a *-nemű*. A *-féle* az 'oldal, rész, társ' jelentésű *fél* szó E/3. birtokos személyjeles alakja. Bizonyára ebben a formában fordult elő leggyakrabban összetett szavak utótagjaként és így indulhatott meg a képzővé válása.” (TNyt. 275). A szó konkrét jelentéséből egy absztrakt szemantikai

jegy, az összetartozás mozzanata vonódott el, így a *-féle* funkciója a valamihez tartozás kifejezése lett. Ez a képzőszerű utótag a kései óma-gyar korban még csak bizonyos típusú alapszavakkal alkotott kapcsolatot, főleg névmásokkal: *afféle* (az felekben 138/27); *efféle* (ezfele 021/12; ez feleben 097/12).

A képzőszerű utótagok körébe sorolható a *-beli* is, mely agglutinációval keletkezett. A *bél* 'valami belseje' jelentésű szóhoz kapcsolódott az *-i* 'valamihez tartozást' kifejező képző, így jött létre a *-beli* képzőszerű utótag, amelyet az újabb irodalom névszóképzőként tart számon (KISS–PUSZTAI 2005: 357). A kódexből jó néhány ilyen származék adatolható: *assisbeli* (azysbely 057/15); *assisiabeli* (azyzabelyek 057/24; asisiabely 002/11, 003/07); *életünkbeli* (eletewnkbely 098/16); *ferencbeli* (fferencz bely, 143/08); *hostiensbeli* (hostyensjbely 086/11); *istenségbeli* (ystensegbely 009/14); *jonhabeli* (yonhabely 072/11); *jonhbeli* (yonhbely 058/23); *kamereumbeli* (kamerinumbelyek 138/12); *kápolnabeli* (cappolnabely 001/18); *katenumbeli* (Catanie[n]sibely 102/23); *konventbeli* (conuent belyekuel 068/19); *községbeli* (kewzsegbelyet 079/14); *lausbeli* (De laudibus bely 121/09); *németországbeli* (nemet orzabely 123/13); *offidabeli* (offydabely 111/14), *porciunkulabeli* (Porciuncula bely 080/03, 107/07); *szereztebeli* (zerzetebeli 095/10, 159/14); *szigetbeli* (zygetebely 093/18; zygetbelynek 028/06); *tusciabeli* (tusciabely 037/04); *városabeli* (varasabeli 158/26); *városbeli* (varasbelyek 150/17)) illetve egyéb viszonyt (jelenségesbeli (yelensegesbelyet 069/13); *káptalanbeli* (captalambelyekhez 107/26); *korbeli* (korbely 156/15); *nembeli* (nembelew 087/07); *szívbeli* (zyubely 125/19); *társaságunkbeli* (tarsasagonkbely 098/07).

A kései ómagyar korban a *-nemű* képzőszerű utótag szemantikai síkon szakadt el önálló szói megfelelőjétől. Jelentése 'összetartozók, egy csoportba valók' értelművé szélesedett. Ebben a korban a *-nemű* még csak névmásokhoz kapcsolódik, s az adatok szerint jellemzőbb a testesítő, mint a jelentésmódosító szerepe (TNyt. 275–276). Kijelölő-nyomatékosító szerepe főként a *némi* és a *mi* névmás mellett érvényesül (TNyt. 314). Ilyen képzőszerű utótaggal alakult származékok igen gyakoriak a kódex-ben: *egyébnemű* (egyeb nemew 036/15, 064/03); *ilynemű* (ylnemew 004/07, 018/15, 090/21; yly nemew 077/14, 141/05, 144/10; ylynemew 101/01); *mindennemű* (mendennemew 007/04, 078/13, 101/08, 149/25; mendenmew 069/12; menden nemewuet 047/21; menden nemewtteewl 098/18); *minemű* (mÿnemewkewt 049/05); *néminemű* (nemÿ nemew 007/15, 010/08, 013/11, 014/05, 018/06, 026/18, 027/10, 028/13, 036/23, 037/03, 039/01, 049/05, 057/03, 066/04, 066/05, 066/07, 087/15, 092/22, 095/08, 123/13, 130/08, 157/19, 159/13, 160/08, 160/24; nemy nemew 088/21, 160/10; Nemynemew 161/21); *semminemű* (semmÿnemew, 110/13); *valaminemű* (valami nemew 012/017; valamÿnemew 036/28, 079/08, 117/08, 151/27).

2.5. Az igenévképzés

Az igenévképzést különböző nyelvtanok eltérő helyekre sorolják be. *A magyar nyelv története* a deverbális nomenképzők, a *Magyar Nyelvtörténet* a denominális verbumképzők, a *Magyar Grammatika* pedig az ige-képzőkkel és a névszóképzőkkel egyenértékű, azoktól különálló kategóriaként tartja számon. Mivel a korábbiakban is a *Magyar Grammatika* elveit követtem, itt is azokat kívánom továbbvinni a munka egységességének céljából.

2.5.1. Főnévi igenevek

A főnévi igenév képzője a *-ni*, melynek különféle alakváltozatai vannak: *-nni*, *-nyi*, *-nia/-nie* › *-nya/-nye*. A főnévi igenév befejezett akcióminőségét a TNyt. más nyelvemlékekre is kiterjedő vizsgálat alapján megállapítja, hogy a kódexfordítók mesterségesen alkotott szerkezetekkel adták vissza: a *-t* ~ *-tt* képzős melléknévi igenév és a *lenni* összekapcsolásával, mely szerkezet melléknévi igenevén gyakran *-nak/-nek* rag található, s ez a szerkezet főleg a Jókai-kódex nyelvére jellemző (414). Mivel azonban e munkában vizsgálatom szintagmatikus szerkezetekre nem terjed ki, e jelenség bemutatása nem tartozik a témámhoz.

A tárgyi viszonyt kifejező szenvedő értelmű igenevet az *-at/-et*, *-tat/-tet* ~ *-attat/-ettet*, *-tattat/-tettet* képzőkkel próbálták visszaadni (TNyt. 414): *adatni* (adattny 072/10); *átkoztatni* (atkoztatny 033/19); *átkoztatni* (atkoztatattny 033/11); *csináltatni* (czynaltattny 003/26); *csörgetni* (czergetny 014/21; czergettny 018/20); *eltávoztatni* (eltaoztattny 079/25, 119/22); *éltetni* (eltetny 151/24); *épültetni* (epewltetny 113/07); *győzetni* (gyezettny 031/24); *hajtani* (hajtanya 017/10); *helyhez-*

tettny 119/18); *hívtatni* (hyutatny 089/22); *illetni* (ylletny 065/07); *jártatni* (yartatny 147/19); *kezdetni* (kezdetny 135/02); *megállatni* (meg allatny 068/25); *meghívattatni* (meg hyuattatny 122/21); *megváltoztatni* (megualtoztatny 073/09); *művelkedettetni* (myuelkedettetny 110/19); *nyomtatni* (nyomottattnak 133/02); *számláltatni* (zamlaltattnod 033/12); *temettetni* (temettetny 143/13); *vallatni* (vallatny 094/19); *vezéreltetteni* (vezertettetny 107/18); *vitetni* (vytetny 161/13).

A kései ómagyar kor jellegzetes kötőszavai (*tudnimélt*, *tudniillik*, *tudnihogy*) főnévi igeneves szerkezetből alakultak. Ezek kialakulásáról már korábban az összetett kötőszavakon belül szó esett (ld. szeretlen összetételek / összetett kötőszók című fejezet), ezért itt nem kívánom újra kifejteni létrejöttüket.

A kódexben nagy számban fordulnak elő főnévi igenevek: *adni* (adny 099/02, 100/08, 104/23, 105/01; adnyá 024/04, 048/04, 050/15, 119/01, 119/07; adnod 072/17, 141/10; adnya 089/13, 119/01); *adakozni* (adakozny 162/23); *általmenni* (altalmened 018/26); *aludni* (alonnny 004/04, 004/09; alunny 004/12); *ásítani* (asoytanny 160/02; asoytanya 162/16); *bánkódni* (bankodny 153/20; bankodnotok 099/18); *bántani* (bantanny 015/02; bantanya 015/26); *befedni* (bel fedny 154/18); *beszélni* (bezelleny 037/26; bezeleny 135/15; bezellenem 015/25); *bocsátani* (boczatny 119/13); *cselekedni* (czelelekedny 117/08); *csinálni* (czynalny 125/01); *csodálkodni* (czudalkodny 150/18); *csodálni* (czudalny fogya 049/04); *dicsekedni* (gyyczekednem 032/06); *dicsérni* (gyyczerny 139/25); *dicsőlködni* (gyczewlkewdny 125/15); *élni* (elnny 107/01; elny 044/19; elny 082/09, 107/21); *eladni* (el adny 154/07); *eláruni* (el arolny 154/06); *elhagyni* (elhadny 005/19, 010/12; el hadny 099/05, 117/04;

elhagny 123/25); *elhajlani* (el haýlanýel 118/06); *eljutni* (el yuttný 113/23); *elmenni* (elmenný 148/01); *elosztani* (el ozstanýa 007/14); *elszabadítani* (el zabadoýtany 145/02); *eltemetni* (el temetný 162/10); *engedni* (engedný 052/18, 133/14; engednye 127/06); *enni* (enný 086/10, 092/08, 092/10; ennýe 016/18); *erősíteni* (erewsewýtený 109/07); *érteni* (ertený 048/05); *érzeni* (erzený 063/16); *esni* (esný 071/04); *fegyni* (fegnýe 057/11; fegýnýe 101/02); *félni* (felny 151/06; felnye 123/09); *felelni* (felený 045/16, 095/24); *fényleni* (fenlený 096/06); *fogadni* (fogadný 149/11; fogadnod 024/18); *foglalni* (foglalnýa 013/26); *folyamni* (folyamnýa 068/18); *fonni* (fonný 140/06); *fordítani* (fordoýtany 113/08); *fordulni* (fordolný 113/19); *gazdagulni* (kazdagolný 070/14); *gondolni* (gondolný 003/09, 004/27); *hallani* (hallaný 012/01, 012/21, 037/08, 075/03; hallanýa 017/20, 066/10); *hallgatni* (halgatnýa 018/22); *hasonlani* (hasonlanom 101/05); *használni* (haznalnýa 101/10); *hinni* (hýnný 159/21; hýnnýe 108/05); *hívni* (hyvnýa 158/07); *imádkozni* (ymadkozny 100/20; ýmadkozny 144/18); *imádni* (vymadný 045/11; ymadný 053/19); *inni* (ynný 125/04; ýnnotok 140/05); *inteni* (ýmtenýe 117/18); *járni* (yarný 014/14, 110/01; ýarni 107/05; yarnýa 118/26); *járó* (ýaroknak 029/10); *jelenteni* (ýelentený 011/06, 017/02; ýelenteny 017/12; ýelentenem 062/23); *jőni* (ewný 010/04; ýewnýe 006/23, 015/15, 015/23, 127/05); *jutni* (ywttný 058/10; ýwttnýa 070/15; ywttnýa 112/06); *kelleni* (kelený 153/26); *kérdeni* (kerdenewk 005/24); *kérni* (kernýe 133/23); *kergetegülni* (kergetegewlný 060/15); *kibocsátani* (ky boczatný 099/08, 131/25); *kimenni* (kymenný 146/27); *kinyújtani* (ky nýwýtany 140/16); *kiszármazni* (ky zarmazny 067/27); *kiterjeszteni* (ký terýeztený 045/17; ky teryeztený 140/15); *kivinni* (kyvynný 157/11); *koldulni* (koldolný

081/11, 153/01; koldolnÿok 129/15); *könnyezni* (kewnueznÿ 085/22, 086/24, 099/07); *kötözni* (kewtewznÿ 154/09); *követni* (kewuettnÿ 005/19; kewuettny 121/08; kewuetny 158/29; kewuetnye 024/05; kewuettnÿe 108/06); *lakni* (laknÿa 028/04; laknya 039/15); *lakozni* (lakoznÿ 121/17, 121/19; lakoznÿa 118/19); *látni* (latnÿ 005/01, 075/03; lattnÿ 037/08, 064/05, 100/21; latÿnÿa 012/20; lattnya 012/22; latnÿa 066/10, 127/06); *lelni* (lewlne 038/18); *lenni* (lenÿ 006/20, 027/21, 052/10, 056/02, 064/06, 064/11, 064/13, 064/15, 071/23, 071/24, 071/25, 073/04, 093/13, 095/18, 101/18, 111/15; leni 014/19, 144/21; lennÿ 039/23, 052/23, 062/14, 063/14, 064/04, 069/07, 071/05, 071/14, 071/20, 073/27, 078/15, 078/20, 090/18, 093/14, 093/22, 095/21, 098/15, 102/19, 102/19, 104/02, 109/20, 109/21, 109/23, 115/22, 115/27, 117/25, 121/23, 124/08, 132/20, 133/15, 154/09, 157/02, 158/22, 159/24, 161/07, 161/17; lenned 098/17; lenÿe 016/14, 066/12); *leszállani* (le zallanya 043/18); *marni* (marnÿ 151/03); *megadni* (meg adnÿ 100/03); *megáldani* (meg aldanÿa 075/18); *megbántani* (megbantanyÿa 012/18); *megékesíteni* (meg ekesseytenÿ 120/09); *megérteni* (meg ertenÿ 118/03); *megfegyni* (meg fegynÿ 085/24); *megfogni* (meg fognya 145/01); *megfordítani* (meg fordoÿtanÿ 124/23); *meggyónni* (meg gyouonnom 155/20); *meggyötörni* (gyewtewrnewd meg 158/10); *meghallgatni* (meghalgatnÿ 018/24); *meghalni* (meghalnÿ 062/17); *megjelenteni* (megÿelentettnÿ 01715); *megkémlelni* (meg kÿmlenÿ 144/02; mekkymleni 003/21); *megkergetegülni* (meg kergetegewlnÿ 058/02); *meglátni* (meplatnÿ 013/08, 018/23); *meglátogatni* (meg latogatnÿ 156/28); *meGLElni* (meg lewlnevd 142/29); *megmondani* (meg mondanÿ 050/11); *megnyerni* (meg nernÿ 104/15); *megnyitni* (meg nyttnÿ 140/15); *megnyomorítani* (meg nÿo-

möroÿtanÿ 124/25); *megrágni* (meg ragnÿ 093/25) *megsegél*ni (meg segellenem 079/16); *megsepreni* (meg seprenyÿ 097/01, 097/18); *megszabadít*ani (megzabadoÿtanÿ 160/22); *megszabadul*ni (megzaba-dolnÿ 077/20); *megtart*ani (megtartanÿ 075/13; meg tartanÿ 119/16); *megtér*ni (meg ternÿ 060/02); *megtisztít*ani (megtyztoytanÿya 097/18); *megtökél*ni (meg tekelenewnk 006/01); *megtör*ni (meg tewrnÿ 122/04); *megvégez*ni (meg vegeznÿ 141/19); *megven*ni (meg uennÿ 122/20); *megvet*ni (meg uettnÿ 013/24); *megvigasztal*ni (meg vÿgaztalnÿ 073/25); *menni* (menÿ 023/16, 073/19, 081/11; menÿe 015/08, 056/24, 147/08; menny 044/03; mennÿ 061/25, 077/19, 081/02, 083/09, 087/09, 087/25, 117/06, 134/27, 138/14, 147/05; mennÿek 146/19); *mond*ani (mondanÿ 033/02, 042/26, 045/10, 051/12, 057/06, 103/08, 103/24, 123/02; mondanom 016/25, 025/13, 090/09, 090/25; mondanod 103/04; monda-nÿok 090/06); *mutat*ni (mutatnÿ 007/02; muttatnÿ 115/10; muttatnÿya 006/01; muttatnÿya 006/08); *művelked*ni (mÿuelkednÿ 117/07); *nevet*ni (mewuettny 057/05); *néz*ni (neznÿ 043/16, 123/10, 148/02; neznye 125/13); *nyájaskod*ni (nyasskodnÿ 133/05); *őriz*ni (ewrÿznÿ 004/06; ewrzenÿ 123/01); *öszvever*ni (ezue verny 124/23); *palántal*ni (palantalnÿ 125/02); *parancsol*ni (paranczolnod 057/14); *prédikál*ni (predicalnÿ 057/04, 057/16, 058/04, 129/03, 139/11; predicalnod 137/22; predicalnÿya 118/22, 159/15); *segít*eni (segeytenÿ 098/01); *seper*ni (sepernÿ 097/26); *sír*ni (sirnÿya 053/06; syrnyÿa 058/22); *száll*ani (zallanya 061/20); *szégyengen*ni (zegÿengenÿ 090/23); *szenved*ni (zenuednÿ 031/18, 031/25); *szeret*ni (zeretnÿ 131/08); *szerez*ni (zerzenÿe 017/05); *szidalmaz*ni (scydalmaznÿ 154/08); *szolgál*ni (zolgalnÿ 025/17, 099/17, 100/01, 106/22; zolgalnom 098/05); *szól*ni (zolny 018/16; zolnÿ 043/06, 045/10, 061/18, 061/22, 135/12; zolni 056/11; zolnÿya 009/21);

szőni (zewny 140/07); *tanítani* (tanojtanj 085/25, 117/19, 129/07); *tanulni* (tanulnj 095/23); *tartani* (tartanj 097/10, 100/17, 124/02, 124/05, 124/15, 133/01, 151/25, 152/04; tartanom 048/09, 119/20; tartanjok 119/22); *tartozni* (tartoznom 119/07); *tenni* (tennj 011/07, 016/24, 020/22, 034/27, 040/26, 075/27, 081/22, 087/23, 098/10, 102/21, 103/02, 107/02, 117/19, 128/01, 128/02, 129/07, 149/05, 149/26, 150/01, 150/14, 151/17; tenny 145/02; tennem 014/28, 015/05, 101/03; tenned 149/14; tennye 138/17; tennetek 138/17); *térni* (ternjek 112/08); *terjedni* (terjednj 008/04, 013/24); *tetetni* (tetettned 011/12); *tudni* (tudnj 127/18, 127/19, 127/20); *utálni* (vtalnj 059/14, 080/25, 102/12); *üvölteni* (ewuewltuenj 052/12, 060/15); *vádolni* (vadlanj 154/24); *vájni* (vajnj 067/26); *választani* (valasztanj 123/01; valasztanonk 006/09); *vallani* (vallanj 081/03, 091/06, 122/03, 153/19, 159/22; vallanod 098/19; vallanonk 132/24); *várni* (varnj 067/19); *venni* (uennj 073/19; vennj 099/02; vennye 022/17, 159/26); *vetélkedni* (vetelgednj 093/20); *vetni* (vettni 056/10; vetnj 065/15); *vetődni* (vetedni 007/19); *vezérleni* (vezerlenj 094/13); *vezetni* (vezetnj 125/01); *vigadni* (vjgadnotok 099/19); *vinni* (vynned 143/03); *viselni* (vjselejnj 038/14, 108/14).

2.5.2. Melléknévi igenevek

1. A folyamatos melléknévi igenév

A folyamatos melléknévi igenév képzője korán állandósult, szófaja viszont nem, hiszen jellemző tulajdonsága a főnevesülés, s könnyen válhat melléknévvé is. A képző alakváltozatai az *-á*, az *-é* és az *-ú/-ű*. Ezek igen ritkák, de akad példa rájuk a Jókai-kódexből is. Az *-á* képző kizárólag a létigében van meg, de más igéből is képezhet igenevet (TNyt. 423). A *magyar nyelv történeti nyelvtana* is utal rá, hogy a Jókai-kódexben a *van* létige *vala* (uala, 050/05, 054/09, 059/22) alakjában szerepel az *-á* képző.

Az *-é* képző valódi igeneveken ritka, gyakoribb alkalmi főneveken és olyan jelzői szerepű igenevekben, melyek állandó tulajdonságot, szokást jelentenek, ezért közel állnak a melléknévekhez (TNyt. 423). A kódexben egyetlen adatban fordul elő: *ülő* (ewle 084/26).

Ugyanakkor az *-ú/-ű* meglétét nehéz eldönteni, mert sok nyelvemlékben nem lehet az *ő* (*ű*) hangértékét megállapítani, hiszen csak *w* betű van bennük. Mindezekkel szemben JAKAB LÁSZLÓ az ezen képzővel létrejött alakokat a ma már ismert képzők között tartja számon.

A kódexben előforduló *-ó/-ő* képzős folyamatos melléknévi igenevek: *akaró* (akaronak 124/03); *beteglő* (beteglewnnek 143/03); *cselekedő* (cselekedew 070/22); *égő* (egew 005/12), élő (elew 071/06); *fénylő* (fenlew 025/26, fenlewt 043/16, 047/14); *fekvő* (fekewhewz 068/08; fekwnek 148/19); *feledő* (feledewee 093/05); *káromló* (karomlotol 158/13); *kellő* (kelew 006/09); *környülálló* (kewrnewlallo 049/16); *követő* (kewuetewk 134/15); *lakozó* (lakozo 069/20, 129/14, 139/12; lakozoktol 036/26); *lejtő* (lejtewtt 045/15); *megmaró* (meg maro 151/13); *menő* (menew 104/20); *művelkedő* (mýuelkedewnek 113/13); *prédikáló* (predicalo 066/05,

066/07); *prófétizáló* (profetizáló 018/02); *rejtő* (rejtewýe 004/11); *repülő* (repewlew 096/16); *reszkető* (rezketew 156/06); *szerető* (zeretew 061/08; zeretew 089/04, 110/08, 114/16, 133/16, 156/15; zeretewymtewl 154/10); *szóló* (zolut 012/20; zolott 045/15); *teremtő* (teremtew 140/09; teremtewnek 140/26); *tisztelő* (tyztelewnek 036/09); *ülő* (ewlewkwuele 098/03; ewle 084/26).

A *való* igenév használata a képző funkciójához áll közel, a határozói alakú jelzöt formailag is jelzővé változtatja. A *való* igenév ezen használata a kései ómagyar korban igen elterjedt volt. Ezt mutatja a kódexbeli gyakori előfordulása is: *való* (ualo 005/14, 009/17, 012/15, 012/15, 022/10, 023/05, 028/12, 037/02, 038/14, 038/17, 040/12, 040/20, 049/24, 050/05, 050/16, 050/17, 054/19, 056/10, 056/11, 059/22, 062/05, 065/24, 066/01, 067/07, 069/06, 070/08, 078/21, 078/21, 087/16, 092/27, 095/07, 096/21, 096/24, 106/09, 109/16, 114/02, 118/07, 138/25, 139/03, 142/12, 156/12; valo 092/08). Jelzőként határozóragos névszót, névutós névszót, határozószót és igenevet is kapcsolhat a jelzett szóhoz (TNyt. 426).

2. A befejezett melléknévi igenév

A befejezett melléknévi igenév képzője: *-t/-tt*. A két képző közül a *-t* az eredeti, mely közös eredetű az *-at/-et* főnévképzővel. A kései ómagyar korra ezek több szempontból elkülönültek: a főnévképző rövid mássalhangzót tartalmaz, az előtte lévő magánhangzó alsó nyelvéllésű. Az igenévképző előtt ezzel szemben középső nyelvéllésű magánhangzó áll (TNyt. 430).

A *-tt* az ómagyar korban kezd kialakulni. A *-t* intervokális helyzetben megnyúlt, majd fokozatosan átkerült a magánhangzós szó-végekre is.

A Jókai-kódex helyesírása nagyjából 50 százalékos arányban közelíti meg a mait és ezt az adatok is alátámasztják. A következő magánhangzós szóvégű alakokban még *-t* szerepel: *bántatott* (bantatot 094/09); *egyesültetett* (egyesewltetet 009/10); *ékesültetett* (ekesewltetet 120/19); *elfedekezett* (elfedekezet 161/02); *elmerültetett* (el merewltetet 056/08); *engedett* (engedet 048/16); *érett* (eret 092/02); *eszesültetett* (ezesewltetet 056/10); *hagyott* (hagyot 013/28); *hallott* (hallot 059/05); *követtetett* (kewuettetet 020/19); *láttatott* (lattatot 139/01); *lelt* (lewlt 130/04); *megáldatott* (meg aldatot 075/14); *megmondott* (megmondot 005/12; meg mondot 069/19, 134/25); *megnyitott* (meg nytot 148/09); *megnyamvadott* (meg nywmuadotuala 161/18); *megsebhett* (meg sephewt 103/16); *megtartott* (megtartot 144/13); *megutáltatott* (meg utaltatot 003/13); *nézett* (nezet 122/20); *öltözött* (eltezet 014/14); *ötlött* (ewtlewt 068/05); *sebhett* (sephewt 101/24); *szenteltetett* (zenteltetet 002/08; zentelteteth 002/10); *szentségesültetett* (zentsegeswltetet 002/09); *szerkesztetett* (zerkeztetet 060/11); *térdeplett* (terdeplet 034/14); *tett* (tewt 075/17); *változtatott* (valtoztatot 023/24, 055/17).

Míg ki nem alakul teljesen a magánhangzós szóvégeken a *-tt*, addig a két alak egymás mellett él és gyakran előfordul, hogy hol az egyik, hol a másik alakot használják ugyanazon a tövön: *ígért* (ygeret 022/25, 156/05; ýgerett 026/02); *illettetett* (ýllettetet 001/27; ýllettetett 027/20); *megaludt* (megalut 157/10; meg aluttatt 157/05); *mondott* (mondot 001/07; mondott 006/14); *szerezett* (zerzet 145/07, 152/26; zerzettett 085/02; zerzettekett 138/21); *szokott* (zokott 050/12; zokot 053/13); *világosult* (vilagossolot 005/03; vylagossolott 077/13).

A Jókai-kódex adatai nemcsak ebből a szempontból térnek el a mai alakoktól, hanem megfigyelhető az is, például az *ijedt* (yedett 094/01) származékban a *-tt* teljes tőhöz járul, addig ma épp ellenkezőleg, csonka tőhöz. Ennek ellenkezője figyelhető meg a *szakadozott* (zakadozt 086/21) alakban.

Az *l*, *r*, *n* hangokra végződő igéknél az igenévképző általában a csonka tőhöz kapcsolódik. Archaizmusnak számít, főleg a Jókai-kódexben az alábbi tövekben a képzőnek a teljes tőhöz való járulása: *felemelt* (felemelet 004/14, 064/11; fel emelet 004/14, 034/13, 061/17, 063/14; felemelett 064/06, 064/13); *felemeltetett* (fel emeltete 025/10); *háborult* (haborolotnac 016/14); *ízesült* (yzessellett 002/25); *kulcsolt* (kolczolot 023/24; colczolot 137/15); *megbetegült* (meg betegewlewt 116/07); *nyomorult* (nyomorolot 162/25).

Jelentős a befejezett melléknévi igenevek száma a kódexben: *adott* (adot 020/16, 154/04); *adatott* (adatott 119/24); *adattatott* (adattatot 026/07); *akasztatott* (akasztatott 009/16); *áldott* (aldottak 110/15, 134/16); *áldozott* (aldozott 075/22); *aranyozott* (araazot 125/27, 126/16); *beesett* (bel essetnek 155/03); *beszélt* (bezellettet 128/16); *betelt* (beltelt 094/19); *bizonyultatott* (byzonyoltattak 110/22); *bosszúsultatott* (bozzosoltattak 030/27); *csinált* (czŷnalt 040/19; czŷnaltak 107/11); *ékesült* (ekesewlt 142/14; ekeselewt 143/18); *elmúlt* (el mult 149/07); *elrévültetett* (el rŷuewltettek 136/25); *elvetett* (eluetett 116/10); *emelt* (emelet 034/14); *erősítettett* (eresseŷtetett 002/26); *erősültetett* (erewsewltete 055/19); *felmagasztatott* (felmagasztatott 009/09); *felvetettetett* (fel vetettetett 042/10); *felvont* (feluont 064/15); *fogadott* (fogattak 024/18); *fundáltatott* (fundaltatott 002/26); *gyülekezett* (gyewlekeztek 129/02, 151/23);

helyheztetett (helheztetett 130/09); *hívatott* (hyvatott 026/16); *írt* (ýrt 111/12); *keresett* (kereset 130/11, 131/03); *készült* (kezewlt 014/14); *kísértett* (kysertettek 111/07); *komorodott* (komorodott 050/09); *kötözött* (kewtewzet 060/10); *követett* (kewuetett 157/25); *követtetett* (kewuettett 158/02); *lelt* (lewl 130/04; lewltek 110/22); *leltetett* (lewltek 110/27); *lett* (lewtett 139/07); *megcsalattatott* (meg czalatatott 052/09); *megelevenült* (meg eleuenewltnak 158/21); *megépültetett* (meg epewlltettek 087/01); *megfejtett* (meg feytett 144/20); *megfeszültetett* (meg fezewltettek 019/28); *megfoglalt* (megfoglalt 013/07); *megháborult* (meg habo-rotnak 093/21); *meghallgattatott* (meg halgattattot 069/01); *megjelentett* (meg ýelentettek 029/16); *megkent* (meg kent 093/14); *megnevetetett* (meg meuettetett 003/14); *megrettent* (meg rettenet 044/13); *megsötétültetett* (megsetetewltett 051/08); *megszenteltetett* (meg zenteltettett 055/25); *megteljesült* (meg tellyesewlt 134/08); *megüzentetett* (meg yzentetek 104/03); *megvéresült* (megueresewlt 069/08); *megvigasztott* (meg výgastat 013/28); *megvilágosult* (meg výlagosoýtot 052/05); *mezítelenült* (mezeytelenewltett 057/24); *megholt* (meg holtat 159/09); *nyert* (nert 104/02); *nyomorultatott* (nyomoroltattakot 031/02); *rejtett* (reýtett 063/25); *szánt* (zantnak 158/12); *szereztetett* (zeretett 010/26); *szerkhedt* (zerkhewt 010/13); *született* (zýletett 002/15); *tüzesült* (tewzesewlt 131/26, 138/02); *vallott* (vallott 111/15); *vert* (vert 154/09); *vetett* (uetett 133/13).

3. A beálló melléknévi igenév

A beálló melléknévi igenevek képzőjének (-*andó/-endő*) a használata a kései ómagyar korban sokkal gyakoribb volt, mint ma, ugyanakkor mégsem fordul elő olyan sűrűn a szövegekben, mint a másik két melléknévi igenév-típus. A nyelvemlékekben kifejezhette az akcióminőséget és az utóidejű cselekvést: *kívánandó* (kyuando 116/24); *megpirítandó* (megpyrojtando 075/25); *származandó* (zarmazando 162/27). Gyakran a szükségesség kifejezésére használták: *tisztelendő* (tyztelendew 012/23; Tyztelendo 056/16; tÿztelendo 069/02), de előfordul lehetőség, vagy általános, szokásos cselekvést, történést jelentő értelemben is: *fogandó* (fogando 155/23); *elmúlandó* (el mulandok 133/02); *keresendő* (keressendew 116/23); *magaszthatandó* (magazthatando 022/12); *megadandó* (meg adando 157/07); *szeretendő* (zeretendew 116/24); *törhetendő* (tewrhettendew 021/13); *üdvözülendő* (yduewzewlendewk 050/22).

A melléknévi igenevek jellemző tulajdonsága, mint korábban már említettem, a főnevesülés és a melléknevesülés. A Jókai-kódexben viszonylag nagy mennyiségben található olyan főnevek és melléknevek, melyek igenévből jöttek létre. Az önmagában álló lexémák szófajának eldöntése ez esetben nehéz lenne, így a melléknévi igenevek főnevesülésének és melléknevesülésének kérdésében JAKAB LÁSZLÓ munkájának besorolását vettem alapul, hiszen az itt megjelenő kódolást a szövegkörnyezet segítette. Így fordulhat természetesen az is elő, hogy azonos alakú szavak a besorolásban hol itt, hol amott jelennek meg, de a kontextus megmutathatja a besorolás helyességét.

Folyamatos melléknévi igenévből keletkezett főnevek: *álló* (allo 155/19; alloknak 152/14); *bíró* (býro 021/19, 022/03, 022/22); *engedő* (engedew 057/02); *erdő* (erdew 144/17; Erdewnek 044/45; erdewbe 009/11, 072/06, 105/06, 137/15, 144/24, 144/26; erdewben 009/08, 014/07, 015/01, 016/01, 018/17, 043/05, 053/18, 104/20, 112/22; erdevbawl 017/22; erdewn 072/06; erdewkewn(k) 112/16); *gyóntató* (gywuontatoya 111/13), *halló* (hallok 080/21); *hívó* (hýuonak 060/01); *hordó* (hordoÿa 027/07; hordoÿat 027/04); *író* (yronak 141/16); *jövendő* (yewuendeutt 029/08; yewuendewt 142/03; yewuendewben 159/23; yewuendewn 151/12; yewuendew 062/12, 109/10, 109/20, 110/03, 110/20, 128/28, 141/01); *követő* (kewuetewe 079/21; kewuetewye 116/19; kewuetewÿe 128/23; kewuetewydnek 134/10); *néző* (nezewk 080/20); *örülő* (ewrewlewket 083/07); *parancsoló* (paranczolonal 093/02); *ragadozó* (ragadozo 078/24); *seprő* (seprewt 097/27, 098/02; seprewkewt 096/26); *síró* (siroknac 023/09); *szerető* (zeretewy 133/10); *szóló* (zolonak 043/20); *szolgáló* (zolgalok 130/23; zolgalot 131/06; zolgaloknac 007/09); *szülő* (zewleÿ 156/17; zewleynek 160/21); *tanító* (tanoÿtoÿa 133/13); *tartó* (tartok 025/15; tartokna 016/19; tartoktol 124/04; tartoÿ 118/24; tartoy 133/16; tartoÿa 007/20, 133/13); *teremtő* (teremtewtt 140/28; teremtewet 036/04; teremtewnek 100/01, 145/03; teremtewmnek 046/06); *tető* (tetyglen 144/27; tetyÿere 064/14); *ural-
kodó* (vralkodoya 147/12); *úszó* (vzo 160/24); *utáló* (vtaloÿa 093/05); *üdvözítő* (yduezeÿtemnek 025/20; yduezeÿtedtewl 035/20; yduezeÿtewet 036/05; yduezeÿteynek 036/19; yduezeÿtenk 036/08); *üdvözülő* (ÿdue-
zewlew 050/05).

Befejezett melléknévi igenévből keletkezett főnevek: *halott* (halot 156/21; halottat 029/01, 160/15, 161/04, 162/09; halottaybalol 158/24; halotayabalol 159/18); *kárhozott* (karhozott 051/06; karhoztakot 151/03; karhozattacnak 051/05); *megholt* (meg holt 155/22; meg holtakot 156/19; meg holthoz 068/09; meg holtak 136/26); *mondott* (mondottat 069/23, 141/15; mondottakot 052/16, 139/20; mondottakban 007/11; mondottakbalol 063/08); *tanult* (tanultak 107/12).

Folyamatos melléknévi igenévből keletkezett melléknevek: *ebédlő* (ebellew 066/14); *értő* (ertew 022/05); *hasonló* (hassonlot 080/23); *írásismerő* (yrasesmerew 118/21); *jövendő* (yewuendew 062/12, 109/10, 109/20, 110/03, 110/20, 128/28, 141/01); *méltó* (melto 017/20, 032/24, 033/04, 033/10, 033/12, 033/19, 034/04, 034/19, 035/11, 094/15, 146/07, 148/26, 156/28; meltott 008/16, 071/19; meltot 071/25; meltoc 066/03; meltok 130/17, 132/26); *mindenható* (mendenhatto 007/20; mendenhato 060/06); *tisztelendő* (tyztelendew 012/23; Tyztelendo 056/16); *üdvözítő* (ewduewzewytew 074/05; ewduezeytew 128/25); *késő* (keseyg 075/10).

Befejezett melléknévi igenévből keletkezett melléknevek: *áldott* (aldot 001/10, 007/01, 019/07, 024/09, 024/24, 027/21, 031/17, 033/22, 054/26, 059/07, 063/17, 072/15, 073/16, 074/17, 075/21, 129/06, 136/20, 137/20; aldott 008/24, 052/25, 077/07); *feszült* (feczwlet 008/23; fezwlewt 050/18, 065/17, 159/19; ffezwlewt 058/17); *fordult* (fordolt 146/03); *fúrott* (furot 008/03); *holt* (holt 157/03, 162/01); *kárhozott* (karhozott 051/06); *megholt* (meg holtnak 158/21, 161/07); *nyugodt* (nyugottak 030/25).

2.5.3. Határozói igenevek

A *-va/-ve* és a *-ván/-vén* képző a kezdetektől él párhuzamosan egymás mellett. A korai ómagyar korban több a *-va/-ve* képzős adat, a kései ómagyar korban viszont a *-ván/-vén* képzős származékok vannak többségben. *A magyar nyelv történeti nyelvtana* megállapítása szerint a „kései ómagyar korban a *-ván/-vén* képzős és a személyjeles *-va/-ve* képzős igenév csaknem minden, a határozói igenévre jellemző mondatrészi szerepben fordul elő. Ezzel szemben a pusztán *-va/-ve* képzős igenév csak mód- és állapothatározó lehet, valamint a létige melletti állapothatározó.” (447). A *-ván/-vén* képzős igenév leggyakrabban idő-határozói funkcióban jelenik meg, mivel nagyrészt elbeszélésekben szerepel, az elbeszélés pedig időhöz kötődik. Ez a típusú igenév olyan melléktörténést fejez ki, mely tartalmilag összefügg a főtörténéssel. Az elbeszélésekben való szerepléséhez kapcsolódik az is, hogy főleg 3. személyben használják. Ezért nem meglepő, hogy a Jókai-kódexben is ilyen nagy számban adathozható *-ván/-vén* képzős igenevek: *adván* (aduan 008/22, 023/02, 038/22); *ajánlván* (ayalnuan 007/21); *akarván* (akaruan 007/19, 011/05, 050/14, 065/20, 102/21); *áldván* (alduan 136/23, 152/19), *állván* (aluan 0158/28); *alítván* (aloÿtuan 058/01; aloytuan 153/19); *általmenvén* (altal menuen 072/06; altalmenuen 138/23); *aluván* (aluuuan 024/12, 121/02; aluan 143/27); *bánkódván* (bankeduan 072/02, 161/04); *bejővén* (belyewuen 024/12); *belmenvén* (belmenuen 056/24); *bere-kesztvén* (bel rekeztuen 071/16); *beszélvén* (bezeluen 075/10, 136/19); *betelvén* (belteluen 156/23, 162/02); *bízáván* (bÿzuan 004/16, byzuan 077/19, 082/15, 150/04); *bizonyítván* (byzonyoÿttuan 037/17); *bocsátván* (boczattuan 054/14); *bujdosván* (budosuan 113/06); *csinálván* (czÿnaluan 137/14); *csittehenedvén*

(cžyťtehedneduen 041/18); *csodálkoddván* (czudal-koduan 029/22, 035/07, 076/15, 139/06); *csodálván* (czwdaluan 004/25; czudaluan 007/18, 010/01, 060/18, 132/14); *csörgetvén* (czergettuen 030/19); *dicsérvén* (gyczerue 152/19; gyczeruen 088/04); *eleveveszvé*n (eleueueueue 015/20); *elfeledvén* (elfeleduen 067/21); *elhagyván* (el hagÿuan 001/13, 013/17, 087/19, 138/13; elhagÿuan 113/04; elhagyuan 138/20); *elmenvén* (elmenuen 010/05; el menuen 044/02, 080/06); *elmúlván* (el muluan 028/04, 039/03, 158/04); *élvén* (eluen 024/13, 078/25, 104/09, 114/05, 152/27); *erősödvén* (erewsewduen 070/04); *elnyelvén* (el nyeluen 160/14); *elosztván* (eloztuan 008/12, 008/20); *elszaggatván* (el zagatuan 060/16); *eltávoztattatván* (el tauoztattatuan 040/21); *eltérvén* (el teruen 036/20); *éltetvén* (eltetuen 153/03); *elvesztvén* (elueztuen 148/22); *elvevén* (elueuen 084/25); *engedvén* (engeduen 003/24, 038/08, 087/17, 136/02); *érezvén* (erzuen 116/19, 144/13); *értvén* (ertuen 005/13, 005/14), *evén* (euen 027/14, 092/12, 101/20, 131/11); *fegyvé*n (fegÿuen 068/21); *fegyverkedvén* (fegÿuerkeduen 146/17); *felébrülvén* (fel ebrewluen 161/25); *feledvén* (feleduen 108/27); *felemelvén* (felemeluen 016/01; fel emeluen 043/10, 071/10, 111/20, 130/18, 152/12, 160/03); *felemeltettvén* (felemeltettuen 042/05); *feligazítván* (fel ygazoytan 127/13); *felkelvén* (felkeluen 040/15, 134/18; fel keluen 161/12, 162/18); *felmagasztatván* (fel magasztatuan 043/09); *felnyitván* (felnyÿttuan 148/04; fel nyttuan 160/02); *felöltözvé*n (felewltezwuen 059/11); *félvén* (feluen 011/03, 068/15); *felvevén* (felueuen 157/13); *fogadván* (fogaduan 071/14); *foglalván* (foglaluan 039/20); *fogván* (fuguan 001/24; foguan 004/16); *fohász-kodván* (fohazkoduan 084/27, 161/08); *futosván* (futosuan 017/16); *futván* (futuan 040/06, 161/26); *függvé*n (figuen 153/23); *gondolván* (gondoluan

005/06, 010/05, 043/04, 057/08, 066/25, 068/09, 081/18, 098/11); *gyanakodván* (gyanakoduan 159/06); *gyónván* (gyouonuan 156/06); *gyötörvén* (gÿvtewruen 023/20); *gyülekezevén* (gylekezuen 150/25); *háborodván* (haboroduan 016/09, 030/20, 034/26); *hagyván* (hagÿuan 134/17); *hajolván* (hayoluan 137/16); *hajtván* (haÿtuan 148/17); *hallván* (haluan 005/21, 006/04, 011/27, 012/10, 038/20, 039/24, 044/04, 060/26, 098/22, 124/05, 127/11); *halván* (haluan 024/13, 106/02); *haraguván* (haraguuan 030/04, 034/25); *haragulván* (hataguluan 015/09); *használván* (haznaluan 064/08); *hintvén* (himtuen 136/02); *hirdetvén* (hyrdettuen 096/25); *híván* (hÿuan 148/10; hyuan 157/12, 159/22, 160/27, 158/07); *hivén* (hÿuen 102/18, 156/17; hyuen 147/11); *hordozván* (hordozuan 007/07); *hozván* (hozuan 084/09); *indultatván* (yndoltatuan 091/18); *intvén* (ymtuen 104/24); *irgalmazván* (ÿrgalmazuan 068/23); *iván* (ÿuan 027/14); *igyekezevén* (ÿgyekezuen 138/07); *imádkozván* (ÿmadkozuan 014/08); *imádván* (ÿmaduan 004/17, 042/11, 054/26, 153/16; ymaduan 042/09; vymaduan 053/07); *ingerelvén* (yngeruen 154/28); *jegyezevén* (ÿegezuen 006/17; yegyzuen 147/14); *jegyzettettvén* (yegyzettetettuen 147/26); *jelentvén* (yelentuen 152/01); *jővén* (yewuen 084/08); *jutván* (ywtuan 073/16); *kémelvén* (kÿmeluen 041/20); *keményedvén* (kemeneduen 050/08); *kérvén* (kereuen 072/09); *kettőztetvén* (kettewztettuen 142/20); *kevélykedvén* (keuelkeduen 015/09); *kiáltván* (kaÿaltuan 029/03); *kibocsátván* (ky boczatuan 072/08); *kibuzdulván* (kÿ buzdoluan 068/01); *kihozván* (ky hozuan 161/03); *kijővén* (kÿ yewuen 031/10); *kimenvén* (kÿ menÿuen 024/11); *kísértvén* (kysertuen 045/07); *könyörülvén* (kewnyewrewluen 147/04); *küldvén* (kewlduen 127/14); *látván* (latuan 005/12, 006/24, 019/04, 040/09, 040/19, 051/15, 068/11, 101/07, 103/22,

126/06, 132/13, 141/03, 150/17; lattuan 005/03, 039/12, 078/14, 080/10, 083/07, 086/18, 099/03); *lehajolván* (lehaĵoluan 075/15); *lehajtván* (le haĵttuan 013/16, 045/19); *leomolván* (le omoluan 161/22), *lesezvén* (lesezuen 041/19); *leszállván* (le zaluan 083/22); *leterítván* (leterýtuen 065/01); *leterjesztván* (leterĵeztuen 065/01; leteryezttuen 080/11); *leülvén* (leewluen 092/09); *lévén* (leuen 005/16, 008/13, 009/22, 012/03, 048/02, 074/18, 078/11, 083/01, 141/20, 148/14, 148/16, 152/11, 160/01; leueuen 032/09); *levetkeztetván* (le uetkeztettuen 068/20); *levet-vén* (leuetttuen 027/03); *megaggván* (meg aguan 153/05); *megállván* (megaluan 061/26); *megcsókolván* (meg czokoluan 088/10, 134/03); *megelégedván* (megelegeduen 007/24); *megenyhítván* (meg ehnyettuen 148/07); *megért-vén* (megertuen 010/20; meg ertuen 118/03); *megfegyvén* (megfegÿuen 007/27; meg fegÿuen 087/12, 102/05); *meggondolván* (meggondoluan 021/20); *meghallván* (meg haluan 006/12); *megharaguván* (megharaguuan 021/11; meg haraguuan 066/25); *meghülvén* (meg hyueluen 110/18); *megijedván* (meg ĵeduen 068/03); *megismervén* (meg-esmeruen 007/28; meg esmeruen 045/04); *megjegyzvén* (meg ĵegÿezuen 020/18); *megjelentván* (meg yelentuen 156/03, 157/09); *megjelenvén* (meg yelenuen 067/22, 156/27); *megkérdvén* (meg kerduen 142/25); *megközelítván* (meg kewzeleÿttuen 043/06); *meglelvén* (meglewluen 159/08); *meglévén* (meg leuen 017/20, 038/01); *megmaradván* (meg maraduan 056/23); *megmelegülvén* (meg melegewluen 162/17); *megmondván* (megmonduan 010/28, 060/25; meg monduan 134/16); *megmosván* (meg mosuan 137/13); *megmutatván* (megmutattuan 043/08); *megnehezédván* (meg nehezueduen 073/21); *megnyitván* (megnÿttuan 016/10; meg nÿttuan 017/15); *megoldván* (meg oduan 093/11); *megölelvén* (meg ewlwluen

134/02); *megpirítván* (meg poroŷtuan 157/23); *megsírván* (meg siruan 114/05); *megszégyengetvén* (meg zegŷyenetuen 033/24); *megszomorodván* (meg zomoroduan 103/23); *megtartván* (meg tartuan 008/22); *megteljesítvén* (meg telyesseytuen 136/10); *megtelvén* (megteluen 140/29); *megtértvén* (megteruen 013/26, 017/22, 018/05, 088/02); *megtevén* (meg teuen 074/02); *megtíltván* (meg tyltuan 158/19); *megújítván* (megvŷyoytuan 154/23); *megüzenvén* (meg yzenuen 039/22); *megváltván* (megualuan 020/09, 065/13); *megvégezvén* (meg vegezuen 075/15, 097/05, 143/11); *megvidulván* (meg vŷduluan 127/12); *megvigadván* (megvŷgaduan 134/17); *menvén* (menuen 003/01, 011/21, 073/20, 142/13, 159/01, 159/14); *merŷlvén* (merewluen 156/24); *mondván* (monduan 009/12); *mutatván* (mutattuan 004/04; mutatuan 066/05); *mŷvelkedvén* (mŷuelkeduen 115/11, 121/02, 127/16); *nevezvén* (neezuen 101/17); *nézvén* (nezuen 091/17, 139/05, 160/21, 160/24); *nyájaskodván* (nayaskoduan 114/06); *nyomatván* (nŷwmmotuan, 011/17; nŷumotuan 011/19); *nyomván* (nŷomuan 049/12); *nyögvén* (neguen 004/19); *nyújtván* (nywŷtuan 155/05); *odamenvén* (oda menuen 159/14); *óván* (ouan 160/13); *öltöztetvén* (ewltewztetuen 147/23); *öntvén* (ewtuen 136/03); *örŷlvén* (ewrewluen 019/11, 088/15, 115/07); *öszvegyŷjtözvén* (ewzuegyewŷtewzuen 156/20); *örizvén* (ewrŷzuen 043/05); *pakocsáltván* (pacoczaluan 157/25); *panaszolván* (panazoluan 010/02); *prédikáltván* (predicaluan 096/25); *ragadozván* (ragadozuan 030/08); *rejtezvén* (reŷtezuen 004/06); *rezzesztvén* (rezzesztuen 159/28); *sietvén* (syetuen 014/15); *sírván* (syruan 161/08); *szállván* (zaluán 158/01); *szenvedvén* (zenueduen 106/03); *szerkeszvé* (zerkuen 155/13); *szidalmazván* (zŷdalmazuan 011/24); *szomorulván* (zomorwluán 010/01); *tartván* (tartuan

077/27, 132/11); *térvén* (teruen 039/04, 127/14); *tevén* (teuen 057/03, 076/09); *tisztítván* (tyztoýtuan 065/12); *tudván* (tuduan 020/28, 021/14); *ütvén* (ewtuen 078/05; ewttuen 078/08); *üvöltvén* (ewueltuen 035/16, 084/12; ewuewltuen 160/16); *választván* (valasztuan 001/15); *változtatván* (valtoztatuan 065/25); *várván* (varuan 067/02, 162/11); *vetvén* (uettuen 084/09); *vevén* (ueuen 017/10, 021/19, 039/25, 043/03, 071/05, 085/20, 085/22, 137/14, 144/25; veuen 098/01, 137/13); *vigadván* (vÿgadvuan 115/06); *vigyáztván* (vÿgÿasztuan 024/12); *világosítván* (vilagosoÿttuan 043/01); *viselvén* (vÿseluen 020/02, 020/09, 115/14, 147/24); *vivén* (vÿuen 013/08, 057/21, 106/22; vyuen 142/25); *vonván* (vonuan 006/13); *zúgván* (zuguan 021/12).

A *-va/-ve* képző ritka a kései ómagyar korban. Ezt mutatják a vizsgált kódex adatai is: *állva* (alua 043/09); *elhagyva* (el hagyua 126/20); *engedve* (engedue 134/11); *fogva* (fogua 037/25); *kívánva* (kÿuanua 020/03); *kötözve* (kewtewzue 154/13); *megválva* (megualua 027/19); *nyitva* (nyttua 144/23).

Az *-atta/-ette* képző az ősmagyar kor folyamán keletkezett a *-t* képzős participiumból. *A magyar nyelv történeti nyelvtana* szerint „a *t* előtti alsó nyelvállású magánhangzó archaizmus, mely nem ritka a *-t* ~ *-tt* képzős igeneveken sem, sőt még a múlt idejű alakokban is előfordul.” (452). Az igenév a főigével azonos időben lezajló cselekvést fejezett ki. Az *-atta/-ette* képzős igenevet az egyeztetési szándék hozhatta létre. A kései ómagyar korban elszigetelt jelenség, a Jókai-kódexben egyszer szerepel: *sep-rette* (seprette 097/14). Szűk körű használata miatt sem tekinthetők ezek az igenevek a fordítók alkotásainak, mivel ez az igenév nyelvjárásokban is megvan (TNyt. 451).

Összegzés

A dolgozatom összefoglalásaként csak néhány igazán szembeötlő megállapítást szeretnék tenni, amelyek részletes kifejtése természetesen maga a szakdolgozat.

A Jókai-kódex anyaga is jól mutatja, hogy a szóalkotási módok közül a legnagyobb szerepe a szóképzésnek van. A szóösszetételen belül az alá- és a mellérendelő összetételekre egyaránt bőségesen szolgáltat példát a kódex. Megfigyelhető, hogy az alárendelő kategórián belül a tárgyas és a birtokosjelzős összetételek körében a jelöletlenség a jellemző, jelölt tárgyas és jelölt birtokos jelzős összetételre mindössze két példa található. A Jókai-kódexben olyan adatok is szerepelnek az összetételek között, melyek csak itt fordulnak elő, ilyenek a *tudnimélt* és az *azannyi, ezennyi* típusú alakok.

A képzők körében vannak korlátlan produktivitással rendelkező képzők, ilyen például a *-hat/-het*, melynek működését morfológiai kötöttségek sem korlátozzák és bármilyen képzővel ellátott származék továbbképzésére alkalmas.

Szintén széles körben produktív a szenvedő ige *-atik/-etik* és a *-tatik/-tetik* képzője, de e két alak, mivel azonos funkciót lát el, korlátozza egymás produktivitását. A kódexben e két képző gyakran szerepel műveltető képzővel összekapcsolódva.

Korlátozott produktivitású a deverbális képzésben az *-at/-et*, illetve a *-tat/-tet* is, és ezt szintén a szinonimitás okozza, mivel e két képző mellett ugyanebben a funkcióban szerepel az *-aszt/-eszt* és az *-ít* is. Az *-ít* képző

kódexünk esetében a denominális képzésben jóval produktívabb, mint a deverbális képzésben produktív *-at/-et* és *-tat/-tet*.

A szinonimitás miatt korlátozott a produktivitása a *-gat/-get* képzőnek, de ez az egyetlen olyan gyakorító funkciójú képzőnk, melynek produktivitása az idő múltával egyre szélesebb körű lesz. Az ómagyar korban azért fordul elő ritkán az adatokban, mert még fiatal képzőbokr.

Gyakorító funkcióban, denominális képzésben az *-l* és a *-z* igen produktív, főleg főnévi alapszóból képzett származékokat hoznak létre.

A kódex adatai szintén jól mutatják a cselekvésnevek kifejezésére szolgáló *-ás/-és* képző térhódítását az *-at/-et* képzővel szemben.

A főnévképzés esetében a *-ság/-ség* képző széleskörű produktivitását támasztják alá az adatok.

A kicsinyítés kifejezésére kódexünkben még négy formáns szolgál, ezek közül ma már csak a *-ka/-ke* produktív.

A Jókai-kódex szóalkotásának vizsgálata természetesen a dolgozatomban kifejtetteken kívül is még számos szempontból megközelíthető, vizsgálható lenne, de az ennél részletesebb, más szempontokat is bevonó vizsgálat talán már meg is haladná egy ilyen dolgozat kereteit.

A kódexben előforduló képzőket és azok funkcióit jól szemléltetik a következő oldalakon található táblázatok.

Az igeképzők

Deverbális verbumképzők és funkcióik

Képző	Gyakorító igék	Mozzanatos igék	Műveltető igék	Szenvedő igék	Visszaható igék	Ható igék
<i>-dos/-dös/ -dös</i>	<i>bujdos</i>					
<i>-gat/-get</i>	<i>hallgat</i>					
<i>-amlík/-emlík</i>		<i>félemlík</i>				
<i>-lt</i>		<i>kiált</i>				
<i>-t</i>			<i>bánt</i>			
<i>-at/-et</i>			<i>adat</i>			
<i>-l (-al/-el)</i>	<i>készlel</i>		<i>fiaztal</i>			
<i>-atík/-etík</i>				<i>adatík</i>		
<i>-tatík/-tetík</i>				<i>bízlaltatík</i>		
<i>-ódik/-ődik</i>					<i>kérődik</i>	
<i>-kodik/-kődik/ -kődik</i>					<i>felfüvalkodik</i>	
<i>-ózik/-őzik</i>					<i>gyűjtőzik</i>	
<i>-kodik/-kődik/ -kődik</i>					<i>imádkodik</i>	
<i>-hat/-het</i>						<i>adhat</i>

Denominális verbumképzők és funkcióik

Képzők	Gyakorító igék	Mozzanatos igék	Bennható igék	Műveltető igék
<i>-l</i>	<i>beszél</i>	<i>érdemel</i>		
<i>-z</i>	<i>ajándékoz</i>	<i>nevez</i>		
<i>-gat/-get</i>	<i>közelget</i>			
<i>-odik/-édik/-ödik</i>			<i>megkeményedik</i>	
<i>-ul/-ül</i>			<i>elárul</i>	
<i>-kodik/-kődik/ -kődik</i>			<i>fegyverkedik</i>	
<i>-lkodik/-lkődik/ -lkődik</i>			<i>csodálkodik</i>	
<i>-skodik/-skődik/ -skődik</i>			<i>nyájaskodik</i>	
<i>-kodik/-kődik/ -kődik</i>			<i>igyekezik</i>	
<i>-ít</i>				<i>bizonyít</i>
<i>-sít</i>				<i>dicsősít</i>
<i>-tat/-tet</i>				<i>helyezett</i>
<i>-aszt/-eszt</i>				<i>felrezeszt</i>

A névszóképzők

Denominális nomenképzők és amit kifejeznek

Képzők	Elvontság	Valamihez tartozás	Kicsinyítés	Gyűjtőnév	Tulajdonság	Nagyítás	Ellátottság	Hiány	Mérték	Tört- és sor-szám-név	Névmás-képző
-ság/ -ség	áhitatosság			ifjúság		istenség					
-só/ -ső		belső									
-csa/ -cse			embercse								
-d			kicsinyed								
-dad/ -ded			kisdéd								
-cska/ -cske			fiacska								
-zat/ -zet				szózat							
-i		római									
-s					erős						
-ságos/ -ségés						boldogságos					
-ságú/ -ségű						szépségű					
-atos/ -etős						szorgalmatos					
-ú/-ű							fejű				
-atlan/ -etlen								erőtelen			
-nyi									annyi		
-d										harmad	
-n											azon

Deverbális nomenképzők, és amit kifejeznek

Képzők	Cselekvés-név	Cselekvés eredménye	Cselekvés tárgya	Cselekvő, ill. jellemző tulajdonsága	Cselekvés eszköze	Cselekvés helye	Cselekvés elmaradása
-at/-et	<i>akarát</i>	<i>gyülekezet</i>	<i>kenet</i>		<i>élet</i>		
-ás/-és	<i>adás</i>	<i>csörgés</i>	<i>fogadás</i>			<i>lakás</i>	
-t	<i>lakozta</i>						
-alom/ -elém	<i>engedelem</i>						
-dalom/ -delém	<i>bizodalom</i>						
-ság/ -ség	<i>nevetség</i>	<i>vigaszság</i>	<i>költség</i>		<i>eleség</i>		
-vány/ -vény		<i>tanítvány</i>					
-mány/ -mény		<i>tudomány</i>					
-ék		<i>maradék</i>	<i>mondék</i>			<i>hajlék</i>	
-más/ -més			<i>hallomás</i>				
-ály/ -ély		<i>veszély</i>					
-ós/-ős				<i>szeretős</i>			
-atos/ -etős				<i>áhitatos</i>			
-l		<i>halál</i>			<i>kötél</i>		
-ték					<i>festék</i>		
-atlan/ -etlen							<i>ismeretlen</i>
-hatatlan/ -hetetlen							<i>hihetetlen</i>
-dal/-del					<i>viadal</i>		

Szakirodalom

- BÁRCZI GÉZA (1958), A magyar szókincs eredete. Bp.
- BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND – BERRÁR JOLÁN (1987), A magyar nyelv története. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1957), Magyar nyelvjárástörténet. Bp.
- D. BARTHA KATALIN (1958), Magyar történeti szóalaktan. Bp.
- HOGER ANTAL (1914), A nyelvtudomány alapelvei. Bp.
- JAKAB LÁSZLÓ (2002), A Jókai-kódex mint nyelvi emlék. Db.
- KNIEZSA ISTVÁN (1952), Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. Bp.
- MGr. = Magyar grammatika. Szerk. KESZLER BORBÁLA Bp., 2000.
- MMNy. = Mai magyar nyelv. Szerk. RÁCZ ENDRE Bp., 1991.
- MNyt. = Magyar nyelvtörténet. Szerk. KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC Bp., 2005.
- MOLNÁR JÓZSEF – SIMON GYÖRGYI (1977), Magyar nyelvemlékek. Bp.
- PAPP ISTVÁN (1963), A szóalkotás problémái. Db.
- Str.Nyt. = Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia. Szerk. KIEFER FERENC Bp., 2000.
- SZABÓ DÉNES (1959), A magyar nyelvemlékek. Bp.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA (1993), Az ikerítés helye, szerepe, szabályszerűségei a magyar nyelvben. MNyTK. 197. sz. Bp.
- TNyt. = A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika. Főszerk. BENKŐ LORÁND Bp., 1992.
- ZOLNAI GYULA (1894), Nyelvemlékeink. Bp.

ÚMNyt. = Új magyar nyelvtan. Szerk. É. KISS KATALIN – KIEFER FERENC
– SIPTÁR PÉTER Bp., 2003.